

**„Produkty finansowe i edukacja finansowa w Polsce
na tle wybranych krajów wysoko rozwiniętych”
Raport z badań**

04/S/0010/08

Kierownik badania: Prof. SGH dr hab. Małgorzata Iwanicz-Drozdowska

Autorzy:

Prof. SGH dr hab. Małgorzata Iwanicz-Drozdowska

Dr Anna Matuszyk

Dr Agnieszka K. Nowak

Mgr Radosław Kitala

Kolegium Zarządzania i Finansów
Katedra Ubezpieczeń Gospodarczych
Szkoła Główna Handlowa
Warszawa 2009

SPIS TREŚCI

Abstract	4
Streszczenie	6
1. Wprowadzenie (M. Iwanicz-Drozdowska, A. Nowak, R. Kitala)	8
1.1. Podstawowe definicje	9
1.2. Kwestie wykluczenia finansowego i edukacji finansowej	12
1.3. Cele badania	18
2. Produkty i edukacja finansowa w wybranych krajach wysoko rozwiniętych - studia przypadków (A. Nowak, R. Kitala)	20
2.1. Australia (A. Matuszyk)	21
2.1.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	24
2.1.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	25
2.1.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych	32
2.1.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	34
2.2. Austria (R. Kitala)	37
2.2.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	40
2.2.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	41
2.2.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych	44
2.2.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	47
2.3. Irlandia (M. Iwanicz-Drozdowska)	49
2.3.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	50
2.3.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	52
2.3.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych	55
2.3.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	57
2.4. Kanada (A. K. Nowak)	59
2.4.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	65
2.4.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	68
2.4.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych	77
2.4.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	79
2.5. Niemcy (R. Kitala)	82
2.5.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	85
2.5.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	86
2.5.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych	91
2.5.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	94
2.6. Stany Zjednoczone (A. Nowak)	97
2.6.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	102
2.6.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	103
2.6.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych	107

2.6.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	108
2.6.5. Inne inicjatywy edukacyjne.....	109
2.7. Szwajcaria (R. Kitala)	112
2.7.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	114
2.7.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	117
2.7.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych.....	122
2.7.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	125
2.8. Wielka Brytania (A. Nowak)	128
2.8.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	135
2.8.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	138
2.8.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych.....	143
2.8.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	144
3. Produkty i edukacja finansowa w Polsce (M. Iwanicz-Drozdowska).....	145
3.1. Klasyfikacja i przegląd typów inicjatyw edukacyjnych oraz skali wykluczenia finansowego	145
3.2. Analiza inicjatyw edukacyjnych	150
3.2.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego	151
3.2.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi	152
3.2.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych.....	158
3.2.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe	159
4. Polska na tle krajów wysoko rozwiniętych. Wnioski końcowe (M. Iwanicz-Drozdowska)	161

Abstract

This report presents an analysis of financial awareness in Poland in comparison with other selected countries. Financial education allows developing a financial literacy among the society, in order the citizens could be aware of opportunities and threats which are connected with the typical and the new financial products. It plays a vital role in ensuring that citizens are equipped with the knowledge they need when making important decisions for themselves and their families. Financial education not only raises awareness but also allows consumers to make proper decisions when choosing the financial product.

The main purpose of this analysis was to find out the answers to the following questions: which actions have been undertaken in Poland and other developed countries in the financial education and which solutions can be more effective from the Polish point of view?

In this research, the authors focused on the banking sector as the main fundament of the financial education, although in few cases also projects in the insurance industry were described.

Presented initiatives were divided into four groups:

- Initiatives promoting the usage of a bank account;
- Initiatives teaching how to manage personal finance (including savings);
- Initiatives solving the problem of over-indebtedness;
- Initiatives promoting cashless payments (mainly the latest forms).

Results of this analysis show that financial products offered in Poland are similar to those available in developed countries. The level of the financial knowledge in all described countries is growing but with different degrees. Unfortunately polish society has a poor financial awareness in comparison with others. The main reason of this is the fact that Polish economy was in transformation since 1989 and financial education wasn't the main area of the government's actions at that time. Also presented countries belong to the world's financial leaders and have very strong economies.

Each of the analyzed countries developed specific solutions to deal with the improvement of the financial awareness and it is difficult to distinguish one common model. But in all of them there are voices that the actions should be more intensive and financial help should be higher in order to educate citizens financially as the costs and results of financial exclusion can exceed the costs of education. In the presented countries, the list of “risk factors” associated with the financial exclusion is similar: unemployment, long-term illness, disability, low level of education, lone parents.

The targets that should be realised to improve financial literacy also are common, as follows:

- Education in proper managing of own income
- Developing the saving culture
- Developing investment habits
- Financial planning
- Comparison of the financial products in order to choose the most suitable ones.

These actions will bring better result if there is cooperation between: government, companies, and community organisations across the whole country.

Current situation on the financial market: development in the financial services, changes in the global financial markets (including the latest subprime crisis), proved how important is to have at least the basic financial knowledge. In today’s world, it is becoming even compulsory to know the mechanisms of finance.

JEL: D12, D14, I28, P46

Keywords: financial awareness, financial education

Streszczenie

Niniejszy raport prezentuje analizę świadomości finansowej w Polsce w porównaniu z innymi wybranymi krajami. Edukacja finansowa umożliwia rozwój świadomości finansowej wśród społeczeństwa, aby obywatele zdawali sobie sprawę z możliwości i zagrożeń, które są związane z typowymi oraz nowymi produktami finansowymi. Odgrywa ona ważną rolę w zapewnieniu, że obywatele są wyposażeni w wiedzę, która jest niezbędna przy podejmowaniu ważnych decyzji dotyczących nich samych, jak i ich rodzin. Edukacja finansowa nie tylko zwiększa świadomość, ale również pozwala klientom podjąć odpowiednie decyzje przy wyborze produktu finansowego.

Głównym celem tej analizy było znalezienie odpowiedzi na następujące pytania: Jakie akcje powinny być podejmowane w Polsce i innych rozwiniętych krajach w zakresie edukacji finansowej oraz które rozwiązania mogą być bardziej efektywne z polskiego punktu widzenia?

W tym badaniu, autorzy skupili się na sektorze bankowym, jako na głównym fundamencie edukacji finansowej, pomimo że w niektórych przypadkach były opisane również projekty z dziedziny ubezpieczeń.

Zaprezentowane inicjatywy zostały podzielone na cztery grupy:

- Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego;
- Inicjatywy uczące, jak zarządzać finansami osobistymi;
- Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych;
- Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe.

Wyniki analizy ukazują, że produkty finansowe oferowane w Polsce są podobne do tych dostępnych w krajach rozwiniętych. Poziom wiedzy finansowej we wszystkich opisywanych krajach rośnie, ale w różnym stopniu. Niestety polskie społeczeństwo posiada słabą świadomość finansową w porównaniu z innymi. Główną przyczyną tego jest fakt, że polska gospodarka była w transformacji od roku 1989 a edukacja finansowa nie była głównym tematem zainteresowań ówczesnego rządu. Również prezentowane kraje należą do liderów światowych w dziedzinie finansów o silnych gospodarkach.

Każdy z analizowanych krajów wypracował określone rozwiązania, aby poprawić świadomość finansową i trudno jest wyodrębnić jeden wspólny model. Jednakże, we wszystkich przedstawionych państwach, pojawiają się głosy, że powinno być więcej podjętych akcji, jak również pomoc finansowa powinna być większa w celu edukowania obywateli w zakresie finansów, gdyż koszty i skutki wykluczenia finansowego często przekraczają koszty edukacji. W prezentowanych krajach, lista „czynników ryzyka” związana z wykluczeniem finansowym jest podobna: bezrobocie, długotrwała choroba, kalectwo, niski poziom edukacji, samotni rycerze.

Cele, które powinny być zrealizowane, w celu ulepszenia świadomości finansowej są podobne:

- Edukacja, by móc odpowiednio zarządzać własnym dochodem,
- Rozwój kultury oszczędzania,
- Rozwój nawyków inwestycyjnych,
- Planowanie finansowe,
- Porównanie produktów finansowych, by umieć wybrać najbardziej odpowiednią ofertę.

Te akcje przyniosą skutek, jeśli będzie współpraca między: rządem, firmami i organizacjami społecznymi w całym kraju.

Obecna sytuacja na rynku finansowym: rozwój usług finansowych, zmiany na globalnych rynkach finansowych (w tym ostatni kryzys subprime), udowodniły, jak istotne jest posiadanie, przynajmniej, podstawowej wiedzy finansowej. W dzisiejszym świecie, jest to nawet konieczne, aby wykazywać się znajomością mechanizmów finansowych.

JEL: D12, D14, I28, P46

Słowa kluczowe: *świadomość finansowa, edukacja finansowa*

1. Wprowadzenie (M. Iwanicz-Drozdowska, A. Nowak, R. Kitala)

"Świadomość finansowa jest niezbędną umiejętnością funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie i staje się coraz ważniejsza w długoterminowej perspektywie godnego życia jednostki i społeczeństwa" (Cate Lyons-Crew, Financial Inclusion Program Manager).

Edukacja finansowa umożliwia wykształcenie wśród społeczeństwa świadomości finansowej (*financial literacy, financial capability*), aby obywatele mogli orientować się i mieć świadomość, jakie szanse i zagrożenia niosą ze sobą zarówno typowe produkty finansowe, jak również coraz to nowe produkty finansowe o dużym stopniu skomplikowania.¹ Z tego względu uznano, że podjęcie takiego tematu badawczego jest ważne, bowiem umożliwi zdiagnozowanie czy i w jakim stopniu działania w zakresie edukacji finansowej podejmowane w Polsce różnią się od stosowanych w krajach wysoko rozwiniętych.

Dotychczas przeprowadzone badania w Polsce² pokazują, że polskie społeczeństwo posiada niewielką wiedzę finansową, prowadzącą przede wszystkim do braku: umiejętności planowania swoich finansów (zwłaszcza w długim horyzoncie czasowym) oraz radzenia sobie z nieprzewidywalnymi szokami finansowymi, braku nawyku systematycznego oszczędzania, braku zaufania do instytucji finansowych, a tym samym – do ograniczonego zakresu korzystania z ich usług. Brak wiedzy finansowej był niezależny od profilu ekonomiczno-społecznego osób badanych, ale wyniki pokazały, iż był większy wśród osób o najniższych dochodach. Natomiast, co należy podkreślić, uczniowie szkół ponadgimnazjalnych praktycznie nie posiadali żadnej wiedzy ekonomicznej (pomimo istnienia już od wielu lat w programach szkół ponadgimnazjalnych elementów wiedzy ekonomiczno-finansowej).

Powyższe wyniki były przesłanką do przeprowadzenia badania w latach 2008-2009, w celu znalezienia odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakie działania z zakresu edukacji finansowej są podejmowane w Polsce i krajach wysoko rozwiniętych?
- Jakie rozwiązania mogą być najbardziej efektywne z perspektywy Polski?

¹ Szerzej: OECD, *The importance of financial education*, „Policy Brief”, July 2006.

² Badania prowadzone w Polsce w latach 2004-2005 w ramach projektu Microfinance Opportunities pt.: „Edukacja finansowa dla osób o niskich dochodach”. Microfinance Opportunities jest organizacją non-profit, która dąży do ułatwienia poprawy życia ludzi ubogich, poprzez zwiększenie ich dostępu do dobrze przygotowanych usług finansowych. Źródło: <http://www.microfinanceopportunities.org/>

Poza wymienionymi dwoma problemami badawczymi o charakterze ogólnym, szukano również odpowiedzi na wiele pytań szczegółowych, które pomogły w analizie problemu.

Znalezienie odpowiedzi na tak postawione pytania badawcze pozwoliło wskazać pożądane zmiany w sferze edukacji finansowej w Polsce.

W badaniu skoncentrowano się na edukacji finansowej w segmencie bankowym, jako fundamencie edukacji finansowej, chociaż w przypadku niektórych inicjatyw występują odniesienia do sektora ubezpieczeń.

Wyniki badań skłoniły nas do konkluzji, że produkty finansowe oferowane w Polsce są zbliżone do tych dostępnych w krajach wysoko rozwiniętych.

Autorzy dokonali analizy materiałów źródłowych, korzystając ze źródeł publicznie dostępnych³.

1.1. Podstawowe definicje

Poniżej zdefiniujemy trzy kluczowe pojęcia: edukacja finansowa, produkt (usługa) finansowa, wykluczenie finansowe oraz nadmierne zadłużenie.

Pod pojęciem **edukacji finansowej** rozumie się podejmowanie szeroko zakrojonych działań, mających na celu upowszechnianie wiedzy oraz wykształcenie pozytywnych nawyków wśród obywateli, prowadzących do podejmowania właściwych decyzji w zakresie zarządzania ich osobistymi finansami oraz efektywnego dysponowania przez nich posiadanymi środkami finansowymi, zgodnie z obecnymi i przyszłymi potrzebami ekonomicznymi, (którymi mogą być, np. zakup własnego mieszkania i / lub sfinansowanie edukacji ich potomstwa).⁴ Badania nad edukacją finansową, sponsorowane przez EU, wskazują, że powinna być ona analizowana i postrzegana w szerokim kontekście. Ze względu na zmieniający się rynek usług finansowych edukacja finansowa powinna być postrzegana, jako proces ciągły (*life long*), który umożliwia konsumentom usług finansowych podejmowanie świadomych decyzji, a

³ Ze względu na różnicowaną jakość i szczegółowość wykorzystywanych materiałów źródłowych zakres i szczegółowość analizy poszczególnych przypadków jest zróżnicowana.

⁴ <http://www.microfinanceopportunities.org/>

pośredników finansowych motywuje do konstruowania inteligentnych i odpowiedzialnych produktów.⁵

Należy, zatem wprowadzić rozróżnienie na działania w zakresie edukacji finansowej podejmowane przez różnych interesariuszy (Np. rząd, instytucje finansowe, izby gospodarcze instytucji finansowych) oraz poziom wiedzy finansowej reprezentowany przez społeczeństwo. W niniejszym raporcie skoncentrowano się na badaniu działań podejmowanych w zakresie edukacji finansowej.

Edukacja finansowa jest jednym ze składników edukacji ekonomicznej, która z kolei kształtuje **świadomość ekonomiczną**. Wg S. Flejterskiego⁶, można wyróżnić świadomość ekonomiczną płytką i głęboką. Głęboka świadomość ekonomiczna jest wynikiem długiego i złożonego procesu edukacji, przede wszystkim na etapie szkolnym (edukacja formalna). Jej zmiany są możliwe jedynie w długim okresie, ponieważ wymagają m.in. przygotowania i wdrożenia odpowiednich programów edukacyjnych. Płytką świadomość ekonomiczna jest rezultatem „rejestracji przez mózg obrazów i haseł”, jakie docierają do człowieka od innych członków społeczności, a także (a może przede wszystkim) z mediów. Spośród wymienionych powyżej typów świadomości interesuje nas głównie świadomość głęboka.

Jako **produkt bądź usługę finansową**⁷ będziemy rozumieć usługę świadczoną przez podmiot działający w sektorze usług finansowych (pośrednika finansowego), która wiąże się z inwestowaniem bądź pozyskiwaniem środków pieniężnych, a także z zapewnieniem odpowiedniego przepływu środków pieniężnych pomiędzy uczestnikami rynku. Może nią być, np. depozyt, kredyt, umowa ubezpieczenia, jednostka funduszu inwestycyjnego, polecenie przelewu bądź produkt zintegrowany. Usługę ta może być sprzedawana klientom zarówno przez instytucję kreującą dany produkt (np. firma zarządzająca funduszem inwestycyjnym), jak i instytucję wyłącznie pośredniczącą w zawieraniu transakcji (np. firma doradztwa finansowego). Tak zbudowana definicja wskazuje na bardzo szerokie podejście do

⁵ *Financial education and better access to adequate financial services. Report*, EU Project FES, Vienna 2007, s. 3.

⁶ S. Flejterski, *Świadomość i kultura ekonomiczna gospodarstw domowych w ujęciu teoretycznym*, [w:] *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywy ekonomiczna i społeczna*, B. Świecka (red.), Difin, Warszawa 2008, s. 100.

⁷ Pojęcia te będą stosowane zamiennie ze względu na niematerialny charakter produktów finansowych.

rozumienia tego pojęcia.⁸ W centrum naszych zainteresowań znajdują się usługi finansowe dla gospodarstw domowych.

Wykluczenie finansowe jest różnie definiowane. Przyjmujemy – za L.Anderloni – że są to trudności, jakich doświadczają osoby o niskich dochodach i znajdujące się w niekorzystnej sytuacji społecznej (*socially disadvantaged*) w korzystaniu z usług finansowych, które są im potrzebne. Do takich usług można zaliczyć posiadanie konta i możliwości dokonywania rozliczeń bezgotówkowych, dostęp do kredytu o „rozsądnym” poziomie oprocentowania czy też budowanie nawet niewielkich oszczędności, z uwzględnieniem niestabilnej sytuacji zawodowej.⁹ Ponadto należy wskazać także to, że osoby o niskich dochodach powinny mieć dostęp do ubezpieczeń, które zapewniłyby im odpowiednią ochronę życia, zdrowia czy posiadanego majątku. Posiadanie takiej ochrony jest w nich przypadku szczególnie ważne. Na forum międzynarodowym stosuje się często określenie mikroubezpieczenia (*microinsurance*)¹⁰, zbudowane na wzór mikropożyczek dla osób o niskich dochodach.¹¹

Nadmierne zadłużenie jest najczęściej definiowane, jako sytuacja, w której osoba bądź gospodarstwo domowe nie jest w stanie spłacać regularnie swojego zadłużenia ze względu na brak równowagi w poziomie dochodów i wydatków, łącznie z narosłymi w czasie opóźnieniami w spłacie związanymi z typowymi płatnościami gospodarstwa domowego.¹² Nadmierne zadłużenie może dotyczyć osoby o niskich dochodach, ale także osoby o wysokich dochodach, nastawione na nadmierną konsumpcję. Znaleźcie się w sytuacji nadmiernego zadłużenia może być przyczyną późniejszego wykluczenia finansowego, w szczególności objawiającego się brakiem bądź utrudnionym dostępem do kredytów. Z nadmiernym zadłużeniem jest także związane pojęcie bankructwa gospodarstw domowych¹³.

⁸ M. Iwanicz-Drozdowska, *Bezpieczeństwo rynku usług finansowych. Perspektywa Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2008, s. 19. W tej publikacji dokonano także przeglądu różnych definicji usług finansowych.

⁹ L.Anderloni, *Access to Bank Account and Payment Services*, w: *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, Anderloni L., Braga M.D., Carluccio E.M. (eds.), Springer –Verlag Berlin-Heidelberg, 2007, s. 7.

¹⁰ Patrz m.in. Appui au Développement Autonome (ADA), *Microinsurance. Improving Risk Management for the Poor*, no. 6, Luxembourg, March 2006.

¹¹ Przegląd definicji m.in. M. Iwanicz-Drozdowska, *Wykluczenie finansowe – poważny problem społeczny*, „MBA”, nr 1, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2008.

¹² *Financial education and better ...*, op. cit., s. 16.

¹³ Szerzej na temat różnorodnych aspektów bankructwa gospodarstw domowych: *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywy ekonomiczna i społeczna*, B. Świecka (red.), Difin, Warszawa 2008.

1.2. Kwestie wykluczenia finansowego i edukacji finansowej

Przyjmujemy, że edukacja finansowa i korzystanie z usług finansowych są ze sobą powiązane. Osoby nieposiadające podstawowej wiedzy z zakresu finansów, rzadziej i mniej świadomie korzystają z podstawowych usług finansowych. Z drugiej strony osoby wykluczone finansowo, które najczęściej wykazują niskie dochody, mają niewielką wiedzę z zakresu finansów, a to może stanowić czynnik ograniczający potencjalną, przyszłą chęć korzystania z usług finansowych. Tworzy się tym samym „błędne koło”. Ponadto wykluczenie finansowe jest powiązane silnie z wykluczeniem społecznym.

Najczęstsze przyczyny wykluczenia finansowego przedstawiono w tabeli poniżej.

Tabela 1. Główne przyczyny wykluczenia finansowego w wybranych krajach UE.¹⁴

	Główne przyczyny	Liczba krajów uczestniczących w badaniu, w których dana przyczyna wykluczenia finansowego została wskazana/zidentyfikowana
Czynniki społeczne	Zmiany demograficzne/luka technologiczna	10/14
	Zmiany na rynku pracy	8/14
	Nierówność w poziomie wynagrodzenia	8/14
	Liberalizacja rynku, brak uwagi poświęconej segmentom marginalnym	6/14
	Pomoc społeczna/socjalna	5/14
	Zmiany demograficzne/nadmierne zadłużenie	4/14
	Liberalizacja rynku, zanikanie instytucji dedykowanych populacji o niskich dochodach	5/14
	Przeciwdziałanie praniu brudnych pieniędzy	3/14
	Polityka fiskalna	3/14
	Zmiany demograficzne/młodzież	2/14
	Zmiany demograficzne/migracje i mniejszości narodowe	2/14
	Brak gotówki	1/14

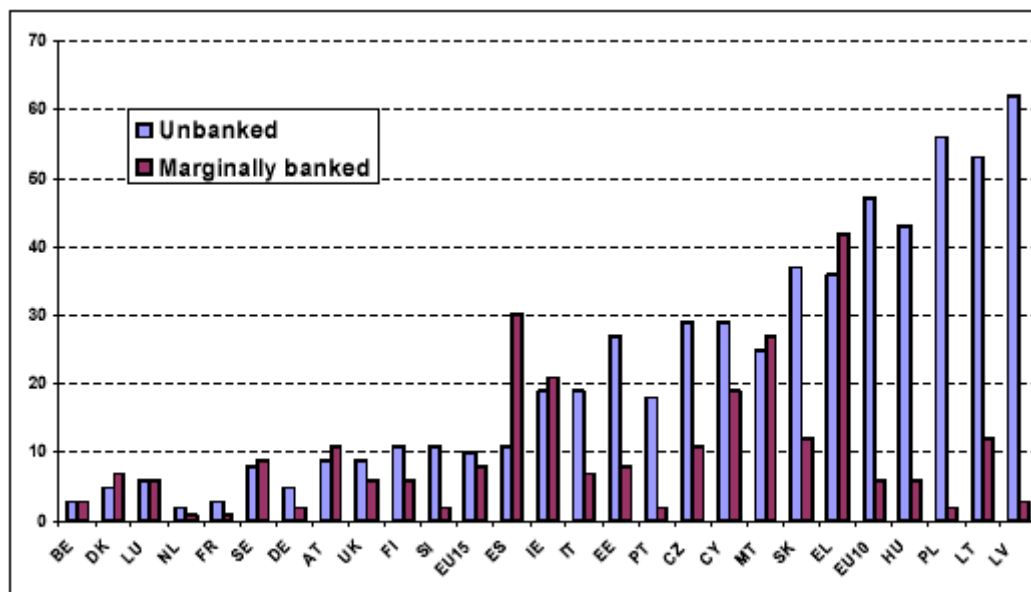
¹⁴ Badania przeprowadzono w następujących krajach członkowskich: Austrii, Belgii, Bułgarii, Francji, Niemczech, Irlandii, Włoszech, Litwie, Holandii, Polsce, Słowacji, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii, i nie należącej do EU Norwegii.

Cd. Tabeli 1

	Główne przyczyny	Liczba krajów uczestniczących w badaniu, w których dana przyczyna wykluczenia finansowego została wskazana/zidentyfikowana
Czynniki podażowe	Zarządzanie ryzykiem/ocena zdolności kredytowej	8/14
	Marketing	8/14
	Dostęp geograficzny	7/14
	Struktura produktu (warunki)	7/14
	Kanały dystrybucji	7/14
	Złożoność wyboru	7/14
	Cena	4/14
	Typ produktu	1/14
Czynniki popytowe	Świadomość na temat kosztów	8/14
	Niska samoocena (nie dla biednych)	8/14
	Obawa przed utratą płynności finansowej	7/14
	Nieufność wobec dostawców usług	7/14
	Preferencje wobec alternatywnych dostawców usług finansowych, czynniki kulturowe	4/14
	Religia	4/14
	Niechęć do korzystania z usług finansowych	4/14
	Złe doświadczenia	1/14
	Obawy przed zajęciem majątku	1/14

Zródło: opracowanie własne na podstawie: *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion Study*, Brussels 2008 (www.fininc.eu) .

Poziom wykluczenia finansowego jest istotnie zróżnicowany, chociaż nie wypracowano do tej pory na szczeblu UE powszechnie akceptowanej miary wykluczenia finansowego. Szczególnie dużą różnicę można zidentyfikować pomiędzy UE-15 a UE-10. W krajach EU-15 wykluczenie finansowe sięga 7% społeczeństwa, zaś w nowych krajach unijnych – 34%. Wskaźniki te oszacowane zostały na podstawie danych z badania Eurobarometr z 2003 roku na populacji w wieku 18 lat i powyżej.

Rysunek 1 : Skala wykluczenia finansowego.

Źródło: prezentacja *Financial services provision and prevention of financial exclusion*, May, Brussels 2008.

Osoby, określane, jako nieubankowane (*unbanked*) nie korzystają wcale z usług bankowych, zaś osoby określane, jako niedostatecznie ubankowane (*underbanked*) posiadają np. rachunek w banku, ale nie korzystają z wielu możliwości, jakie daje jego posiadanie. W Polsce skala wykluczenia finansowego jest znacząca i wg cytowanych danych wynosi ok. 50%. Dane te należy jednak uznać za w pewnym stopniu nieaktualne, bowiem przez 5 lat sytuacja polskiego społeczeństwa uległa poprawie. Brakuje jednak bardziej aktualnych danych dla wszystkich krajów unijnych.

Wiedza finansowa obywateli jest niska nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach. Opublikowane przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (*The Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*) pod koniec 2005 r. wybrane wyniki badań dotyczące poziomu wiedzy finansowej w krajach OECD pokazują, że¹⁵:

- w Wielkiej Brytanii konsumenci, w sposób aktywny, nie poszukują wiedzy (informacji) finansowych, przykładowo nie korzystają z możliwości uzyskania informacji z ulotek bankowych czy bezpośrednio podczas kontaktu z pracownikami banku,
- w Stanach Zjednoczonych cztery na dziesięć osób czynnych zawodowo systematycznie nie oszczędza na emeryturę,

¹⁵ <http://www.oecd.org>

- w Kanadzie badanie pokazało, że dla badanych respondentów wybór inwestycji finansowej jest bardziej stresujący niż wizyta u dentysty,
- w Australii, aż 67 procent respondentów uznało, że rozumie pojęcie procentu składanego, ale kiedy zostali poproszeni, o to, aby rozwiązać zadanie z wykorzystaniem tego pojęcia, to zadanie to prawidłowo rozwiązało już tylko 28 procent badanych,
- w Korei Płd. badanie przeprowadzone wśród uczniów klas licealnych wykazało, że mniej niż 60 procent z nich posiada odpowiednią wiedzę z zakresu oszczędzania i gromadzenia środków na emeryturę, wyboru odpowiedniej karty kredytowej oraz świadomości ryzyka finansowego i istotności korzystania z różnorodnych form ubezpieczenia, a także posiada zdolności do zarządzania finansami osobistymi.

Jest to szczególnie niepokojące w świetle zmian zachodzących w świecie, w tym przede wszystkim: coraz większej popularności systemu rozliczeń bezgotówkowych, pojawiania się coraz bardziej wysublimowanych produktów finansowych oraz w świetle coraz częstszych zawirowań na lokalnych i globalnych rynkach finansowych (w tym ostatniego ogólnoswiatowego kryzysu na rynkach finansowych, wywołanego kryzysem *subprime* w USA) . Zmiany te powodują, że każdy klient rynku usług finansowych musi posiadać odpowiednią wiedzę i umiejętności w celu oceny, co z punktu widzenia jego osobistych finansów będzie najlepszym rozwiązaniem i co pozwoli mu zarówno na zwiększenie ich efektywności dziś, jak i na zabezpieczenie w przyszłości. Edukacja finansowej jest również potrzebna konsumentom finansowym do zrozumienia, jak należy zapobiegać angażowaniu w operacje finansowe (mogą to być nawet standardowe formy zadłużenia, które, nadmiernie wykorzystywane, mogą prowadzić do upadłości osobistej), które dla finansów osobistych są destrukcyjne i, jak w przypadku zaangażowania się w takie operacje, dochodzić swoich praw ochrony konsumenta.

Problem ten dotyczy obywateli krajów zarówno rozwijających się, jak i rozwiniętych. W związku z powyższym, podnoszenie poziomu edukacji finansowej zarówno młodzieży, jak i osób dorosłych stało się jednym z priorytetów rządów wielu państw, przejawiających się w przyjmowaniu celowych programów rządowych. Wśród krajów, które opracowały i wdrożyły w życie taki rządowy programy należy w szczególności wymienić: Stany Zjednoczone Ameryki, w Wielką Brytanię, Australię i Japonię. W USA Departament Skarbu (*US Treasury*) w 2003 r. utworzył *Financial Literacy and Education Commission*, natomiast w Wielkiej Brytanii w 2003 roku w badanie i wspomaganie edukacji finansowej włączyła się *Financial*

*Services Authority (FSA)*¹⁶. W celu zjednoczenia wspólnych wysiłków, w 2003 r. OECD rozpoczęła międzyrządowy projekt, mający na celu zapewnienie możliwości poprawy finansowej edukacji i wypracowanie standardów poprzez opracowanie wspólnych zasad finansowej „alfabetyzacji”. W marcu 2008 r., OECD uruchomiła program pod nazwą *International Gateway for Financial Education (IGFE)*, który jest częścią projektu nt. edukacji finansowej i służy do informowania o podjętych programach edukacyjnych, informacyjnych i badawczych w zakresie podnoszenia edukacji finansowej na całym świecie.¹⁷

Biorąc pod uwagę inicjatywy podejmowane w analizowanych krajach wysoko rozwiniętych, analizę podejmowanych w Polsce działań oraz grupy produktów finansowych należałoby dokonać podziału na:

- inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego (głównie dotyczy osób o niskich dochodach);
- inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi (w tym oszczędnościami),
- inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych,
- inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe (głównie ich nowoczesne formy).

Z perspektywy beneficjentów programów edukacji finansowej można by wskazać dzieci, młodzież, studentów oraz osoby dorosłe (inne niż studenci). Budowanie tzw. głębokiej świadomości finansowej jest najłatwiejsze w dwóch pierwszych wymienionych grupach beneficjentów. Osoby dorosłe (w tym studenci) mogą, ze względu na swój profil zawodowy i zainteresowania, w większym stopniu opierać się na informacjach prezentowanych w mediach i tym samym ich świadomość finansowa może być płytką.

Sposoby przekazywania wiedzy finansowej mogą przybierać różne formy. Jedną z nich jest Internet. Przykładowo, w ramach Unii Europejskiej, została stworzona platforma internetowa www.dolceta.eu, na której znajdują się dostępne *on-line* narzędzia do edukacji finansowej dla dorosłych i która może zostać wykorzystana przez wszystkie państwa członkowskie UE, jako podstawa dla rozwijania narodowych inicjatyw edukacji finansowych konsumentów

¹⁶ Szerzej na ten temat w dalszej części opracowania.

¹⁷ <http://www.oecd.org> oraz

http://www.financial-education.org/pages/0,2987,en_39665975_39666038_1_1_1_1_1,00.html

(informacje na tej stronie są dostępne w 26 językach). Założenie i rozwój tej platformy zostało poparte przez Komisję Europejską.

Internet stwarza nowe, szerokie możliwości rozwoju edukacji. Takie narzędzia przekazywania wiedzy są jeszcze relatywnie drogie, ale, zdaniem autorów, w perspektywie kilku lat, wraz z poprawą przepustowości, jakości transmisji, a przede wszystkim - wzrostu dostępności do komputera i Internetu, będą jednym z kluczowych kanałów przekazywania wiedzy, w tym – wiedzy ekonomiczno-finansowej. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że w Polsce internet nie jest powszechnie dostępny, szczególnie na obszarach wiejskich, a tym samym ta forma edukacji nie jest dostępna ze swej natury dla osób o niskich dochodach, zamieszkujących małe miejscowości.

1.3. Cele badania

Celem badania jest znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakie działania z zakresu edukacji finansowej są podejmowane w Polsce i w krajach wysoko rozwiniętych?
- Jakie rozwiązania mogą być najbardziej efektywne z perspektywy Polski?

Znalezienie odpowiedzi na tak postawione pytania badawcze pozwoli wskazać pożądane zmiany w sferze edukacji finansowej w Polsce.

Poza w/w pytaniami badawczymi o charakterze ogólnym szukano odpowiedzi na wiele pytań szczegółowych:

- Jakie inicjatywy w danym kraju pojawiały się jeśli chodzi o zachęcenie obywateli do korzystania z usług finansowych (*financial inclusion*) i skąd płynęła inicjatywa?
- Jakie inicjatywy w danym kraju pojawiały się jeśli chodzi o edukację finansową społeczeństwa w podziale na: osoby dorosłe, w tym osoby (gospodarstwa domowe) o niskich dochodach, młodzież i dzieci?
- Na ile aktywne i w jakim zakresie są w dziedzinie edukacji finansowej banki centralne i urzędy nadzoru?
- Na ile aktywne i w jakim zakresie są w dziedzinie edukacji finansowej związki banków i inne izby gospodarcze, np. skupiające zakłady ubezpieczeń?
- Na ile aktywne i w jakim zakresie są w dziedzinie edukacji finansowej instytucje zajmujące się ochroną konkurencji i konsumentów (tamtejsze UOKiK-i)?
- Czy pojedyncze instytucje podejmują w zakresie edukacji finansowej działania skierowane do społeczeństwa, np. w ramach *corporate social responsibility*?
- Jakie są efekty działań w zakresie edukacji finansowej (bardzo dobre, dobre, przeciętne, dostateczne, niedostateczne, trudno ocenić, ze względu na krótki okres obowiązywania)?

Należy podkreślić, że w niniejszym badaniu ocena oferty produktowej stanowi punkt odniesienia dla oceny działań w zakresie edukacji finansowej, a nie jest celem wiodącym. Produkty finansowe były przedmiotem pogłębionej analizy w ramach badania statutowego z 2007 roku, pt. „Kierunki rozwoju rynku usług finansowych w Polsce”.

W badaniu skoncentrowano się na edukacji finansowej w segmencie bankowym i ubezpieczeniowym, jako fundamentach edukacji finansowej. Znajomość zasad funkcjonowania giełd, funduszy inwestycyjnych i bardziej skomplikowanych produktów finansowych wymaga w pierwszej kolejności znajomości wyżej wskazanych zagadnień i odnosi się do węższego kręgu populacji, nie tylko ze względu na wymagany poziom wiedzy, ale także ze względu na wyższy poziom wymaganych dochodów bądź majątku. Wątek edukacji w zakresie inwestycji na giełdzie nie jest szeroko rozwijany.

2. Produkty i edukacja finansowa w wybranych krajach wysoko rozwiniętych - studia przypadków (A. Nowak, R. Kitala)

W wyborze krajów wzięto pod uwagę:

- typ systemu finansowego reprezentowany przez dany kraj (system kontynentalny a system anglo-amerykański lub system oparty na bankach a system oparty na rynku) – USA, Wielka Brytania, Australia i Kanada - reprezentują system angloamerykański, Niemcy i Austria – system kontynentalny, zaś Irlandia i Szwajcaria – system oparty na bankach;
- stopień rozwoju rynku usług finansowych – wszystkie analizowane kraje reprezentują wysoki poziom rozwoju rynku, przy czym do najbardziej rozwiniętych należy rynek brytyjski i amerykański, zaś rynki niemiecki i austriacki dobrze obrazują średnią unijną;
- problem nadmiernego zadłużenia – dotyczy on wielu obywateli USA, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Kanady, a także Niemiec i Austrii;
- *last but not least*, dostępność materiałów w znanych uczestnikom projektu językach obcych – było to ważne ze względu na fakt, iż sięgano w zdecydowanej większości po materiały opracowane w danym kraju.

Tabela2. Porównanie systemów oraz stopnia rozwoju usług finansowych w analizowanych krajach

Kraj	System finansowy	Stopień rozwoju rynku usług finansowych	Problem nadmiernego zadłużenia
USA	angloamerykański	Bardzo wysoki	występuje
Wielka Brytania	angloamerykański	Bardzo wysoki	występuje
Austria	angloamerykański	wysoki	występuje
Kanada	angloamerykański	wysoki	występuje
Niemcy	oparty na bankach	wysoki	występuje
Austria	oparty na bankach	wysoki	występuje
Irlandia	oparty na bankach	wysoki	występuje
Szwajcaria	oparty na bankach	wysoki	występuje

Źródło: opracowanie własne.

2.1. Australia (A. Matuszyk)

Australia jest szóstym pod względem wielkości krajem świata, położonym na kontynencie australijskim. Najgęściej zaludnione jest wschodnie i południowo-wschodnie wybrzeże Australii. Ludność kraju w roku 2007 wynosiła 21 152 000, co daje mniej niż 2,7 osoby na 1 km kw. Co czwarty mieszkaniec urodził się za granicą. Dochód narodowy wynosił 33 tys. USD na 1 mieszkańca w roku 2006.

Australijska definicja wykluczenia finansowego jest następująca¹⁸: „Wykluczenie finansowe jest to brak dostępu dla niektórych konsumentów do uczciwych i bezpiecznych produktów i usług finansowych o odpowiednio niskim koszcie, świadczonych przez głównych dostawców”. Wykluczenie finansowe w Australii jest zauważalne na poziomie indywidualnym, rodzinnym, domowym, zwłaszcza w dużej mierze skoncentrowane jest na przedmieściach lub regionach, czasami wśród mniejszości etnicznych i na obrzeżach miast.

W 2004 roku w Australii przeprowadzone zostało badanie przez Chant Link and Associates¹⁹, by określić, jakie czynniki wpływają na wykluczenie finansowe²⁰. Wynikało z nich, że około 120 000 osób lub 0,8% populacji osób dorosłych w Australii może być uważanych za całkowicie wykluczonych, nieposiadających żadnych produktów finansowych. Około 6% dorosłych miało minimalny dostęp do usług finansowych, posiadając tylko konto osobiste w banku.

W 2005 roku przeprowadzono badanie mające na celu określenie, jakie są przyczyny trudności finansowych mieszkańców Australii.²¹ Okazało się, że głównymi tego przyczynami są „niezdrowe” sposoby myślenia o finansach, w tym “życie dniem dzisiejszym („living for today”) oraz “aspiracyjne” wydawanie pieniędzy. Również zdarzenia poza ludzką kontrolą, takie jak: utrata pracy, słabe zdrowie i załamanie w związku osobistym oraz bardzo małe umiejętności i wiedza finansowa, w dużym stopniu wpływają na pojawianie się tychże trudności.

¹⁸ <http://www.anz.com.au/aus/aboutanz/community/programs/pdf/financialexclusion-summarypresentation.pdf>.

¹⁹ Chant Link & Associates jest firmą założoną w 1989 roku, posiada silną pozycję jako specjalista w dziedzinie badań marketingowych i strategii wśród wielu organizacji w Australii.

²⁰ Por. A Report on Financial Exclusion in Australia, ANZ, November 2004, <http://www.anz.com.au/aus/aboutanz/community/programs/pdf/FinancialExclusion-FinalReport.pdf>.

²¹ Por. Understanding Personal Debt & Financial Difficulty in Australia, ACNielsen ANZ, November 2005.

W roku 2008 zostało przeprowadzone kolejne badanie, tym razem przez Australia and New Zealand Banking Group Limited (ANZ)²². Z badań tych wynika, że świadomość finansowa jest ściśle powiązana z wiekiem osoby, płcią, wykształceniem i charakterystykami społeczno-ekonomicznymi²³. Czynnikiem wpływającym na wykluczenie finansowe są: bezrobocie, ubóstwo, kalectwo lub długotrwała choroba oraz niski poziom edukacji. Czynniki powodujące długoterminowe wykluczenie finansowe, to: brak świadomości finansowej, wyuczona dysfunkcja kredytowa lub zachowanie związane z oszczędzaniem lub wykluczenie międzypokoleniowe. Specjalne czynniki mają wpływ na autochtonicznych Australijczyków, którzy są jedyną etniczną grupą w Australii konsekwentnie związaną z wykluczeniem finansowym.

Najniższy przeciętny poziom świadomości finansowej był związany z:

- Osobami, które skończyły swą edukację na poziomie Roku 10 lub niżej,²⁴
- Osobami, których głównym źródłem dochodu jest zasiłek rządowy, zapomoga, lub też są niewykwalifikowaną siłą roboczą,
- Osoby, w których gospodarstwach domowych, dochód był poniżej \$25,000 rocznie,
- Osoby z dwóch skrajnych grup wiekowych: poniżej 24 lub ponad 70 lat,
- Kobiety, w szczególności kobiety powyżej 70 roku życia,
- Osoby, które posługują się językami innymi niż angielski w domu,
- Osoby o pochodzeniu Aborygenów lub mieszkańcy wysp Cieśniny Torresa.

Przeciwnie, średni wynik świadomości finansowej był znacznie wyższy niż dla całej populacji dla:

- osób w wieku 35-59 lat,
- mężczyzn,
- osób, które posiadają stopień uniwersytecki,
- osób żyjących w 20% terenów klasyfikowanych, jako posiadających najmniej relatywnych społeczno-ekonomicznych wad,

²² Australia and New Zealand Banking Group Limited (ANZ) - główna australijska instytucja finansowa oferująca szeroką gamę produktów finansowych; przy współpracy z australijskimi wiodącymi organizacjami społecznymi, opracował szereg programów związanych z kwestiami finansowymi w celu integracji najsłabszych członków społeczności.

²³ Por. ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia, The Social Research Centre, 2008, s.1-6.

²⁴ Year 10 w australijskim systemie edukacji to czwarty rok w sześcioletniej szkole średniej i dotyczy osób w wieku 15-16 lat.

- osób pracujących, jako profesjonalści,
- osób, których roczny dochód gospodarstwa domowego był przynajmniej w wysokości 150 000 dolarów australijskich.

Wyniki te ukazują mocne powiązanie między świadomością finansową, a demograficznymi i społeczno-ekonomicznymi cechami charakterystycznymi. Jakkolwiek, to niekoniecznie oznacza, że wszyscy członkowie określonej podgrupy populacji mają niższą (lub wyższą) świadomość finansową.

Można zadać pytanie, czy na przestrzeni ostatnich lat nastąpiła zmiana w świadomości finansowej Australijczyków. Tabela 3 przedstawia wyniki takich badań, w których porównano zmiany, jakie zaszły w latach 2002-2008.

Tabela3. Zmiany w świadomości finansowej mieszkańców Australii, lata: 2002 i 2008

Czynność	2002 (%)	2008 (%)
Regularne oszczędzanie	67%	72%
Wiedza, jak zaskarżyć bank lub instytucję finansową	59	63
Rozumienie oświadczeń z funduszy emerytalnych	36	31
Porównywanie produktów finansowych ²⁵ :		
- kredytów hipotecznych,	82	73
- ubezpieczeń	81	75
Stosowanie elektronicznych kanałów transakcji:		
- stosowanie bankowości internetowej,	28	51
- polecenie zapłaty,	50	64
- bankomat	73	80

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia, The Social Research Centre, 2008, s.7-10

W porównaniu z pierwszym badaniem z 2002, wyniki z 2008 ukazują pozytywne zmiany, tj.: więcej osób przyznaje, że stara się oszczędzać regularnie, zwiększyło się zastosowanie elektronicznych kanałów transakcji, w szczególności bankowości Internetowej.

2.1.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

W związku z tym, że w Australii, większość dochodów w tym wynagrodzeń i świadczeń rządowych, jest wpłacanych bezpośrednio na konto bankowe, posiadanie go jest nieraz koniecznością. Dotyczy to również osób osiedlających się w Australii. Mają oni czas sześciu tygodni od przybycia na otwarcie konta bankowego i w celu identyfikacji potrzebują tylko paszport. Jednakże po sześciu tygodniach, konieczne są dodatkowe dokumenty identyfikacyjne, aby móc otworzyć rachunek. Wychodząc naprzeciw potrzebom mieszkańców, jak i imigrantów, wiele instytucji finansowych tworzy strony internetowe mające na celu pomóc w wyborze odpowiedniego rachunku. Przykładem może być Stowarzyszenie Banków Australijskich - Australian Bankers' Association, (ABA), które stworzyło stronę internetową <http://www.bankers.asn.au/Default.aspx?ArticleID=675>, na której umieściło ulotkę, napisaną w przystępny sposób: „Smarter Banking – Make the Most of Your Money”, aby pomóc osobom zainteresowanym wybrać konto bankowe, który najlepiej odpowiada ich potrzebom²⁶. Ulotka ta jest dostępna w trzech wersjach: html, pdf i word. Dokonanie właściwego wyboru rachunku bankowego jest pierwszym krokiem w kierunku

²⁵ W roku 2008, więcej osób korzystało z porad brokerów, którzy dokonywali porównań dla swych klientów

²⁶ <http://www.bankers.asn.au/smarter/step3.html>

świadomej bankowości. Wybór najkorzystniejszego rachunku bankowego umożliwia analiza przedstawiona w przystępny sposób. Przykładem jest Tabela 4 poniżej.

Tabela 4. Potrzeby klienta wpływające na wybór konta bankowego

Potrzebuję	Konto transakcyjne	Konto oszczędnościowe	Lokatę terminową	Rachunek do zarządzania gotówką
...konto, gdzie mogę uzyskiwać środki pieniężne regularnie	✓	✓	X	✓
... wypłacać środki pieniężne i lokować depozyty	✓	✓	X	✓
... Płacić za zakupy i rachunki czekiem	✓	X	X	✓
... wysokiego poziomu zainteresowania moimi środkami pieniężnymi	X	X	✓	✓
... korzystania z bankomatów	✓	✓	X	✓
... korzystania z Internetu i bankowości telefonicznej	✓	✓	X	✓
...korzystania z usług w oddziałach bankowych	✓	✓	✓	✓
... uzyskiwać korzyści z oszczędzania	X	✓	✓	✓

*) X – oznacza konto, które nie jest odpowiednie dla danej potrzeby klienta; ✓ - oznacza konto, które spełnia wymóg klienta,

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://www.bankers.asn.au/smarter/step3.html>, stan na dzień 06.04.2009

Na podstawie takiej analizy, klient może zgodnie ze swoimi potrzebami wybrać odpowiadające mu konto.

2.1.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

Jednym z programów edukacyjnych oferowanych przez bank ANZ jest *MoneyMinded*. Pomaga on ludziom w podejmowaniu świadomych decyzji dotyczących wykorzystania i zarządzania ich pieniędzmi²⁷. Jest to wszechstronny zestaw zasobów edukacyjnych, dostarczanych przez sieć doradców finansowych i wspólnotowych trenerów w Australii i Nowej Zelandii.

MoneyMinded składa się z dwóch części:

1. *MoneyMinded* warsztaty - organizowane przez doradców finansowych i edukatorów.
2. *MoneyMinded* online – bazuje na oryginalnych warsztatach *MoneyMinded* i dostarcza zawartość w formacie elektronicznym.

MoneyMinded zapewnia bezstronną edukację konsumentów, nie zawiera marki ANZ i nie promuje produktów finansowych i usług. ANZ wspiera organizacje i doradców finansowych w całej Australii w szkoleniach, a w niektórych przypadkach, subsydiuje, aby uczynić

²⁷ <http://www.moneyminded.com.au/>

MoneyMinded dostępnym. Poprzez takie podejście, ANZ miało na celu dostarczanie *MoneyMinded* do 15000 konsumentów w 2008 roku.

Program *MoneyMinded* składa się z różnych tematów rozdzielonych na 19 warsztatów²⁸. Poniżej znajduje się krótki opis tematów i warsztatów. Program ma być elastyczny i każdy warsztat może być oferowany indywidualnie lub jako część większego programu w zależności od potrzeb danego uczestnika. Każdy warsztat składa się z przewodników dla animatorów, planów działalności, streszczenia i warsztatów dla uczestników studiów wybranego przypadku²⁹. Poniżej zostały wyszczególnione warsztaty podzielone na grupy tematyczne:

1. Planowanie i określanie budżetu

- cele,
- oszczędzanie i wydawanie,
- planowanie środków pieniężnych

2. Wprowadzenie

- wstęp do codziennej bankowości,
- różne sposoby płatności,

3. Zrozumienie papierkowej pracy

- typy papierkowej pracy,
- rachunki, rachunki, rachunki

4. Dostawcy kredytu

- kredyty i karty kredytowe,
- pożyczki

5. Radzenie sobie z zadłużeniem

- dług,
- plan odzyskiwania długu,
- kiedy płatność jest trudna

6. Prawa i obowiązki

- złote zasady,
- twarda sprzedaż,
- twoje prawo do składania skargi

²⁸ <http://www.moneyminded.com.au/about/default.asp>

²⁹ <http://www.moneyminded.com.au/about/workshops/default.asp>

7. Planowanie na przyszłość

- podstawy inwestowania,
- emerytura

8. Dach nad głową

- wynajem,
- własny dom.

Przeprowadzono również analizę sprawdzającą chęć dalszego korzystania z *MoneyMinded*³⁰. Szacuje się, że ogółem 14 800 osób uczestniczyło w programie *MoneyMinded* w okresie od 1 października 2007 do 31 marca 2008. W sumie przeszkolono 267 pomocników przez organizacje odpowiedzialne w badanym okresie. Warsztaty, które cieszą się największą popularnością to: "Cele", "Oszczędzanie i wydawanie" oraz "Planowanie Środków Pieniężnych". Istnieje szeroki zakres grup otrzymujących edukację *MoneyMinded* jednak, samotni rodzice, studenci (młodzież), osoby o niskich dochodach oraz osoby niepełnosprawne są najczęstszymi uczestnikami.

MoneyBusiness to program opracowany w 2005 roku, po badaniach ANZ, które wykazały, że wykluczenie finansowe było istotnym problemem wśród społeczności autochtonicznej³¹. Celem jest nauczenie umiejętnego zarządzania pieniędzmi i pewności siebie ludności miejscowej oraz rozwijanie silniejszej kultury oszczędzania w ich społecznościach. Program jest dostarczany w ramach partnerstwa z Wydziału Rodziny, Usług Społecznych i Spraw Krajowych dla mieszkańców w pilotażowych lokalizacjach: Katherine, Tennant Creek, Nguiu (Tiwi Islands) i Galiwinku (Elcho Island) w Terytorium Północnym i Geraldton i Kununurra w Zachodniej Australii.

Lokalni autochtoni w każdej z tych społeczności byli zatrudnieni, jako pracownicy zarządzający pieniędzmi, dostarczając autochtonom i ich rodzinom wiedzy w sferze finansów, budżetowania, płacenia rachunków i tworzenia planów oszczędzania³². Po wersji pilotażowej, australijski rząd rozszerzył usługi zarządzania środkami pieniężnymi dla lokalnych społeczności i model *MoneyBusiness* stał się kluczowy w tej ekspansji.

³⁰ Por. R.Russell, J. Harlim, R. Brooks: The Extent of MoneyMinded Education in the Community: 1 October 2007 – 31 March 2008 ; April 2008

³¹ <http://www.anz.com/australia/support/library/MR/mr20050729.pdf>

³² <http://www.anz.com/aus/About-ANZ/Corporate-Responsibility/community/financial-literacy-and-inclusion/programs/moneybusiness/default.asp>

Fundacja Świadomości Finansowej (Financial Literacy Foundation) została założona przez rząd australijski³³ w czerwcu 2005 roku, aby³⁴:

1. Umożliwić wszystkim Australijczykom zwiększenie ich wiedzy finansowej i lepsze zarządzanie ich środkami pieniężnymi;
2. Skoncentrować się na kwestiach finansowych i współpracować z rządem, firmami i organizacjami społecznymi na terenie całego kraju;
3. Tworzyć możliwości dla wszystkich Australijczyków, aby lepiej rozumieli i zarządzali ryzykiem finansowym i korzystali ze zwiększonej konkurencji w sektorze finansowym;
4. Wzrosła świadomość edukacji finansowej i korzyści z niej wynikających;
5. Tworzyć możliwości dla wszystkich Australijczyków, w każdym wieku, aby mogli uczyć się o finansach – w szkole, w pracy, otoczeniu społecznym;
6. Zapewnić praktyczne wsparcie dla edukatorów i szkoleniowców, pracy na rzecz poprawy, jakości i dostępności źródeł edukacji finansowej.

Tabela 5. Zakres działalności Fundacji Świadomości Finansowej

Rosnąca świadomość	Praca ze szkołami	Badania naukowe
Kampania medialna „Understanding Money” miała miejsce od lipca do grudnia 2006 w celu podniesienia świadomości finansowej i korzyści z niej wynikających, jak również zachęcać ludzi, aby dowiadawali się więcej na temat, jak najlepiej wykorzystać swoje pieniądze.	Fundacja współpracuje ze wszystkimi państwowymi i terytorialnymi władzami oświatowymi, aby edukacja finansowa zawarta była w programie dla osób od 10 klasy od roku 2008.	Fundacja przeprowadziła badania w kwestiach finansowych, w tym badania dotyczące postawy Australijczyków wobec pieniędzy, aby poinformować o pracy Fundacji i innych, którzy pracują dla osiągnięcia pozytywnych zmian w sposobie myślenia o zarządzaniu własnymi środkami pieniężnymi.

³³ Rząd australijski odgrywa istotną rolę w zakresie edukacji finansowej, współpracuje z różnymi instytucjami finansowymi i organizacjami społecznymi na terenie całego kraju. Prowadzi stale badania mające na celu określenie poziomu świadomości finansowej, czynników mających na nią wpływ oraz sposobów poprawy sytuacji. Aby móc realizować te cele, została powołana Fundacja Świadomości Finansowej.

³⁴ Por. <http://www.understandingmoney.gov.au/Content/Consumer/about/aboutflf.aspx>

Cd. Tabeli 5.

Strona Understanding Money	Edukacja w miejscach pracy	Źródła edukacji finansowej
Strona rządowa "Understanding Money" została utworzona w drugiej połowie 2006 roku przez fundację Financial Literacy Foundation ³⁵ . Strona „Understanding Money” oferuje szeroki zakres informacji finansowych dla osób, które chcą dowiedzieć się więcej o zarządzaniu własnymi pieniędzmi. Posiada narzędzia takie jak: planowanie budżetu, sprawdzenie zdrowia finansowego, jak również praktyczne i proste w użyciu kalkulatory, informacje na tematy związane z finansami osobistymi i linki do innych przydatnych stron internetowych.	Fundacja współpracuje z pracodawcami i sektorem edukacji technicznej w celu zwiększenia dostępu do edukacji finansowej w miejscach pracy.	Fundacja opracowała <i>Financial Literacy Resources Australia</i> , internetową bazę danych o programach finansowych i zasobach. Baza posiada kompleksową listę programów finansowych i źródeł, jest dostępna dla tych, którzy rozwijają i dostarczają programy finansowe i źródła oraz te, które mają cel/korzyść w promowaniu edukacji finansowej.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: "Understanding money. How to make it work for you", Authorised by the Australian Government, Capital Hill, Canberra, ACT, Commonwealth of Australia 2008;

<https://www.understandingmoney.gov.au/documents/Handbook/english.pdf> oraz

<http://www.understandingmoney.gov.au/Content/Consumer/about/aboutflf.aspx>

Saver Plus - Pierwszy australijski połączony program edukacji finansowej i oszczędności³⁶, pomagający osobom o niskich dochodach oszczędzać na swoją lub swoich dzieci edukację i nagradzanych za wysiłek poprzez dodawanie do każdego zaoszczędzonego dolara, kolejnego (aż do kwoty 1000 dolarów)³⁷. Pomaga ludziom o niskich dochodach nabrać przyzwyczajenia długoterminowego oszczędzania.

Niezależne badanie wykazało, że 71 procent uczestników programu *Saver Plus* nadal chce kontynuować oszczędzanie³⁸. *Saver Plus* redukuje stres osób i rodzin poprzez zmniejszanie obciążeń finansowych związanych ze szkołą oraz innymi kosztami edukacji, takimi jak: nowe mundurki, komputery i wycieczki.

Program składa się z trzech elementów:

1. dopasowanych oszczędności w stosunku 1 dolar za każdy 1 dolar zaoszczędzony;
2. edukacji finansowej;
3. wsparcia ze strony organizacji dostarczającej.

³⁵ Od lipca 2008 roku, funkcje fundacji zostały przesunięte do Australijskiej Komisji Papierów Wartościowych i Inwestycji (ASIC)

³⁶ Program *Saver Plus* został stworzony przez bank ANZ

³⁷

http://www.bensoc.org.au/director/newsandevents/mediareleases.cfm?item_id=02437A00A280C523D80AE9F15D83005B

³⁸ Por. R. Russell, J. Harlim, R. Brooks: "Saving behaviour of past *Saver Plus* participants", May 2008

Aby być uprawnionym do udziału w programie *Saver Plus One i Two*, osoba musi być rodzicem lub opiekunem dziecka uczęszczającego do rządowej szkoły średniej; posiadać kartę zdrowia wydaną przez Centrelink, osiągać zarobki jako osoba zatrudniona w niepełnym wymiarze, dorywczo lub pracować na własny rachunek oraz być w stanie wykazać zdolność do oszczędzania. Uczestnicy byli motywowani do oszczędzania na cel, który wiąże się z kosztami edukacji.

Niniejszy raport zawiera wyniki trzeciego badania (z roku 2008) dotyczącego zachowania się uczestników po zakończeniu się programu *Saver Plus*. Wszyscy uczestnicy z pierwszej fazy programu (pierwsze oszczędności w okresie lipiec 2003 - grudzień 2004) oraz fazy drugiej (drugi okres oszczędzania październik 2004 - grudzień 2005) byli badani w celu zebrania informacji na temat ich zachowań związanych z oszczędzaniem w ciągu ostatnich 12 miesięcy (2007). Uczestnicy badań zakończyli program oszczędzania *Saver Plus* 24 miesiące lub 36 miesięcy temu.

W sumie rozesłano 510 kwestionariuszy i otrzymano 199 odpowiedzi, uzyskując wynik odpowiedzi na poziomie 39%. Oto kluczowe wnioski:

- 70% uczestników odpowiedziało, że w ciągu ostatnich 12 miesięcy poziom ich oszczędności albo wzrósł albo pozostał taki sam,
- 36% ostatnich uczestników programu odnotowało zwiększony poziom oszczędności,
- 52% ostatnich uczestników programu odkładało pewną kwotę regularnie,
- Oszczędzanie pewnej kwoty regularnie, jest bardziej udaną strategią oszczędzania. Większość uczestników, którzy zwiększyli swoje miesięczne depozyty, oszczędzało tą samą kwotę regularnie. Podobnie, większość z tych, którym udało się utrzymać poziom miesięcznych depozytów także oszczędzało w ten sposób,
- Ponad 52% byłych uczestników w dalszym ciągu oszczędzało na kosztach edukacji swoich dzieci i 50% byłych uczestników zwiększyło swoje wydatki na edukację w porównaniu do ostatnich 12 miesięcy,
- 28% byłych uczestników zgłosiło spadek ogólnego zadłużenia w ciągu ostatnich 12 miesięcy (2007).

Istnieje silny związek między poziomem dochodów i oszczędności. Uczestnicy, którzy zgłaszali zmniejszenie dochodów w ciągu ostatnich 12 miesięcy, byli bardziej skłonni do nieoszczędzenia w ciągu ostatnich 12 miesięcy.

- 13% byłych uczestników odnotowało zwiększone wykorzystanie rachunków bankowych³⁹.
- Prawie 89% uczestników, którzy posiadają produkty ubezpieczeniowe było w stanie zwiększyć poziom swoich depozytów w ciągu ostatnich 12 miesięcy.

Uczestnicy zgłaszali, że w dłuższym okresie korzyści z oszczędzania w Saver Plus doświadczili w następujący sposób:

- Kontynuowali oszczędzanie i osiągnęli wyższy poziom oszczędności,
- Posiadali większą kontrolę nad finansami,
- Dzieci korzystały ze zwiększonego udziału w dodatkowych szkolnych zajęciach,
- Zwiększenie poziomu zaufania,
- Przekazywanie lepszych umiejętności zarządzania finansami dla dzieci.

Osoby mogą być objęte częścią programu *Saver Plus*, jeżeli mają dziecko w szkole lub gdy uczestniczą, albo powracają do dokończania się. Aby kwalifikować się do programu *Saver Plus*, uczestnicy również muszą mieć ukończone 18 lata życia i posiadać opiekę zdrowotną lub Pension Card, dochody z pracy zarobkowej, a także udowodnioną zdolność do oszczędzania.

Zarządzaj swoimi dochodami, zarządzaj swoim życiem⁴⁰ (*Manage your income, Manage your life*) jest projektem pilotażowym, zainicjowanym dla rodowitych Australijczyków Zachodniej NSW, który ma na celu trenować tubylskiej społeczności lokalnych w zakresie zarządzania finansami⁴¹.

*Financial Management Program*⁴² ma na celu zwiększanie niezależności finansowej oraz samowystarczalności jednostek, rodzin i społeczności⁴³. Program nie jest ograniczony tylko

³⁹ Por. R. Russell, J. Harlim, R. Brooks: "Saver Plus 2008 follow-up survey results", RMIT University, May 2008

⁴⁰ Program jest wspólna inicjatywą: Caritas, Centacare oraz Commonwealth Bank of Australia

⁴¹

http://www.caritas.org.au/AM/Template.cfm?Section=Australian_Indigenous_communities&Template=/CM/ContentDisplay.cfm&ContentID=4667

⁴² Patronem tego programu jest rząd Australii, a dokładniej Wydział Rodziny, Usług Społecznych i Spraw Krajowych

⁴³ http://www.fahcsia.gov.au/internet/facsinternet.nsf/communities/financial_management_program.htm

do: doradztwa finansowego, pomocy przy kryzysie finansowym, ale także dostarcza informacji o zarządzaniu finansami i oszczędzaniu na emeryturę, znajdując ponadto sposoby do minimalizowania problemu hazardu i szkolenie ludzi w zarządzaniu środkami pieniężnymi. Program dostarcza ubogim jednostkom, rodzinom i społecznościom, które są finansowo bezbronne lub istnieje ryzyko, że takimi się staną, narzędzi i zasobów do zarządzania kryzysem finansowym i pokonania trudności. Celem jest również budowa prężności finansowej, pomyślności pośród tych, którzy są najbardziej narażeni na ryzyko wykluczenia społecznego i niekorzystnego położenia i pomoc w wyrwaniu się z „błędneho koła”. Oferta zawiera pakiet inicjatyw zarządzania finansami, które promują korzystanie z usług finansowych poprzez pomoc osobom w unikaniu lub rozwiązywaniu trudności finansowych i osiąganiu samodzielności finansowej. Program zawiera: Commonwealth Financial Counselling, Money Management Services, Emergency Relief, National Information Centre for Retirement Investments and National Research Strategy to Prevent Problem Gambling.

2.1.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

Celem projektu *Barnardos*⁴⁴ and *HSBC Financial Literacy Project* jest skupienie się na filantropii przy promowaniu świadomości finansowej⁴⁵. Projekt został uruchomiony w marcu 2006 roku. Projekt ten w szczególności skierowany jest do rodzin borykających się z, lub narażonych na długi oraz takich, gdzie dług zagraża dobrobytowi dzieci. HSBC zapewnia dostęp do podstawowej edukacji i redukcji zadłużenia potrzebnego do przerwania „błędneho koła” zadłużenia.

Projekt składa się z następujących komponentów:

1. *Celebration planner* - oszczędnościowy program pomagający rodzinom sprostać presji finansowej w czasie Bożego Narodzenia lub innych uroczystościach, wakacjach i kosztach powrotu do szkoły po wakacjach,
2. *Fast Track* - spłata zadłużenia i program pomocy,
3. Edukacyjne szkolenia dla pracowników firmy Barnardos pomagające rodzinom korzystającym z programu,

⁴⁴ Barnardos - jest to instytucja charytatywna, która istnieje w Australii ponad 120 lat. Zadaniem jej jest budowanie relacji między dziećmi, młodzieżą, ich rodzinami i społeczeństwem.

⁴⁵ <http://www.hsbc.com.au/1/2/about/community/education/literacy>

4. Strona internetowa – źródło informacji dla pracowników pomagających rodzinom
<http://www.hsbc.com.au/1/2/about/community/education/literacy>.

Zarządzanie rodzinnym dochodem (*Family Income Management* - FIM) – projekt został wdrożony w trzech społecznościach w Australii - Aurukun, Coen i Mossman Gorge, Northern Queenslandi działa tam od roku 2002⁴⁶. Założeniem jego jest ulepszanie standardów życiowych i funkcjonowania rodzin poprzez pomoc rodzinom autochtonicznym w zarządzaniu budżetem i oszczędzaniu.

Program oferowany przez National Australia Bank (NAB)⁴⁷ - organizację świadczącą usługi finansowe, został utworzony, w celu zapewnienia Australijczykom dostępu do sprawiedliwych i korzystnych cenowo usług bankowych⁴⁸. W kwietniu 2006 NAB ogłosił inwestycję w wysokości \$30 milionów na dalszy rozwój programów no profit związanych z mikrofinansami, aby pomóc osobom o niskich dochodach uzyskać dostęp do tanich kredytów i ubezpieczeń. NAB oferuje także pożyczki mikroprzedsiębiorstwom, by pomóc uruchomić lub wesprzeć istniejące firmy dla osób o niskich dochodach, które mają niewiele lub nie mają możliwości dostępu do przystępnej cenowo usługi kredytowej. Program ten został zainicjowany w marcu 2007, udzielono już w ramach jego aktywizacji ponad 70 pożyczek o wartości 1,1 miliona \$.

Progress Loans to program, który pozwala osobom o niskich dochodach z ograniczonym dostępem do głównych źródeł kredytu, zaciągnąć niewielkie pożyczki na niezbędne artykuły gospodarstwa domowego⁴⁹. Program ten umożliwia osobom mieszkającym w Victorii, w południowo-wschodniej części Australii, o niskich dochodach dostęp do pożyczek od 500 dolarów do 3000 dolarów, aby zapłacić za istotne artykuły gospodarstwa domowego. Jest to wspólny program ANZ i Brotherhood of St Laurence⁵⁰.

⁴⁶ Patronami tego projektu są: Indigenous Enterprise Partnerships, Wydział Rodziny, Usług Społecznych i Spraw Krajowych, Centrelink i przedstawiciele społeczności, Westpac

⁴⁷ National Australia Bank (NAB) jest jedną z największych instytucji finansowych i banków w Australii pod względem kapitalizacji rynkowej i klientów. NAB zajmował w 2008 roku 17-te miejsce w rankingu największych banków na świecie mierzonych kapitalizacją rynkową

⁴⁸ www.nab.com.au/community

⁴⁹ <http://anz.com.au/about-us/corporate-responsibility/community/financial-literacy-inclusion/programs/progress-loans/>

⁵⁰ Brotherhood of St Laurence jest instytucją charytatywną z siedzibą w Melbourne, Victoria, Australia.

Program Progress Loans został uruchomiony w maju 2006 w odpowiedzi na zlecone badania ANZ prowadzone przez Chant Link and Associates dotyczące poziomu wykluczenia finansowego w Australii. Badania wykazały, że wielu Australijczyków walczy o dostęp do odpowiednio tanich, uczciwych i bezpiecznych usług finansowych od głównych instytucji finansowych.

Postęp w programie Progress Loans był zwieńczeniem ponad 18 miesięcy konsultacji i prac rozwojowych w celu zapewnienia, że spełnione zostały potrzeby osób o niskich dochodach.

Program Progress Loans miał na celu:

- być dostępnym dla uprawnionych odbiorców z przejrzystymi opłatami i kosztami,
- być finansowo opłacalnym w dłuższej perspektywie,
- skutecznie dotrzeć do tyłu uprawnionych odbiorców, jak tylko to możliwe,
- budować poczucie godności, uprawnień i zaufania wśród uprawnionych odbiorców.

Aby kwalifikować się do programu Progress Loans, kandydat musi mieć kartę opieki zdrowotnej lub emerycką wydawane przez Centrelink, mieszkać w tym samym miejscu zamieszkania przez okres dłuższy niż sześć miesięcy, i nie zalegać z opłatami rachunków i czynszu.

Od kiedy rozpoczął się Program Progress Loans, pomógł on setkom osób o niskich dochodach w Victorii, Australii, w uzyskaniu kredytu, w celu dokonania niezbędnych domowych zakupów.

2.1.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

Warto przyjrzeć się statystykom dotyczącym aktualnych płatności w Australii, by mieć dokładniejszy obraz sytuacji⁵¹. Australijczycy odchodzą od „papieru i gotówki”, wybierając częściej elektroniczne formy płatności, które wydają się być coraz bardziej doceniane, jako wygodne i bezproblemowe.

W ciągu ostatnich pięciu latach⁵² liczba zakupów dokonanych przy użyciu kart debetowych obsługiwanych przez system EFTPOS⁵³ wzrosła o ponad 66%, natomiast przy użyciu kart

⁵¹ http://www.apca.com.au/AR2008/industry_payment_statistics.htm

⁵² Pięć lat w niniejszym opracowaniu dotyczy przedziału czasowego: 2004-2008

⁵³ Terminale EFTPOS to przede wszystkim terminale płatnicze - urządzenia pozwalające na akceptację kart płatniczych w placówkach handlowo-usługowych

kredytowych o 27%. Jednakże, karty kredytowej były używane przy transakcjach o większych kwotach.

Liczba czeków stopniowo spada w ciągu ostatnich pięciu lat. Jednak badania wskazują, że чеки nadal są popularnym środkiem płatniczym w firmach, ale są coraz rzadziej wykorzystywane przez konsumentów, zwłaszcza młodych konsumentów, którzy preferują inne bezgotówkowe instrumenty płatnicze.

Po raz pierwszy w roku 2008 łączna liczba polecenia zapłaty (2, 0 mln) przekroczyła łączną liczbę czeków (1, 5 mln) przetwarzanych każdego dnia roboczego. Natomiast całkowita liczba bezpośrednich płatności kredytowych wzrosła o 5% w ciągu 2008 roku.

W listopadzie 2007 APCA⁵⁴ wraz z innymi członkami ICPACE⁵⁵ opracowały tzw. Zasady Samorządności Systemu Płatności - *Principles of Payments System Self-Governance*. Zgodnie z nimi przedstawiło wytyczne w sprawie poprawy systemu płatności⁵⁶:

1. Wdrożenie reform w bankomatach - reformy mają na celu zwiększenie konkurencji i innowacji w usługach bankomatowych poprzez zapewnienie sprawiedliwego dostępu do ich sieci i sygnałów od ich użytkowników.
2. Bezpośrednie obciążenia - zgodnie z nowymi ustaleniami, nowy system prowizji bankomatów zostanie zastąpiony bezpośrednim obciążeniem (direct charging) przez właściciela bankomatu. Nowe zasady zostały opracowane przez APCA, aby zapewnić, że kwota bezpośrednich opłat jest ujawniana dla posiadacza karty i wyraźnie widoczna na ekranie bankomatu. Opłata musi być również pokazana w takim przedziale czasu, który pozwala posiadaczowi karty zrezygnować z transakcji, tak, aby nie ponosić opłat.

⁵⁴ APCA – Australian Payments Clearing Association- jest główną samoregulacyjną instytucją płatności, posiadającą około 80 członków, w tym banki, kasy kredytowe, Bank Rezerwy i inne organizacje płatnicze uczestniczących w pięciu systemach rozliczania płatności. Systemy te obejmują m.in. чеки, polecenia zapłaty i bezpośrednio kredyty (direct credits), karty płatnicze (EFTPOS & ATM), płatności o wysokiej wartości (z rozliczeniami w czasie rzeczywistym) oraz handel i dystrybucję banknotów i monet między bankami.

⁵⁵ International Council of Payment Association Chief Executives - ICPACE - obejmuje przedstawicieli stowarzyszeń płatności z Australii, Kanady, Irlandii, Republiki Południowej Afryki i Wielkiej Brytanii oraz Europejskiej Rad ds. Płatności. Została założona w 2004 r. w celu zapewnienia efektywnego forum związanego z płatnościami krajowymi w celu wymiany informacji i „bycia” na bieżąco z międzynarodowymi tendencjami rozwoju systemów płatniczych. ICPACE zwołuje się corocznie - ostatnie spotkanie odbyło się w Irlandii w sierpniu 2007.

⁵⁶ http://www.apca.com.au/AR2008/industry_priorities.htm

3. Łączenie globalnej migracji w chipie- Płatności Program Chipowych dla Australii został założony w styczniu 2008 przy udziale 21 "zainteresowanych stron", w skład, których weszły: instytucje finansowe, duzi detaliści i międzynarodowe systemy kart. Program zapewnia szeroką koordynację i infrastrukturę dla migracji z paska magnetycznego na kartę chipową.
4. Pomoc klientom przy dokonaniu zmiany - APCA współpracuje z Ministerstwem Skarbu w sprawie wprowadzenia ułatwień związanych z przełączaniem rachunków. Celem jest zwiększenie konkurencji, ułatwienie konsumentom ustanowienie ponownych stałych płatności, w tym polecenia zapłaty i umów kredytowych, gdy przenoszą swe konto transakcyjne do innej instytucji finansowej. Od listopada 2008, stara instytucja finansowa musi dostarczyć klientowi listę z poleceniami direct debit i aktywnością kredytową na koncie w ciągu ostatnich 13 miesięcy, a nowa instytucja finansowa musi być przygotowana na wsparcie go i ponowne ustanowienie tych uzgodnień na nowym koncie.
5. Promocja systemu EFTPOS - Australijski system EFTPOS jest jednym z najbardziej rozbudowanych, powszechnie używanych systemów tego rodzaju wśród krajów rozwiniętych. Ponieważ EFTPOS został założony w Australii, główne systemy kart płatniczych, w szczególności Visa i MasterCard, doświadczyły szybkiego wzrostu.
6. Trudne ewolucje płatności o niskiej wartości - W maju 2008, APCA opublikowało dokument zapraszający do debaty na temat podstawowej infrastruktury, która obsługuje australijski handel pt.: " Płatności o niskiej wartości: Wyzwania Ewolucji". Infrastruktura Australii jest odpowiednia, elastyczna i efektywna kosztowo, ale istnieją nowe wyzwania w zmianach technologicznych dotyczących sieci, zwiększa się ryzyko systemowe i pojawiają się nowe wymagania klienta.

2.2. Austria (R. Kitala)

Republikę Austrii zamieszkuje według danych statystycznych 8 281 000 mieszkańców,⁵⁷ z czego blisko 67,8 % mieszka w miastach, od 1995 r. Austria jest krajem członkowskim Unii Europejskiej. Austriacy stanowią 89, 7 % ludności, pozostałe 10, 3 % to obcokrajowcy – głównie Niemcy, Chorwaci, Węgrzy, Słoweńcy, Czesi, Serbowie i Romowie. Struktura ludności Austrii wpływa niewątpliwie na poziom wykluczenia finansowego. Ludność napływowa, często słabo znająca język niemiecki napotyka na liczne trudności, jeśli chodzi o dostęp do rynku usług finansowych. Jednakże w Austrii, problem bariery językowej został rozwiązany przez wprowadzenie regionalnie także języka: węgierskiego, słoweńskiego oraz chorwackiego, jako języka urzędowego.

Przy analizie problemu edukacji finansowej oraz wykluczenia finansowego warto przytoczyć podstawowe informacje na temat gospodarki Austrii – PKP *per capita* (2006) wyniosło 37.190,- USD, PKB (2006) 322, 001 mld USD. Poziom bezrobocia kształtował się w 2007 r. na poziomie 5, 2%, inflacja 2,2%. W Austrii 21, 0% ankietowanych przyznało, iż posiada kredyt, 11, 0% nie posiada żadnych oszczędności.⁵⁸

Liczba banków komercyjnych w Austrii wg stanu na koniec 2007 r. wynosiła 51, banków detalicznych było 56, banków spółdzielczych 69, kas Raiffeisen'a – 558, natomiast liczba banków hipotecznych i kas oszczędnościowo-budowlanych odpowiednio 11 i 4.⁵⁹

Z danych Banku Światowego wynika, iż w 2005 r. w Austrii na tysiąc mieszkańców przypadało blisko 3150 rachunków depozytowych, ok. 780 pożyczek i kredytów.⁶⁰

⁵⁷ Dane z 2006 r.; *Der Fisher Weltalmanach 2009 Zahlen Daten Fakten*, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2008 str. 359.

⁵⁸ European Commission, *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, May 2008, Str. 27.

⁵⁹ Österreichische Nationalbank, *Anzahl der Kreditinstitute nach Sektoren*, www.oenb.at, stan na dzień: 21.08.2008 r.

⁶⁰ Dane te przytacza R. Weingarten (UNCDF *Executive Secretary*) w raporcie *Building Inclusive Financial Sectors in Africa* z dnia 17.07.2006 r., <http://www.uncdf.org/english/microfinance/bifsa/index.php>, stan na dzień: 21.08.2008 r.

Według specjalistów OECD⁶¹ dążenia do innowacyjności wymagają dalszych reform instytucjonalnych, które pozwolą w niedalekiej przyszłości osiągnąć zamierzony cel, jakim jest innowacyjność i konkurencyjność gospodarki austriackiej. Zalecenia OECD kierują się głównie do wzrostu konkurencyjności sektora usług, mają na celu zachęcić rynki finansowe do inwestycji projektów innowacyjnych, poprawę systemu edukacyjnego. Działanie te mogą, bowiem do wzrostu produktywności i inwestycji, co pozwoli generować nowe miejsca pracy oraz wzrost poziomu dochodów społeczeństwa. Główny nacisk kładziony jest na wspieranie pozarządowych instytucji *venture-capital*, które miały by odgrywać kluczową rolę w budowie innowacyjnej gospodarki.

Średnia wielkość majątku zgromadzonego przez przeciętnego Austriaka uległa zwiększeniu w ciągu ostatnich 26 lat z poziomu 7.900 Euro do 47.900 Euro. Austriacy zmienili również formę alokacji swoich oszczędności – wymienili książeczki oszczędnościowe na papiery wartościowe. Na koniec 2006 r. przeciętny mieszkaniec kraju posiadał blisko 22.700 Euro w gotówce i na lokatach bankowych, 15.100 Euro w akcjach, pożyczkach i certyfikatach inwestycyjnych, a pozostałe 10.100 Euro przypadały na ubezpieczenia (w tym emerytalne) oraz pozostałe produkty finansowe.⁶²

Austriacy dużo chętniej korzystają również z produktów ubezpieczeniowych, aktywa zakładów ubezpieczeń uległy w latach 1996-2006 podwojeniu, z poziomu 41, 7 mld Euro do 82, 5 mld Euro na koniec 2006 r., z czego blisko dwie trzecie przypadają na dział I ubezpieczeń, który stał się w ostatnim czasie alternatywą dla tradycyjnych form oszczędzania, głównie dzięki poprzez szeroką ofertę produktową obejmującą produkty z zakresu *bancassurance*.

W nawiązaniu do powyższych danych można stwierdzić, iż świadomość finansowa gospodarstw domowych zwiększa się, a rynek instrumentów finansowych w Austrii należy zaliczyć do rynków rozwiniętych. Funkcjonujące w tym kraju instytucje finansowe, mają w swojej ofercie szereg produktów oszczędnościowo-ubezpieczeniowo-inwestycyjnych, dopasowanych do potrzeb i oczekiwań swoich klientów.

⁶¹ OECD, *Economic survey of Austria 2007: Improving innovation*, www.oecd.org, stan na dzień: 21.08.2008 r.

⁶² www.oenb.at, stan na dzień: 23.09.2008 r.

Wiedza z zakresu finansów, wspierana przez rozwiniętą sieć doradców finansowych, zachęca ludzi do lokowania swoich oszczędności na rynkach papierów wartościowych. I tak, wg danych Banku Centralnego Austrii, w pierwszej połowie 2006 r. Austriacy zakupili papiery wartościowe o łącznej wartości 4, 8 Miliarda Euro, w analogicznym okresie 2007 r. była to wartość 1, 7 Miliarda Euro. Austriacy lokują swoje oszczędności najczęściej w obligacje 10-15 letnie, certyfikaty inwestycyjne różnych funduszy inwestycyjnych. W 2007 r. w obliczu oznak kryzysu finansowego, gospodarstwa domowe wyzbywały się akcji spółek giełdowych (zarówno krajowych jak i zagranicznych), oraz certyfikatów akcyjnych i funduszy emerytalnych.⁶³

Banki i inne instytucje finansowe funkcjonujące na terenie Austrii oferujące produkty strukturyzowane, innowacyjne produkty oszczędnościowe w postaci certyfikatów oszczędnościowych, planów oszczędnościowych, lokat indeksowanych (np. Bank of Austria, Raiffeisen ZAG) prowadzą kampanie reklamowe, mające zachęcić klientów do inwestowania/skorzystania z ich oferty. Są to produkty dedykowane ludziom zamożnym (z sektora tzw. *Private Banking*), którym banki świadczą również usługi doradztwa finansowego.

Szereg informacji dotyczących aktualnej oferty tego typu produktów można znaleźć na stronach internetowych instytucji finansowych, w punktach doradztwa finansowego oraz broszurach w placówkach banków. Rozpowszechnianie informacji oraz promocja nowoczesnych produktów finansowych za pomocą różnych kanałów dystrybucji, jest nie tylko sposobem na zwiększenie zysków instytucji finansowych, ale przyczynia się również do zwiększenia świadomości finansowej klientów banków.

Dodatkowo, praktycznie wszystkie banki na terenie Austrii oferują swoim klientom rachunki bankowe uwzględniające nie tylko, zróżnicowane potrzeby oraz możliwości finansowe swoich klientów, ale i skłonność i otwartość do korzystania z nowoczesnych instrumentów finansowych. Szczególnie widoczne jest to w ofercie kont osobistych oferowanych osobom zamożnym – nazywanych VIP-ami – w ramach *personal banking* oraz *private banking*. Tego typu produkty charakteryzują się rozszerzonym zakresem usług i korzystniejszymi warunkami dysponowania zgromadzonymi środkami finansowymi, do których należy zaliczyć:

⁶³ www.oenb.at, stan na dzień: 23.09.2008 r.

- doradztwo w zakresie inwestycji, depozytów i oszczędności
- otrzymania karty kredytowej
- uzyskania wyższego oprocentowania środków zgromadzonych na rachunku
- uzyskanie promesy kredytowej do kredytu mieszkaniowego
- bezpłatne prowadzenie rachunku maklerskiego w Domu Maklerskim danego banku
- niższą prowizję za zarządzanie portfelami standardowymi

Objęcie posiadacza rachunku bezpłatnym ubezpieczeniem następstw nieszczęśliwych wypadków.

2.2.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

W Austrii, w odróżnieniu od Niemiec nie ma żadnej regulacji prawnej dotyczącej stworzenia rachunku bieżącego dla każdego. Natomiast w dwóch krajach związkowych w celu przeciwdziałaniu wykluczeniu finansowemu wprowadzono tzw. *Zweite Sparkasse* oferujące swoim klientom, którzy nie mają lub nie mieli dostępu do usług finansowych, prosty rachunek bieżący na ściśle określony czas wolny od opłat. Brak opłat, proste reguły dotyczące rachunku bankowego mają na celu zachęcić osoby „nieubankowane” do korzystania z usług finansowych. Inicjatywa Austriackiego Zrzeszenia Banków Oszczędnościowych (*Österreichers Sparkassenverband*) powołało fundację: *Die Erste österreichische Spar-Casse Privatstiftung*, która stała się inicjatorem i podmiotem finansującym tzw. *Zweite Sparkasse* z siedzibą w Wiedniu i Tyrolu.

Zweite Sparkasse

Od 21 listopada 2006 r. „*Zweite Sparkasse*” – oferuje osobom o ograniczonym, lub pozbawionym dostępu do rynku usług finansowych produkt: rachunek bieżący o ściśle ustalonych warunkach, ograniczony do 4-5 lat. Klienci tego banku są objęci opieką partnerów fundacji, jakimi są austriacki Caritas oraz *ARGE Schuldnerberatung* – organizacja, która zajmuje się doradztwem i pomocą osobom borykającym się z problemem nadmiernego zadłużenia. Do tego produktu dołączone zostały również usługi z zakresu ubezpieczeń (*Wiener Städtische Versicherung*)⁶⁴ oraz jedna darmowa porada prawna na kwartał. Niestety, *Zweite Sparkasse* jest obecnie produktem o ograniczonym zasięgu geograficznym i czasowym i stanowi jedynie substytut, dla podstawowego rachunku bankowego, który powinien stać się,

⁶⁴ Klient banku, za miesięczną opłatą w wys. 3,00 Euro objęty jest ubezpieczeniem majątkowym, wypadkowym oraz od odpowiedzialności cywilnej.

tak jak w przypadku Niemiec, przedmiotem rekomendacji Banku Centralnego i nadzoru finansowego.⁶⁵

Wiener Städtische Versicherung

Wspomniany *Wiener Städtische Versicherung*⁶⁶ jest pierwszym zakładem ubezpieczeń oferującym produkty ubezpieczeniowe w ramach tzw. mikroubezpieczeń. Taka konstrukcja produktu, jest przykładem działań z zakresu edukacji finansowej i walki z wykluczeniem finansowym, jaka mogłaby zostać zaimplementowana na rynek polski.

Liczne działania z zakresu promowania produktów bankowych takich jak np. rachunek bieżący podejmowane są przez instytucje finansowe prowadzące działalność na terenie Austrii. Mają one głównie charakter marketingowy – chęć zdobycia lub przyciągnięcia jak największej liczby klientów. Jednakże, jeśli chodzi o edukację finansową, działania z zakresu Społecznej Odpowiedzialności Biznesu (CSR), stały się jej stałym elementem, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania.

2.2.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

W zakresie działań z zakresu edukacji finansowej *Raiffeisenlandesbank* we współpracy z Departamentem Społecznym Górnej Austrii opublikował w 2007 r. badanie: „*Youth indebtedness – analysis and prevention approaches*”. Banki Spółdzielcze prowadzą również liczne programy edukacyjne skierowane do ludzi młodych i dzieci. Informacje nt. podstawowych usług finansowych można znaleźć na portalach internetowych banków. Wiele inicjatyw podejmują organizacje o charakterze *non-profit*. Poniżej przedstawiono przykłady.

Association for consumer-information (VKI)

Z kolei największą instytucją NGO jest *Association for consumer-information (VKI)*⁶⁷, która porównywalna jest do unii doradztwa zadłużeniowego i organizacji *Stiftung Warentest*, które funkcjonuje w Niemczech. VKI wydaje magazyn „*Consumer*”. Osoby związane ze stowarzyszeniem kontaktują się z osobami poszukującymi porady nt. problemów

⁶⁵ Wg. danych *Österreichers Sparkassenverband* s w 2008 r. mają zostać otwarte kolejne oddziały w Salzburgu, Klagenfurcie oraz Grazu.

⁶⁶ <http://www.wienerstaedtsche.at/>, stan na dzień: 06.10.2008 r.

⁶⁷ <http://www.konsument.at>, stan na dzień: 04.09.2008 r.

finansowych, starają się pomóc znaleźć rozwiązanie jak unikać i radzić sobie z problemami finansowymi. Działania VKI mają ogólny charakter edukacyjny, i mogą się w znaczącym stopniu przyczynić do zwiększenia świadomości finansowej mieszkańców Austrii. Publikacje dotyczą nie tylko produktów bankowych i ubezpieczeniowych, na stronie można również znaleźć informacje na temat funkcjonowania giełdy i rynku kapitałowego.

W świadomości austriackiej ważną rolę odgrywa edukacja finansowa młodzieży – poprzez dostarczenie odpowiedniej liczby informacji, koniecznych, aby młodzi ludzie byli w stanie korzystać z rozumą z produktów finansowych. I tak według Austriackiego Zrzeszenia Banków Oszczędnościowych powinni być oni prawnie chronieni – głównie na zasadzie zakazu nadmiernego obciążania ich rachunków bieżących, a jednocześnie powinny u nich być kształtowane postawy mające na celu zwiększenie skłonności do oszczędzania.

Do innych działań z zakresu edukacji finansowej zaliczyć należy inicjatywy podejmowane przez władze Górnej Austrii, mające włączyć do edukacji w szkołach zajęć z wiedzy finansowej o usługach i sposobu posługiwania się pieniędzmi. Programy nauczania w szkołach austriackich obejmują zajęcia z wiedzy o gospodarce, dające podstawową wiedzę z zakresu funkcjonowania gospodarki, finansów i życia zawodowego, jednakże obejmuje jedynie zakres podstawowych informacji, które mogą zostać poszerzone m.in. dzięki niżej wymienionym inicjatywom:

Finanzführerschein

Finanzführerschein – finansowe „prawo jazdy” to jeden z projektów prowadzonych przez *Verein für prophylaktische Sozialarbeit* w Linzu, inicjatywę pod tym samym hasłem rozwija również *Institut für Sozialdienste* we współpracy ze stowarzyszeniem „*aha – Tipps & Infos für junge Leute*”. Jest to projekt, który ma za zadanie przeciwdziałać nadmiernemu zadłużeniu się, grupą docelową są ludzie młodzi w wieku szkolnym, którzy powinni zostać jak najwcześniej przygotowywani do „życia finansowego”.⁶⁸ Dzieci i młodzież uczą się jak posługiwać się pieniędzmi w odpowiedzialny, racjonalny sposób. Program służy poprawie świadomości i wiedzy finansowej nt. produktów bankowych i ubezpieczeniowych, kapitałowych – papierów wartościowych, a także umiejętności porównywania ofert i

⁶⁸ Informacje można znaleźć na stronie internetowej: www.schulden.at, stan na dzień: 22.09.2008 r.

wybierania najkorzystniejszych z nich.⁶⁹ W pierwszym etapie jedynie 1/3 uczestników ukończyła kurs, i tylko jedna szkoła skorzystała z możliwości wdrożenia dalszych projektów.

Klartext oraz DVD: *The cash on tour*

Inicjatywa *Upper Austrian Information for Young People*.

Seria programów edukacyjnych skierowanych do ludzi młodych (dzieci, i studentów) poruszają kwestie:

- zdolności prawnej,
- rodzajów operacji bankowych, typów rachunków bankowych, kontraktów i ubezpieczeń,
- promujące nowoczesne formy płatności bezgotówkowej oraz nowoczesne kanały dystrybucji usług finansowych,
- wydatków bieżących np. na telefony komórkowe, rachunki za energię,
- planowania budżetów domowych oraz oszczędnościowych,
- wydatków na dobra konsumpcyjne trwałego użytku takie jak samochód, mieszkanie,
- zaciągania kredytów, oraz konsekwencji związanych z nieterminową spłatą zobowiązań,
- nadmiernego zadłużenia.⁷⁰

Niestety ani na stronach Banku Centralnego Austrii (*Österreichische Nationalbank*), jak i Austriackiego Stowarzyszenia Ubezpieczycieli (*Versicherungsverband Österreich*)⁷¹ nie znaleziono serwisów poświęconych edukacji finansowej dzieci i młodzieży. Strony zawierają szereg informacji, publikacji i raportów o charakterze ogólnym, które mogą służyć zwiększaniu świadomości finansowej społeczeństwa austriackiego.

Natomiast Wiedeńska Giełda Papierów Wartościowych (*Wiener Börse*) angażuje się w edukację finansową społeczeństwa austriackiego i propaguje produkty rynku kapitałowego, na stronie internetowej można znaleźć na platformie *e-learningowej* kompletne seminaria i wykłady m.in. na temat rynku kasowego i terminowego, instrumentów pochodnych, rynku

⁶⁹ W Górnej Austrii grupa docelowa, to dzieci i młodzież w wieku 14-25 lat; w Vorarlbergu odpowiednio 10-18. Szkolenie odbywają się w szkołach średnich różnych typów. W Górnej Austrii w szkoleniach wzięło udział blisko 500 uczniów, w Vorarlbergu ponad 2500.

⁷⁰ RFA, *Country raport II – Austria*, 2007, Dokument dostępny na stronie internetowej ww.fininc.eu, stan na dzień: 23.08.2008 r.

⁷¹ www.vvo.at, stan na dzień: 23.08.2008 r.

funduszy inwestycyjnych.⁷² Działania giełdy wiedeńskiej należy ocenić wysoko, jeśli chodzi o jej wkład w edukację finansową Austriaków.

2.2.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

Problem nadmiernego zadłużenia w Austrii jest mierzony m.in. za pomocą liczby wstępnych konsultacji, porad dotyczących możliwości redukcji zadłużenia. W 2006 r. odnotowano blisko 50.000 konsultacji, z czego 82, 6% dotyczyło ludności w przedziale wiekowym 20-50 lat. 26,4% konsumentów ma do dyspozycji dochód rozporządzalny poniżej 690 Euro (tzw. *non-executable minimum living wage*). Kolejne 30, 2 % reprezentują osoby o dochodzie rozporządzalnym 691 – 1.000 Euro.⁷³

Dlatego też blisko 420.000 Austriaków żyje w ciągłej biedzie, a blisko milion mieszkańców Austrii jest na granicy ubóstwa, tzn. dysponuje miesięcznym dochodem poniżej 900 Euro. Austriacka Unia Związków Zawodowych i Austriacka Izba Gospodarcza ustaliły płacę minimalną w 2008 r. na poziomie 1.000 Euro. Osoby, o których mowa powyżej w ograniczonym stopniu korzystają z produktów finansowych, z racji niskiego poziomu dochodu nie mogą otrzymać kredytu, nie prowadzą rachunku bankowego, ponieważ nie są w stanie zgromadzić żadnych oszczędności, gdyż cały swój dochód przeznaczają na konsumpcję bieżącą. Stąd też, podejmowane są liczne działania, także o charakterze edukacyjnym, mające na celu redukcję ubóstwa, głównie w ramach rządowych programów. Korzystający z pomocy, uczą się między innymi odpowiednio zarządzać swoimi budżetami domowymi, itp.⁷⁴

Pfandhäuser

Jak już wspomniano przy omawianiu problemu nadmiernego zadłużenia w Niemczech, także w Austrii rozwinięty jest rynek alternatywnych pośredników finansowych udzielających pożyczek *subprime*, czyli pożyczek o wysokim oprocentowaniu dla klientów o niskim poziomie dochodów, lub którym ze względu na niski *credit scoring* odmówiono udzielenia kredytu w bankach. Zarówno w Niemczech, jak i w Austrii taką funkcję tradycyjnie pełnią

⁷² <http://www.wienerborse.at/service/seminar/>, stan na dzień 12.10.2008 r.

⁷³ RFA, *Country raport II – Austria*, 2007, Dokument dostępny na stronie internetowej: www.fininc.eu, stan na dzień: 23.08.2008 r.

⁷⁴ Tamże.

lombardy. Szereg informacji poświęconych tematowi usług pożyczkowych można znaleźć na stronie organizacji Dorotheum.⁷⁵

Jako element walki z wykluczeniem finansowym w Austrii można uznać przeprowadzoną w ostatnich latach reformę edukacji. Ma ona na celu po pierwsze ułatwić dostęp do wykształcenia wyższego mniej zamożnym absolwentom szkół średnich, głównie poprzez wprowadzenie systemu kredytów studenckich i systemu refundującego studia; po drugie zmniejszyć współczynnik osób niekończących studiów.

W debacie nt. wykluczenia finansowego oraz edukacji finansowej w Austrii biorą udział poza rządem, również liczne organizacje *non-profit* i przedstawiciele przedsiębiorców głównie z sektora rynku usług finansowych. Przykłady działań, głównie prewencyjnych tych podmiotów zostały przedstawione w dalszej części opracowania.

Working Group Debt Advice

Wśród organizacji o charakterze *non-profit* należy wspomnieć przede wszystkim o *Working Group Debt Advice (ASB)*. Organizacja ta funkcjonuje od blisko piętnastu lat. Od 2003 r. funkcjonuje, jako organizacja *non-profit* z ograniczoną odpowiedzialnością i jest współfinansowana ze środków Ministerstwa Sprawiedliwości i Ministerstwa Polityki Społecznej i Ochrony Konsumentów. Głównymi zadaniami tej organizacji jest m.in. aktywny udział w projektach legislacyjnych z zakresu rynku usług finansowych, kwestii dotyczących przeciwdziałaniu wykluczeniu finansowemu; udział w *European Consumer Debt Net* - sieci zrzeszającej organizacje walczące z problemami nadmiernego zadłużenia i wykluczenia finansowego, która działa w zakresie regulacji kwestii związanych z zadłużeniem, edukacją i świadomością finansową; rozpowszechnianie informacji nt. nowo otwieranych centrów doradztwa zadłużeniowego;⁷⁶ udział oraz implementacja w kraju projektów *FES – Financial Education and better access to adequate financial services*.

Projekt unijny FES sfinansowany ze środków UE w latach 2005-2007 w ramach Drugiego Międzynarodowego Programu Walki z Wykluczeniem Społecznym⁷⁷, był koordynowany

⁷⁵ <http://www.dorotheum.at/pfand/faq.html#c1377>, stan na dzień: 12.08.2008 r.

⁷⁶ Od 1990 r. publikowane kwartalnie jest czasopismo: *ASB-Informationen*, stosowne informacje zamieszczone są również na portalu: www.schuldnerberatung.at

⁷⁷ *Second Transnational Exchange Programme of the Community Action Programme to Combat Social Exclusion 2002-2006*.

m.in. przez *Schulnerberatungen GmbH* z Austrii. Organizacja pomaga osobom, które padły ofiarą tzw. „pułapki zadłużenia”, wiele spośród nich zaciągnęło kredyty mieszkaniowe lub kredyty na leczenie, których teraz nie są w stanie spłacić ze swoich bieżących dochodów. Doradcy pomagają ułożyć plany restrukturyzacji długów, uświadamiają klientom ryzyka i problemy związane z nadmiernym zadłużeniem. Co ciekawe, nie udzielają swoim klientom porad prawnych.⁷⁸

Schulden-Shredder

W przypadku edukacji finansowej ludzi dorosłych warto zwrócić uwagę na *Schulden-Shredder* – program koordynowany przez *ASB GmbH*, który ma na celu ułatwić dostęp do rynku pracy, osobom o nadmiernym zadłużeniu, dodatkowo nie posiadającym stałej pracy lub zagrożonych jej utratą. Specjalną grupą objętą programem są byli więźniowie, oraz osoby uprzednio samozatrudnione mające obecnie problemy ze znalezieniem pracy. Dodatkowo *Schulden-Shredder* pomaga bezrobotnym i czasowo zatrudnionym w ogłaszaniu upadłości konsumenckiej. Należy podkreślić, iż ten projekt ma charakter transgraniczny, bowiem brały w nim udział również instytucje edukacyjne z Niemiec.

Debt-trap-cabaret

Z kolei dość ciekawą inicjatywę podjęły banki oszczędnościowe w Tyrolu pt. „*debt-trap-cabaret*”. Przedstawienie podczas, którego ponad pięciuset uczniów i studentów zostało zapoznanych z tematem „pułapki zadłużenia”.⁷⁹ Ludzie młodzi są grupą docelową większości programów edukacyjnych, bowiem ryzyko nadmiernego zadłużenia, wynikające z braku odpowiedniej wiedzy z zakresu finansów zwiększa się z 0 do 100 %, przed osiągnięciem pełnoletności.

Podobnie jak w Niemczech, w Austrii trwają obecnie prace nad reformą przepisów prawnych regulujących kwestie upadłości konsumenckiej.⁸⁰ Ułatwią one w dużej mierze walkę z nadmiernym zadłużeniem w Austrii.

Ministerstwo Polityki Społecznej i Ochrony Konsumentów utworzyło departament Ochrony Konsumentów, gdzie jeden z pięciu pionów zajmuje się usługami finansowymi i ochroną

⁷⁸ <http://www.schuldnerberatung-oesterreich.at/>, stan na dzień: 09.09.2008 r.

⁷⁹ Przedstawienie odbyło się w ramach „*Crazy horror toads show*” w czerwcu 2006 r.

⁸⁰ Więcej informacji można znaleźć na stronie internetowej: www.meine-schulden.de, stan na dzień: 23.08.2008 r. oraz: www.sozialnetz.de/ca/tp/imn, stan na dzień: 23.08.2008 r.

konsumentów.⁸¹ Głównymi zadaniami tej komórki ministerstwa jest, rozpowszechnianie różnego rodzaju broszur o charakterze edukacyjno-informacyjnym poświęconych produktom finansowym, oraz problemom finansowym. Broszury dostępne są na stronie internetowej ministerstwa, można je również zamówić i otrzymać w formie papierowej za pośrednictwem poczty.

Ministerstwo Sprawiedliwości prowadzi sprawy związane z projektami legislacyjnymi z zakresu prawa socjalnego, praw konsumenta oraz upadłości konsumenckiej.⁸² W aspekcie edukacji finansowej, działania podejmowane przez ministerstwo sprawiedliwości w dużym stopniu przyczyniają się do zwiększenia świadomości finansowej społeczeństwa austriackiego. Wiedza z zakresu praw konsumenta oraz możliwość skorzystania z tzw. upadłości konsumenckiej pozwalają na walkę z instytucjami finansowymi w przypadku nadmiernego zadłużenia.

2.2.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

W czołówce europejskiego rankingu wykorzystania bezgotówkowych form płatności znajduje się pięć krajów: Wielka Brytania, Szwecja, Austria, Francja i Holandia. W krajach tych średnio na mieszkańca przypadało rocznie 200-230 transakcji bezgotówkowych.

Działania z zakresu edukacji finansowej oraz promocji bezgotówkowych form płatności (*np. Giropay*) podejmowane są również przez główne austriackie banki spółdzielcze – *Raiffeisenlandesbanken, Volksbanken*, które wg stanu na koniec 2006 r. gromadziły odpowiednio 27, 8% i 7, 1% depozytów ludności oraz udzieliły blisko 23,4% i 7,7% kredytów.⁸³ Oba banki posiadają łącznie blisko 640 placówek na terenie całego kraju, zatrudniają ok. 37000 pracowników, a z ich usług korzysta niespełna 4,2 mln mieszkańców Austrii. Suma bilansowa przekracza kwotę 205 mld Euro.⁸⁴

Mieszkańcy Austrii chętnie korzystają z nowoczesnych form płatności oraz rozliczeń bezgotówkowych. Dzięki rozwojowi technologii teleinformatycznych coraz więcej klientów, korzysta z usług finansowych za pośrednictwem Internetu, otwierając rachunki bieżące,

⁸¹ www.bmsk.gv.at, stan na dzień: 03.09.2008 r.

⁸² www.bmj.gv.at, stan na dzień: 03.09.2008 r.

⁸³ O. Wyman: *Cooperative Bank: Consumer Champion*, 2008, str. 11.

⁸⁴ H.Guidar: *Strong and legitimate specific features*, „Efnag Magazin”, No 210, Dezember 2007, str. 36.

korzysta z supermarketów finansowych. Ciekawe rozwiązania z zakresu bankowości elektronicznej i internetowej oferują między innymi Bank of Austria oraz Raiffeisen Zentralbank AG, w postaci *Net account service*, umożliwiające szybki dostęp do konta bankowego i informacji nt. obrotów, salda etc. – klienci codziennie otrzymują na wskazany przez siebie adres mailowy informację w formie pliku *.pdf.

Telefony komórkowe stają się coraz bardziej popularnym sposobem dokonywania różnorodnych płatności. W Austrii można już spędzić dzień bez gotówki, kart kredytowych i debetowych, płacąc za wszystko, w tym dobra konsumpcyjne za pomocą komórki. W 2003 roku płatności przy użyciu telefonów mobilnych na świecie sięgnęły 3,2 mld USD, w 2008 roku może to być już 37 mld USD.⁸⁵ Operatorzy telefonii komórkowych, w kampaniach reklamowych podkreślają, iż abonenci będą mogli używać swoich telefonów do przesyłania pieniędzy za granicę. *MasterCard* ma wprowadzić system, w którym przekaz pieniężny będzie wysyłany, jako wiadomość *sms*. Dla osób nieposiadających kont bankowych kredyt może być konwertowany na kartę pre-paidową, którą będzie można płacić. Kupowanie biletu, gazety czy kanapki po drodze do pracy i płacenie przez zbliżenie telefonu komórkowego wydaje się o wiele wygodniejsze niż wyciąganie gotówki czy kart kredytowych, wstukiwanie numeru PIN i składanie podpisu.⁸⁶

⁸⁵ <http://cfo.cxo.pl/news/106763.html>, stan na dzień: 12.10.2008 r.

⁸⁶ Tamże.

2.3. Irlandia (M. Iwanicz-Drozdowska)

Irlandia była przez wiele lat krajem stawianym za wzór krajom przygotowującym się do wejścia do Unii Europejskiej jako przykład sukcesu ekonomicznego. Niewątpliwie wzorce dotyczące edukacji finansowej mogą służyć w określonych obszarach problemowych za przykład dobrych praktyk.

Irlandia jest jednym z mniejszych krajów Unii Europejskiej zarówno pod względem ludności (ok. 4, 4 mln), jak i zajmowanej powierzchni (70, 3 tys. km²). Przez kilka ostatnich lat gospodarka Irlandii rozwijała się dynamicznie.

Na koniec 2007 roku w Irlandii działało 81 instytucji kredytowych z siecią oddziałów wynoszącą 1158. Populacja zamieszkująca Irlandię w koniec 2007 roku wynosiła 4,3 mln osób. Sektor bankowy w Irlandii był bardzo dobrze rozwinięty i cechował się średnią koncentracją. Na koniec 2007 roku aktywa sektora bankowego w relacji do PKB wynosiły 715%, co było wielkością drugą w UE-27 (po Luksemburgu). Aktywa w relacji do PKB w UE-27 wynosiły 334%.⁸⁷ Oprócz banków działają także w Irlandii unie kredytowe (435 unii kredytowych), które skupiają ok. 2, 7 mln osób, co stanowi ok. 63% społeczeństwa. Unie kredytowe oferują podstawowe usługi bankowe. Ponadto w maju 2007 r. powstał Bank Poczty (www.postbank.ie), jako *joint-venture* irlandzkiej poczty oraz grupy Fortis z Benelksu. Celem działania tego banku jest jak najszersze dotarcie do obywateli z usługami finansowymi.⁸⁸

Problem wykluczenia finansowego w Irlandii jest znaczący w porównaniu ze średnią dla UE-15, pomimo znacznego rozwoju sektora bankowego. Jest to sytuacja znacząco odmienna niż w Europie Środkowej i Wschodniej, gdzie niski stopień rozwoju sektora bankowego i wysoki poziom wykluczenia finansowego są ze sobą ściśle skorelowane. Wg danych z badania Eurobarometer z 2003 roku, odsetek populacji wykluczonej finansowo wynosił w Irlandii 12%, wobec 7% w UE-15. Było to czwarty najwyższy poziom wykluczenia finansowego w

⁸⁷ Na podstawie: EBC, EU banking structures, October 2008.

⁸⁸ Na podstawie: Country report stage I – Ireland (<http://www.fininc.eu/knowledge-and-data/knowledge-and-data/2007-papers-reports/country-reports,en,19.html>) oraz www.postbank.ie (dostępne: 4.04.2009).

UE-15. Ponadto brak konta osobistego (transakcyjnego) wykazywało 41% Irlandczyków, przy średniej dla UE-15 wynoszącej 18%.⁸⁹ Wykluczenie finansowe dotyczyło m.in. imigrantów, osób samotnie wychowujących dzieci, a także tzw. *travelers community* (*Lucht siúil*). Relatywnie wysoki poziom wykluczenia finansowego przypisuje się dużej popularności w korzystaniu gotówki i czeków. Irlandia jest więc – obok Portugalii, Grecji i Włoch – reprezentantem kraju „starej” Unii, gdzie problem ten ma duże znaczenie. O problemie wykluczenia finansowego zaczęto mówić głośniej od 2006 roku, po opublikowaniu przez Combat Poverty we współpracy z instytucją nadzoru finansowego pierwszego kompleksowego opracowania poświęconego temu problemowi.⁹⁰

Wiele inicjatyw dotyczących edukacji finansowej społeczeństwa jest tworzonych i wspieranych przez rząd, co jak podkreślono w I części raportu, należy ocenić jako dobrą praktykę i działania pożądane. W szczególności należy wskazać na następujące inicjatywy oraz instytucje: Money Advice and Budgeting Service (www.mabs.ie), Combat Poverty Agency (www.cpa.ie), instytucję nadzoru finansowego (IFSRA – www.ifsra.ie), Związek Banków Irlandzkich (www.ibf.ie) oraz National Adult Literacy Agency (www.nala.ie). Ponadto w strukturze instytucji nadzorczej działa także National Steering Group for Financial Education (www.financialregulator.ie/about-us/structure/Pages/consumer-directorate.aspx).

2.3.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

Dotychczasowe próby dotyczące zwiększenia korzystania z konta bankowego nie zakończyły się sukcesem i znajdują się na początkowym etapie. Dotyczy to zarówno inicjatyw ze strony sektora bankowego, jak również ewentualnego wsparcia tych inicjatyw przez rząd Irlandii.

Na wzór m.in. Wielkiej Brytanii, banki irlandzkie rozważały zaoferowanie darmowego konta bankowego, dopasowanego do potrzeb osób o niskich dochodach, lecz do tej pory nie zostało to sfinalizowane.⁹¹ W 2002 roku irlandzki sektor bankowy w ramach rządowej strategii płatności elektronicznych (*National E-Payment Strategy*) złożył taką propozycję. Trzy lata później Związek Banków Irlandzkich (*Irish Banking Federation*) zadeklarował powrót do

⁸⁹ Financial services provision and prevention of financial exclusion, European Commission, March 2008, s. 21-22.

⁹⁰ Country report stage I – Ireland, op. cit., s. 2.

⁹¹ Financial services provision... , op.cit., s. 63.

niej, ale nie powstały propozycje konkretnych rozwiązań. Dopiero na początku 2007 roku Minister ds. Społecznych i Rodzin (*Minister of Social and Family Affairs*) zaanonsował utworzenie zespołu, który miałby zbadać możliwość wprowadzenia uniwersalnego, podstawowego konta bankowego (*basic bank account*).⁹² Deklaracja powrotu do dyskusji nad podstawowym kontem bankowym przez irlandzkie banki miała miejsce po opublikowaniu przez stowarzyszenie rodziców wychowujących samotnie dzieci (OPEN – One Parent Exchange and Network) raportu o wymownym tytule „*Do the Poor pay more? A study of lone parents and debt*”.⁹³

Na uwagę zasługuje rozpoczęcie działalności przez Bank Pocztowy (w 2007 r.), co potencjalnie zwiększy dostępność usług finansowy. Inicjatywa ta wiązała się jednak z pozyskaniem przez pocztę (An Post) partnera z sektora prywatnego (Fortis Bank), a nie nie wsparcia rządu. Jak wspomniano powyżej, duże znaczenie ma sektor unii kredytowych, który jednak ze względów technicznych nie był w stanie oferować niektórych usług typowo transakcyjnych. Projekt pilotażowy, który miałby zmienić tą sytuację rozpoczęto w 2008 roku.⁹⁴ Unie kredytowe nie pobierają opłat za prowadzenie konta oraz nie wymagają określenia minimalnych wpływów na rachunek.⁹⁵

Specjalne rozwiązania opracowano dla osób korzystających z pomocy MABS (opis tego programu znajduje się w dalszej części opracowania), czyli głównie znajdujących się w pułapce nadmiernego zadłużenia. Od 1992 roku MABS wspólnie z uniami kredytowymi oferuje takim osobom specjalne konto, przy użyciu którego mogą dokonywać spłaty zadłużenia i regulować bieżące płatności. Z kont takich korzysta około 2000 osób. Ocena tych kont została przeprowadzona w 2000 roku, wskazując jednoznacznie na ich wysoką użyteczność i potrzebę rozszerzenia tego typu usług na szersze grono osób o niskich dochodach.⁹⁶

Także we współpracy z MABS od 2005 roku stworzono specjalne udogodnienia w dostępie do usług finansowych dla *travelers community*. Ta część społeczeństwa często nie posiada odpowiednich dokumentów, aby móc korzystać w sposób standardowy z usług bankowych,

⁹² Country report stage I – Ireland, op. cit., s. 2

⁹³ www.ibf.ie/PressRelease.asp?press_releases1Order=Sorter_press_date&press_releases1Dir=ASC&press_id=31 (stan na 4.4.2009).

⁹⁴ Financial services provision... , op.cit., s. 75.

⁹⁵ Country report stage I – Ireland, op. cit., s. 7.

⁹⁶ <http://www.fininc.eu/bestpractice.en,48,96,3,29.html> (stan na 4.04.2009 r.).

m.in. z konta bankowego. MABS pośredniczy w ułatwieniu dostępu i jednocześnie także udziela pomocy w zakresie edukacji finansowej.⁹⁷ Jak wskazano wcześniej, *travelers community* jest jedną z grup społecznych dotkniętych problemem wykluczenia finansowego.⁹⁸

Rozwiązania podatkowe nakładają na korzystających z kont bankowych dodatkowe obciążenia, co wpływa negatywnie na możliwość korzystania z usług bankowych przez osoby o niskich dochodach. Opłata skarbową (*duty stamp*) za korzystanie z konta i karty debetowej wynosi 10 EUR rocznie, zaś za korzystanie z karty kredytowej – 40 EUR rocznie. Praktykę taką należy ocenić negatywnie, bowiem ogranicza – do pewnego stopnia – możliwości korzystania z usług bankowych przez gospodarstwa domowe.

W Narodowym Programie Działań w zakresie integracji społecznej (*National Action Plan for Social Inclusion*) na lata 2007-2016 znalazł się zapis mówiący o wadze problemu wykluczenia finansowego, jednak nie zdecydowano się na wprowadzenie nowych, innowacyjnych rozwiązań i bazuje się wyłącznie na wcześniej istniejących instytucjach.⁹⁹

2.3.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

Inicjatywy dotyczące finansów osobistych są dosyć liczne. Zaangażowane są w nie zarówno instytucje publiczne (MABS, IFSRA), jak również sektor prywatny (IBF).

Inicjatywą nakierowaną zarówno na edukację w zakresie finansów osobistych, jak i rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych jest Money Advice and Budgeting Service (www.mabs.ie). Projekt ten rozpoczął się we wrześniu 1992 roku i był finansowany ze środków rządowych. Idea jego rozpoczęcia była związana z raportem przygotowanym przez Agencję ds. Zwalczania Ubóstwa (Combat Poverty Agency) w 1988 roku na temat pożyczania pieniędzy przez pośredników rodzinom o niskich dochodach (*Moneylending and low income families*). Z racji tego, iż zadłużenie osób o niskich dochodach w instytucjach niebankowych zajmujących się pożyczaniem pieniędzy stało się poważnym problemem społecznym, rząd wyasygnował środki finansowe i powołał do życia MABS. Początkowo

⁹⁷ <http://www.fininc.eu/bestpractice,en,48,96,3,27.html> (stan na 4.04.2009 r.).

⁹⁸ Podobny problem dotyczy ludności cygańskiej m.in. w Bułgarii i Rumunii.

⁹⁹ Country report stage II – Ireland, (<http://www.fininc.eu/knowledge-and-data/knowledge-and-data/2007-papers-reports/country-reports,en,19.html>), s.2 .

uruchomiono 5 projektów pilotażowych, zaś do 2005 roku uruchomiono 65 centrów w całej Irlandii¹⁰⁰. Osoby potrzebujące pomocy bądź chcące uniknąć problemu nadmiernego zadłużenia mogą zasięgnąć porady i podnieść swoją wiedzę i świadomość finansową. W wielu miejscach jest eksponowany cel i zakres działania MABS: „*MABS is a national, free, confidential and independent service for people in debt or in danger of getting into debt*” (MABS jest krajową, bezpłatną, poufną i niezależną usługą dla osób zadłużonych [nadmiernie, przyp.tłum.] lub tych, którym zagraża popadnięcie w długi).

Na stronie internetowej MABS znajdują się – obok wskazówek umożliwiających ocenę sytuacji w zakresie zadłużenia – także materiały pomocnicze, umożliwiające zapoznanie się z zasadami przygotowywania budżetu domowego, zarządzania płatnościami i posiadanymi środkami pieniężnymi. Materiały te zostały opracowane w sposób przejrzysty i czytelny.

Poza wskazaną powyżej działalnością MABS prowadził także działania edukacyjne wśród młodzieży szkolnej w przedziale wieku 16-19 lat. Służyły one wykształceniu u młodzieży umiejętności obchodzenia się z pieniędzmi. MABS szkolił trenerów, którzy mieli przekazywać wiedzę młodzieży. Po I fazie prowadzonej przez MABS zaproszono do współpracy instytucję nadzoru finansowego. Program jest nadal na etapie początkowym (2006 r.). Na 2007 rok planowano sprawdzenie możliwości jego ewentualnego zastosowania w całym kraju.¹⁰¹ Od września 2008 roku rozpoczęto w szkołach irlandzkich program „*Get smart with your money*”, który prowadzi MABS we współpracy z instytucją nadzoru finansowego. Program ten jest skierowany do młodzieży uczącej się, w wieku 15-17 lat i koncentruje się na budżecie, planowaniu na przyszłość, zakupach oraz oszczędzaniu¹⁰².

Ponadto instytucja nadzoru finansowego, która w obecnej postaci działa od 1 maja 2003 roku, jako jeden z dwóch kluczowych celów swojego działania ma zapisaną pomoc dla konsumentów w podejmowaniu decyzji finansowych, przy posiadaniu odpowiednich informacji, na bezpiecznym i przejrzystym rynku.¹⁰³ Programem służącym realizacji tego celu jest „*It's your money*” (www.itsyourmoney.ie), dzięki któremu za pomocą strony internetowej osoba może pozyskać potrzebne informacje dotyczące usług finansowych. Poza stroną internetową w Dublinie działa centrum informacji dla konsumentów. Na stronie internetowej

¹⁰⁰ Country report stage I – Ireland, op. cit., s. 30.

¹⁰¹ FES, Report of the survey on financial education, April 2007, s. 62

(http://www.ecdn.eu/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=61&dir=DESC&order=name&limit=6&limitstart=6) stan na 4.04.2009.

¹⁰² <http://www.fininc.eu/bestpractice.en,48,96,3,32.html> (stan na 4.04.2009 r.).

¹⁰³ Financial Regulator, Stakeholder Protocol, June 2007, s. 1 (www.ifsra.ie, stan na 4.04.2009 r.).

są dostępne różne opcje do wyboru obejmujące informacje o produktach bankowych (głównie kontach osobistych), kredytach hipotecznych, kredytach i pożyczkach konsumpcyjnych, oszczędzaniu i inwestowaniu, ubezpieczeniach i oszczędzaniu na emeryturę, jak również budżecie domowym. Poza tym osoba korzystająca z zasobów internetowych może dowiedzieć się o wydarzeniach życiowych, które znacząco wpływają na finanse osobiste, o prawach konsumenta, a także poznać znaczenie określeń fachowych oraz porównać określone produkty finansowe. Do pobrania są także broszury dotyczące w/w zagadnień.

Dodatkowo pod koniec 2006 roku instytucja nadzorcza utworzyła National Steering Group for Financial Education, aby integrować działania podejmowane przez różnych interesariuszy. W jego ramach współpracuje m.in. Związek Banków Irlandzkich.¹⁰⁴

Działania MABS (bezpośrednio) oraz regulatora finansowego (pośrednio) są wspierane finansowo przez rząd (budżet państwa), co świadczy o przywiązywaniu dużej wagi do kwestii finansów osobistych i edukacji w tym zakresie na szczeblu politycznym. Poza inicjatywami wspieranymi przez rząd także sektor prywatny podejmował działania w zakresie edukacji finansowej.

Związek Banków Irlandzkich (Irish Banking Federation - IBF) prowadzi dwa programy edukacyjne, skierowane do młodzieży szkolnej:

- na szczeblu podstawowym (*Money-Go-Round Programme*),
- na szczeblu ponadpodstawowym (*Paymaster Programme*).

Źródła dostępne dla autorów niniejszego raportu (głównie materiały na stronach internetowych) wskazują jedynie na istnienie wyżej wskazanych programów, bez bardziej szczegółowych informacji, które umożliwiłyby ocenę jego zakresu i roli. Ze względu na wspólny program MABS i regulatora finansowego dla młodzieży szkolnej, być może ten program został wycofany przez IBF.¹⁰⁵

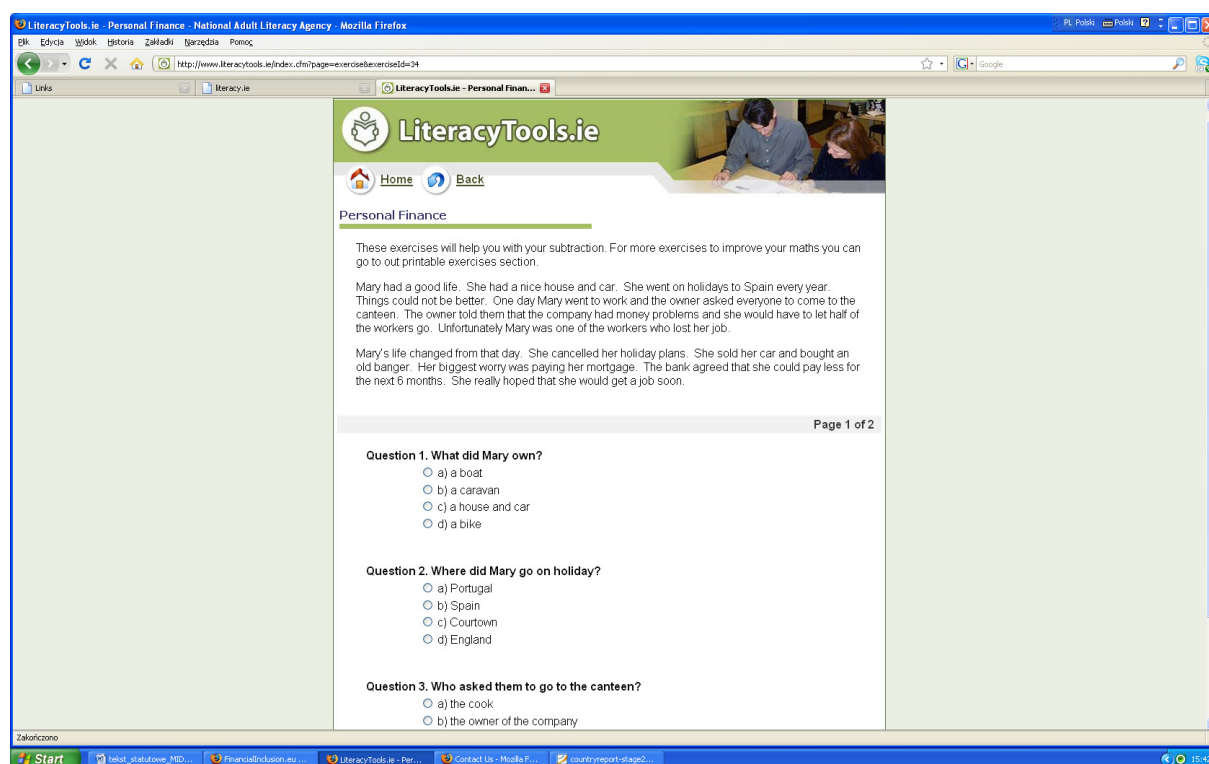
National Adult Literacy Agency koncentruje się zasadniczo na innych niż finanse osobiste aspektach funkcjonowania w społeczeństwie, np. zdrowiu, poszukiwaniu pracy, re-integracji społecznej. Na stronie internetowej zawierającej narzędzia pomagające w poprawie świadomości osób dorosłych, znaleziono tylko jedną stronę, która dotyczyła finansów

¹⁰⁴ Country report stage II – Ireland, op. cit., s. 3 i 7.

¹⁰⁵ W tej sprawie wysłano maila do IBF z prośbą o informację. Do dnia złożenia raportu takiej informacji nie otrzymano.

osobistych. Strona ta (patrz: rys. 1) jednak zawierała ćwiczenia mające sprawdzić rozumienie tekstu, a nie uczyć finansów osobistych. W linkach dołączonych do strony NALA w sekcji świadomości finansowej (*financial literacy*) znalazły się dwa linki: do MABS oraz do EBS Building Society (www.ebs.ie), ze wskazaniem, że NALA współpracuje z EBS w zakresie edukacji finansowej i walki z wykluczeniem finansowym. Żadne szczegółowe informacje nie były jednak dostępne. Z tego względu nie będziemy opisywać inicjatyw NALA.

Rysunek 2: Strona poświęcona finansom osobistym w ramach NALA.

Źródło: <http://www.literacytools.ie/index.cfm?page=exercise&exerciseId=34> (stan na 4.04.2009 r.)

2.3.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

Wśród działań związanych z rozwiązywaniem problemów osób nadmiernie zadłużonych należy wskazać przede wszystkim działanie MABS, jako że jego rola w pierwszym rządzie do tego się odnosi. Część działań opisano już w punktach powyżej. MABS ma 7 głównych celów działania¹⁰⁶:

¹⁰⁶ Country report stage II – Ireland, op. cit., s. 12.

- dostarczać niezależnego, bezpłatnego i poufnego doradztwa w zakresie zarządzania pieniędzmi i tworzenia budżetu określonej grupy docelowej, pomóc im w szybkim rozwiązywaniu problemu zadłużenia i osiągnięciu niezależności finansowej w długiej perspektywie czasowej;
- umożliwić określonej grupie docelowej uzyskanie wiedzy i wykształcenie umiejętności wymaganej w celu uniknięcia problemu zadłużenia bądź efektywnego rozwiązania problemu istniejącego zadłużenia;
- identyfikować te usługi finansowe, które w najlepszy sposób zaspokajają potrzeby grupy docelowej i ułatwić dostęp do nich;
- współpracować z innymi instytucjami udzielającymi wsparcia, aby stworzyć zintegrowany system pomocy grupie docelowej, adekwatny do potrzeb grupy docelowej;
- wspierać rozwój społeczności lokalnych poprzez umożliwienie im planowania i wdrożenia działań MABS tak, aby były one efektywne z perspektywy grupy docelowej;
- zapewnić, że grupa docelowa ma równy dostęp do usług świadczonych przez MABS;
- promować zmiany w zasadach i praktyce postępowania na szczeblu lokalnym lub narodowym, aby eliminować ubóstwo i problem nadmiernego zadłużenia.

Działania MABS są pozytywnie oceniane. Ok. 73% klientów wspomaganych przez MABS spłaciło bądź jeszcze spłaca swoje długi, ok. 70% klientów twierdzi, że lepiej zarządza teraz swoimi pieniędzmi, a 82% deklaruje – spokój sumienia. Co więcej, aż 90% interesariuszy, w tym wierzycieli, jest zadowolona z działań MABS. Rekomendacje formułowane przez badaczy dotyczące strategii MABS odnosiły się do większego nacisku na edukację finansową, aby zapobiegać popadaniu w nadmierne zadłużenie, a także potrzeby zwiększonej promocji usług świadczonych przez MABS do grup docelowych.¹⁰⁷

Jak można wnioskować z dotychczasowej charakterystyki działań MABS, podejmuje on zarówno działania mające na celu rozwiązanie zaistniałych problemów nadmiernego zadłużenia, jak również działania zaradcze – edukacyjne – dzięki którym obywatele mieliby szansę uniknąć nadmiernego zadłużenia. Oba typy działań są jak najbardziej pożądane i pozwalają na bardziej kompleksowe podejście do kształtowania świadomości finansowej.

¹⁰⁷ Country report stage II – Ireland, op. cit., s.12-13.

Wg. D. Korczaka¹⁰⁸ problemem w działalności MABS jest jednak to, że nie jest on odrębnym podmiotem prawnym, a jedynie programem rządowym. Taki status ma swoje mocne i słabe strony. Do mocnych można zaliczyć finansowanie ze środków rządowych, zaś do słabych potencjalne osłabienie dopływu tych środków w sytuacji kryzysu gospodarczego, który stał się w ostatnim czasie poważnym problemem banków irlandzkich.

Związek Banków Irlandzkich w 2005 roku prowadził z MABS program pilotażowy o nazwie *Debt Settlement Pilot Scheme*¹⁰⁹ (finansowany ze środków związku), w ramach którego próbowano wypracować rozwiązania umożliwiające polubowne (poza sądem) załatwienie sprawy. Kluczowe założenia były następujące:

- ustalenie skończonego okresu spłaty, np. do 5 lat, po którym pozostały dług byłby spisywany w straty;
- wyłączenie z majątku podlegającego zajęciu głównego mieszkania (domu);
- „świeży start” dla dłużnika, który zakończy sukcesem wynegocjowany plan spłaty.

Związek Banków wspólnie z MABS miały ocenić skuteczność i zasadność takich działań po zakończeniu programu pilotażowego.

Sektor unii kredytowych w 2006 roku zaproponował program „*Keep the wolves from the door*”, nakierowany na przeciwdziałania pożyczaniu pieniędzy od tzw. *moneylenders* (nazywanych w Wielkiej Brytanii także *door-step lenders*) przez osoby o niskich dochodach. Inicjatywa ta była powiązana z pożyczaniem pieniędzy w okresie świąt Bożego Narodzenia.¹¹⁰ Działania uświadamiające, że środki finansowe na święta mogą być pozyskane nie tylko od *moneylenders*, ale także z innych źródeł, w tym z sektora unii kredytowych, może zapobiegać zaciąganiu zobowiązań na wysoki procent. Leży to zarówno w interesie obywateli, jak i w interesie instytucji oferujących kredyty i pożyczki.

2.3.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

Ze względu na dużą popularność w Irlandii obrotu gotówkowego oraz czeków opracowano strategię, która zwiększyłaby korzystanie z usług obrotu bezgotówkowego.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 12.

¹⁰⁹ http://www.ibf.ie/PressRelease.asp?press_releases1Order=Sorter_press_date&press_releases1Dir=ASC&press_id=31.

¹¹⁰ <http://www.fininc.eu/bestpractice.en.48,96,3,28.html> (stan na 4.04.2009 r.).

W 2003 roku Komisja ds. Społeczeństwa Informacyjnego (*Information Society Commission*) zleciła firmie Accenture przygotowanie rekomendacji do opracowywanej Narodowej Strategii e-Płatności (*National e-Payment Strategy*). Wg wniosków z raportu Accenture, istnieje duży potencjał do zwiększenia dostępności usług bankowych dla osób z nich niekorzystających w pożądanym stopniu, jak również do zwiększenia roli nowoczesnych technologii w obsłudze tych segmentów. W efekcie w 2005 roku ustanowiono Narodowy Program Wdrożenia Płatności (*National Payment Implementation Programme*), w którym znaczącą rolę odgrywa Irlandzka Organizacja ds. Usług Płatniczych (*Irish Payment Services Organization*, www.ipso.ie). Jego wiodącym celem jest zmiana zwyczajów płatniczych społeczeństwa.¹¹¹ Nie zidentyfikowano informacji o ocenie skuteczności prowadzonych działań, lecz należy przyjąć, że zmiana przyzwyczajeń wymaga długiego czasu.

¹¹¹ Country report stage II – Ireland, op. cit., s.6.

2.4. Kanada (A. K. Nowak)

Kanada jest drugim, co do wielkości krajem na świecie, zajmuje prawie 10 mln km kw. powierzchni. Według danych statystycznych z października 2007 r. Kanadę zamieszkuje 33,1 mln mieszkańców, co daje mniej niż 3,5 osoby na 1 km kw., przy czym jej powierzchnia jest nierównomiernie zamieszкана. Dwóch na trzech Kanadyjczyków mieszka w 100 km pasie od południowej granicy ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Ponadto, więcej niż 80% ludności mieszka w miastach, a aż 45% - w sześciu kanadyjskich metropoliach.

Kanada, zgodnie ze swoją konstytucją, jest krajem wielokulturowym. Rząd ma obowiązek wspierać finansowo i organizacyjnie rozwój mniejszości kulturowych. Struktura demograficzna ludności Kanady wpływa niewątpliwie na poziom świadomości i edukacji finansowej, a także na skalę zjawiska wykluczenia finansowego.

Wyniki sondażu przeprowadzonego na zlecenie *BMO Financial Group*¹¹² we wrześniu 2008 r.¹¹³ pokazują, że Kanadyjczycy, w miarę poprawnie, rozumieją podstawowe pojęcia finansowe, jednak nie wiedzą, jak ich decyzje mogą w przyszłości wpłynąć na ich kondycję finansową. Według samooceny Kanadyjczyków, posiadają średni poziom wiedzy o finansach. Przy czym potrzeba wiedzy finansowej zależy od wieku i etapu ich życia. Osoby ze średnim poziomem wiedzy lub poniżej średniej - są zainteresowane uzyskaniem wiedzy, jak należy zarządzać swoimi długami, aby je systematycznie redukować. Osoby ze średnim poziomem wiedzy lub powyżej średniej - są przede wszystkim zainteresowane uzyskaniem informacji na temat różnorodnych strategii inwestycyjnych oraz sposobów minimalizowania obciążenia podatkami. Natomiast młodzi respondenci wyrażali szczególne zainteresowanie wiedzą na temat możliwości oszczędzania na edukację dzieci. Te same badania pokazały, że¹¹⁴:

- ponad połowa, tzn. 53% badanych Kanadyjczyków uważa, że trzeba posiadać odpowiedni poziom dochodów, aby można było korzystać z profesjonalnych planów finansowych;

¹¹² *BMO Financial Group* jest najstarszym kanadyjskim bankiem, działającym na terenie zarówno Kanady jak i Stanów Zjednoczonych.

¹¹³ Badanie zostało przeprowadzone w dniach 2-8.09.2008 r. na losowo wybranej próbie 1 000 dorosłych Kanadyjczyków. Próbką została zważona, aby uzyskać jednakowy rozkład społeczeństwa dla płci, wieku oraz podziału regionalnego. Źródło: http://www2.bmo.com/news/article/0,1083,contentCode-8033_divId-4_langId-1_navCode-112,00.html stan na dzień 7.03.2009 r.

¹¹⁴ http://www2.bmo.com/news/article/0,1083,contentCode-8033_divId-4_langId-1_navCode-112,00.html stan na dzień 7.03.2009 r.

- dziewięciu na dziesięciu Kanadyjczyków (tj. 91%) umie poprawnie wyjaśnić, jak działają fundusze inwestycyjne,
- tylko 50% Kanadyjczyków rozumienia pojęcie odsetek.

Wprawdzie jedna czwarta Kanadyjczyków uważa, że posiada wystarczający poziom wiedzy w kwestiach finansowych, jednak znaczna część z nich, tj. 71% jest zainteresowana uzyskaniem dodatkowych informacji. Pomimo, iż czterech na dziesięciu Kanadyjczyków (tj. 41%) uważa, że pracownicy banków wyjaśniają mechanizmy działania rynków finansowych w sposób bardziej skomplikowany niż jest on w rzeczywistości, to jednak większość Kanadyjczyków uznaje banki jako wiarygodne źródło informacji, niezbędnych do podejmowania właściwych decyzji finansowych.¹¹⁵ Zasadne jest więc, że banki kanadyjskie podejmują i aktywnie się włączają w proces podnoszenia poziomu wiedzy finansowej w społeczeństwie. Działania te są wielokierunkowe, co m.in. zostanie przedstawione poniżej.

Wyżej przytoczone badania pokazały także, że większość Kanadyjczyków nie jest zadowolonych ze swoich finansów osobistych, ponieważ¹¹⁶:

- prawie połowa Kanadyjczyków, tj. 46% czuje niepokój, gdy myśli o pieniądzu,
- ponad połowa ankietowanych, tj. 53% Kanadyjczyków uważa, że powinni być w stanie lepiej zarządzać swoimi pieniędzmi,
- czterech na dziesięciu, tj. 43% uważa, że nie oszczędziło wystarczająco dużo pieniędzy na emeryturę.

Z powyższych badań można również wnioskować, że poziom wiedzy finansowej w kanadyjskim społeczeństwie rośnie, ponieważ wyniki sondażu, przeprowadzonego dwa lata wcześniej, tzn. w 2006 r. na zlecenie *Capital One Kanada*¹¹⁷ pokazują, że¹¹⁸:

- 1) chociaż aż 84% Kanadyjczyków korzysta z kart kredytowych, to tylko 41% z nich zadeklarowało, że analizuje i porównuje oferty takich kart, w celu wybrania najlepszej z nich,

¹¹⁵ http://www2.bmo.com/news/article/0,1083,contentCode-8033_divId-4_langId-1_navCode-112,00.html stan na dzień 7.03.2009 r.

¹¹⁶ http://www2.bmo.com/news/article/0,1083,contentCode-7896_divId-4_langId-1_navCode-112,00.html stan na dzień 7.03.2009 r.

¹¹⁷ *Capital One Kanada* – międzynarodowy holding finansowy, który w Kanadzie specjalizuje się w oferowaniu kart kredytowych. Źródło: <http://www.capitalone.ca> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹¹⁸ Badanie zostało przeprowadzone przez *Ipsos-Reid Kanada* od 25 maja do 29 maj, 2006 i opiera się na losowo wybranej próbie 1002 dorosłych Kanadyjczyków. *Ipsos-Reid Kanada* jest to wiodąca na rynku firma, zajmująca się badaniami opinii publicznej. Źródło: <http://www.ipsos.ca/reid/fs/pressrelease.cfm> stan na dzień 14.03.2009 r.

- 2) tylko 25% Kanadyjczyków wiedziało, jak wysokie jest oprocentowanie kredytu w karcie kredytowej, której używają najczęściej,
- 3) ponad połowa Kanadyjczyków (tj. 63%) twierdziła, że wie, co to jest wyciąg z rachunku karty kredytowej, ale tylko 36% z nich zadeklarowało, że kontroluje swój własny wyciąg. Prawie czterech na dziesięciu Kanadyjczyków (tj. 36%) nigdy nie przegląda swoich wyciągów i tylko 20% sprawdza je raz w roku.

W Kanadzie coraz częściej pojawiają się głosy zarówno polityków, naukowców, jak i finansistów, iż konieczne jest zintensyfikowanie działań i zwiększanie nakładów finansowych na rzecz edukacji finansowej jej obywateli. Jednocześnie podkreśla się, że koszty i skutki analfabetyzmu finansowego mogą być wyższe niż wyżej wymienione nakłady i w szczególności będą dotkliwe dla najuboższych rodzin. Problem ten analizuje m.in. L. Orton w raporcie pt. *Financial Literacy: Lessons from International Experience*¹¹⁹. W raporcie tym L. Orton przedstawił działania podjęte w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Australii i Nowej Zelandii, jak również wyniki badań przeprowadzonych przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). Na ich podstawie, Autor zidentyfikował szereg kroków, które mogłyby poprawić umiejętności finansowe Kanadyjczyków. Obejmują one m.in.: zwiększenie dostępu do wiedzy i informacji w sprawie podejmowania decyzji finansowych, opracowanie modeli nauczania dla edukacji finansowej, które mogłyby być wykorzystane w szkołach i miejscach pracy.¹²⁰

Głosem w dyskusji nad zasadnością zwiększenia nacisku na edukację finansową, która w szczególności objęłaby młodzież i studentów, mogą być badania opinii publicznej przeprowadzone w 2008 r. na zlecenie *Financial Consumer Agency of Canada (FCAC)*¹²¹ wśród młodych Kanadyjczyków w wieku od 18 do 29 lat, mające na celu zbadanie ich potrzeb w odniesieniu do edukacji finansowej, przede wszystkim w odniesieniu do: korzystania z produktów i usług finansowych, przyzwyczajęń dotyczących zakupów i płatności, sposobów planowania i zarządzania finansami, poziomu zadłużenia, jak również

¹¹⁹ Jest to raport opracowany na zlecenie Financial Consumer Agency of Canada (FCAC), źródło: <http://www.cprn.org/doc.cfm%3Fdoc%3D1759%261%3D>Den stan na dzień 7.03.2009 r.

¹²⁰ <http://www.cprn.org/doc.cfm%3Fdoc%3D1759%261%3D>Den stan na dzień 7.03.2009 r.

¹²¹ FCAC zapewnia konsumentom rzetelne oraz obiektywne informacje na temat produktów finansowych i usług. Informuje Kanadyjczyków o ich prawach i obowiązkach, zapewnia także zgodność ochrony konsumenta z obowiązującymi kodeksami postępowania instytucji finansowych. Źródło: <http://www.fcac-acfc.gc.ca>.

rodzajów kursów lub szkoleń w zakresie osobistych finansów, którymi byliby zainteresowani.¹²²

Wyniki tych badań pokazały, iż Kanadyjska młodzież posiada dostęp do usług bankowych, tzn. ponad 7 osób na 10 (tj. 74%) posiada rachunek bankowy, przy czym liczba ta spada do 70% wśród osób, które mają niższy poziom zdobytego wykształcenia. Należy jednocześnie zauważyć, że większość badanych posiadających rachunek, deklarowała również karty kredytowej (tj. 72%). Wynika to z faktu, iż z roku na rok, dostępność studentów do kart kredytowych jest coraz większa. Natomiast tylko 5% z młodych Kanadyjczyków nie posiada ani konta, ani oszczędności. Ci studenci, którzy korzystają z produktów finansowych, w erze Internetu, zdecydowanie preferują usługi bankowości elektronicznej. Wzrost stopnia korzystania z bankowości elektronicznej rośnie wraz z poziomem wykształcenia: młodzi Kanadyjczycy, którzy nie ukończyli gimnazjum, preferują korzystanie z bankomatów i w mniejszym stopniu dokonują zakupów w Internecie.

Jednocześnie w badanej grupie Kanadyjczyków był niski poziom zainteresowania „alternatywnymi” usługami finansowymi (takimi jak np. usługi lombardowe), korzystanie z których wiąże się z wyższymi kosztami. Poziom zainteresowania nimi był zróżnicowany w poszczególnych segmentach ankietowanej grupy: najwyższy poziom zainteresowania, tj. do 16% występował wśród młodzieży posiadającej i opiekującej się potomstwem. Zainteresowanie „alternatywnymi” usługami było wprost proporcjonalne do ich dostępności. Co istotne, większość młodych Kanadyjczyków samodzielnie zarządza własnymi finansami. Dwie trzecie z nich deklaruje, że co miesiąc przygotowuje budżet wpływów i wydatków, przy czym tylko połowa z nich rzeczywiście go realizuje.

Większość badanych Kanadyjczycy uważa, że posiada odpowiedni poziom wiedzy na tematy finansowe i rozumie podstawowe pojęcia z nimi związane oraz uważa, że dobrze zarządza swoimi finansami. Większość tych, którzy wysoko oceniają własne umiejętności i posiadaną wiedzę finansową, wykazują najbardziej odpowiedzialne zachowania w tym zakresie, choć, co ciekawe, ta część badanej grupy najczęściej korzysta z „alternatywnych” (tj. kosztownych)

¹²² Przedmiotowe badania były przeprowadzone na grupie 2 501 Kanadyjczyków w wieku 18 - 29 lat drogą telefoniczną za pomocą ankiety w terminie: 5–16 czerwca 2008. Margines błędu w próbie 617 wyniósł + / - 3,9 pkt.% (i został uznany za marginalny, zgodnie z kodeksem postępowania *Marketing Research and Intelligence Association (MRIA)*). Źródło: <http://www.fcac-acfc.gc.ca/eng/default.asp> stan na dzień 7.03.2009 r.

usług finansowych. Jednocześnie tylko jeden na czterech młodych Kanadyjczyków uzyskał jakiekolwiek wykształcenie w zakresie finansów osobistych, przy czym większość tej wiedzy była dla nich dostępna dopiero na poziomie pomaturalnym. Największe braki w edukacji finansowej były deklarowane przez ankietowanych w dziedzinie planowania osobistego budżetu.

Sześciu na dziesięciu młodych Kanadyjczyków deklaruje, że jest zadłużonych, przy czym więcej niż jedna trzecia z nich posiada maksymalne zadłużenie kredytowe, na poziomie 10 tys. dolarów kanadyjskich (CAD) lub więcej. W związku z tym, prawie czterech na dziesięciu badanych deklaroowało, że co najmniej raz w poprzednim roku (tj. w 2007 r.) nie posiadało wystarczająco dużo pieniędzy na pokrycie swoich comiesięcznych zobowiązań finansowych. Młodzi ludzie najczęściej zadłużają się korzystając z kart kredytowych oraz z pożyczek studenckich.¹²³

Z przeprowadzonej i przedstawionej poniżej analizy na temat edukacji finansowej w Kanadzie wynika, że najwięcej podejmowanych w tym zakresie inicjatyw ma na celu zachęcenie społeczeństwa kanadyjskiego do systematycznego oszczędzania, a także ma na celu uświadomienie wagi i roli systematycznego oszczędzania na określony cel (do podstawowych celów należą: edukacja dzieci oraz oszczędzanie na emeryturę). Inne inicjatywy, związane z promocją korzystania z konta bankowego, czy płatności bezgotówkowych są mniej licznie reprezentowane i – w większości wypadków – skierowane do ludności napływowej (tzn. nowoprzybyłych do Kanady emigrantów). Stąd m.in. informacje na ich temat są oferowane nie tylko w języku angielskim i francuskim, ale i hiszpańskim, rosyjskim, arabskim, a nawet somalijskim i perskim. Przyczyną położenie większego nacisku w procesie edukacji finansowej na zasadność systematycznego oszczędzania, a nie na korzystanie z konta bankowego, czy płatności bezgotówkowe, może wynikać również z faktu, iż w Kanadzie, tak jak w USA, te usługi finansowe są bardzo szeroko rozpowszechnione i właściwie niezbędne, na przykład w przypadku podjęcia w Kanadzie pracy zarobkowej. Odrębnymi inicjatywami są inicjatywy pomagające w rozwiązywaniu problemów osób nadmiernie zadłużonych.

¹²³ <http://www.fcac-acfc.gc.ca/eng/default.asp> stan na dzień 7.03.2009 r.

Natomiast należy podkreślić jeszcze fakt, iż w Kanadzie został położony nacisk na ochronę praw konsumenta usług finansowych. Oprócz powołania *Ombudsman for Banking Services and Investments (OBSI)*¹²⁴, od 1999 r. działa *Joint Forum of Financial Market Regulators (Joint Forum)*. Zostało ono założone przez *Canadian Council of Insurance Regulators (CCIR)*, *Canadian Securities Administrators (CSA)* i *Canadian Association of Pension Supervisory Authorities (CAPSA)* oraz w jego skład wchodzi także reprezentanci *Canadian Insurance Services Regulatory Organizations (CISRO)*. Ma ono na celu koordynację, harmonizację i uproszczenie regulacji w zakresie różnorodnych produktów i usług finansowych, oferowanych przez kanadyjskie instytucje finansowe. Zharmonizowane regulacje mają pozwolić na doskonalenie tych usług finansowych i lepszą obsługę klientów finansowych.¹²⁵

Jedną z obecnie wartych podkreślenia inicjatyw Forum jest dwukrotne¹²⁶ zorganizowanie ogólnokrajowej konferencji na temat finansów, zatytułowanej *Moving Forward with Financial Literacy*, podczas której ponad 260 przedstawicieli rządu, sektora prywatnego z Kanady, USA, Wielkiej Brytanii, Nowej Zelandii oraz przedstawicieli OECD przedstawiało kanadyjskie i międzynarodowe doświadczenia w zakresie przygotowywania programów szeroko rozumianej edukacji finansowej. Położenie nacisku na edukację finansową jest istotne w świetle coraz bardziej rozbudowanego wachlarza, coraz bardziej złożonych produktów i usług finansowych oraz w świetle aktualnego stanu gospodarki światowej i ma na celu zwiększenia świadomości finansowej społeczeństwa kanadyjskiego. Podczas konferencji uczestnicy przedstawiali poglądy i pomysły, mające na celu podniesienie poziomu edukacji finansowej w Kanadzie. Podkreślili potrzebę kontynuowania i tworzenia inicjatyw rządowych (tzn. zarówno na szczeblu krajowym, jak i lokalnym), sektora prywatnego i organizacji charytatywnych oraz inicjatyw wspólnych, które byłyby dostępne dla wszystkich grup społecznych. Uczestnicy zaproponowali również stworzenie krajowej strategii w celu doprowadzenia do większej koordynacji działań podejmowanych na rzecz edukacji finansowej i uwzględnienie tej strategii w budżecie federalnym Kanady na 2009 r.¹²⁷

¹²⁴ *Ombudsman for Banking Services and Investments (OBSI)* – został powołany w 1996 r., a w obecnym kształcie działa od 2002 r. Źródło: www.obsi.ca stan na dzień 28.03.2009 r.

¹²⁵ <http://www.jointforum.ca/JF-WWWSite/aboutthegroup.htm> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹²⁶ Tzn. we wrześniu 2008 r. i w marcu 2009 r., źródło: <http://www.jointforum.ca/JF-WWWSite/aboutthegroup.htm> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹²⁷ <http://www.jointforum.ca/JF-WWWSite/attachment/news%20releases/2009/PR%20-%20Fin%20Lit%20Conf%20Report%20-%20Eng%20-%20FINAL%20V2.pdf> stan na dzień 7.03.2009 r.

Celem działania *Ombudsman for Banking Services and Investments (OBSI)* jest rozstrzygnięcie sporów między uczestnikami rynku usług bankowych i usług o charakterze inwestycyjnym, jeżeli strony sporu nie mogą rozwiązać ich samodzielnie. Jest to niezależny i bezstronny organ, którego pomoc świadczona na rzecz konsumentów jest bezpłatna i poufna. Jego działania stanowią alternatywę dla rozwiązywania sporów na drodze sądowej. Co ciekawe, ze sprawozdania opracowanego przez OBSI za 2008 r., zdecydowana większość rozstrzygniętych spraw dotyczyła skarg w zakresie inwestycji (w tym przede wszystkim dotyczących funduszy inwestycyjnych i papierów wartościowych), natomiast liczba skarg dotyczących usług bankowych w 2008 r., w porównaniu do roku 2006 i 2007 spadła (przy czym najwięcej z nich dotyczyło: pożyczek, transakcji na rachunkach oraz debetów).¹²⁸ Jednocześnie liczba skarg w 2008 r., w porównaniu do 2007 r. wzrosła o 43%. Może to świadczyć o pozytywnym wzroście wśród Kanadyjczyków świadomości ich praw w zakresie usług finansowych.¹²⁹

2.4.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

Podstawowe informacje dotyczące rachunków bankowych można uzyskać na stronie internetowej *Canadian Bankers Association (CBA)*. Informacje te pozwalają zrozumieć, dlaczego, dla stabilności finansów osobistych, ważne jest posiadanie rachunku bankowego, dlaczego warto przeprowadzić analizę swoich potrzeb finansowych przed podjęciem decyzji, jaki rachunek i w którym banku się założyć. Na stronie internetowej CBA dostępny jest również interaktywny moduł, pozwalający, na podstawie zdefiniowanych „potrzeb bankowych” (tzn. potrzeb m.in. w zakresie: dostępu do rachunku, rodzaju kart, rodzaju kredytów w ROR, czy potrzeby korzystania ze zleceń stałych), określić rodzaj rachunku spełniający „wymagania bankowe”, a także uzyskać informacje, na temat podstawowych opłat i prowizji związanych z korzystaniem z rachunku bankowego. Na tej stronie znajdują się również informacje, kto może otworzyć w banku rachunek i jakie działania w tym celu należy podjąć.¹³⁰

Również *Canadian Bankers Association*, w porozumieniu z bankami komercyjnymi, prowadzi program *Building a Better Understanding*, mający na celu polepszenie jakości

¹²⁸ www.obsi.ca stan na dzień 28.03.2009 r.

¹²⁹ www.obsi.ca stan na dzień 28.03.2009 r.

¹³⁰ http://www.cba.ca/index.php?option=com_content stan na dzień 14.03.2009 r.

komunikacji banków z ich klientami, aby usprawnić przekazywanie im istotnych informacji finansowych. W ramach programu, CBA oferuje bezpłatne serie publikacji, dotyczące podstaw finansów: począwszy od informacji dotyczących zarządzania finansami osobistymi i oprocentowania oraz kredytów hipotecznych, aż do założenia własnej działalności gospodarczej, a także na temat możliwości oszczędzania na edukację dzieci. Publikacje te są dostępne na stronie internetowej CBA, natomiast ich kopie można zamówić przez Internet, telefonicznie lub pisemnie. Publikacje te są również dostępne w specjalnych formatach dla osób niedowidzących.¹³¹

Jedna z broszur wydana przez CBA została poświęcona informacjom dotyczącym rachunku bankowego i została dedykowana osobom, które nie posiadają takiego rachunku lub posiadają, ale chciałyby uzyskać szczegółowe informacje, w jaki sposób mogą z tego rachunku korzystać oraz informacje o innych produktach bankowych. Znajdują się w niej następujące informacje¹³²:

- dlaczego warto otworzyć rachunek bankowy,
- jakie są dostępne rodzaje rachunków,
- jaki rachunek wybrać, aby odpowiadał on indywidualnym potrzebom jego właściciela,
- jak otworzyć rachunek,
- w jaki sposób można korzystać z rachunku,
- wysokość i mechanizm naliczania odsetek, opłat i prowizji od rachunku bankowego,
- regulacje nadzorcze dotyczące rachunków bankowych,
- co zrobić, jeżeli klient chciałby zgłosić reklamację i / lub skargę dotyczącą usług bankowych,
- wyjaśnienie podstawowych pojęć z zakresu bankowości i finansów.

Broszura zawiera informacje na temat kont oferowanych przez banki, natomiast CBA podkreśla, że w Kanadzie istnieją również inne instytucje, które prowadzą rachunki oraz oferują inne usługi finansowe. Do tych instytucji zalicza się: *credit unions* oraz *trust companies*.

CBA zastrzega jednak, że informacje zawarte w wyżej opisanych broszurach mają ogólny charakter i nie powinny być traktowane przez ich czytelników jako forma indywidualnego doradztwa. Czytelnicy, po zapoznaniu się z ich lekturą, powinni skonsultować się z ich

¹³¹ <http://www.cba.ca> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹³² <http://www.cba.ca> stan na dzień 21.03.2009 r.

własnymi doradcami finansowymi, w jaki sposób zdobyte informacje mogą być przez nich wykorzystane w celu poprawy warunków ich osobistych finansów.¹³³

Ze względu na wysoką liczbę przybywających do Kanady emigrantów, w kraju tym organizowane jest dla nich szereg programów edukacyjnych, w tym również o charakterze finansowym. Jednym z przykładów może być program wspólnie przygotowany przez *Canadian Imperial Bank of Commerce (CIBC)*¹³⁴ i *Young Men's Christian Association (YMCA)*¹³⁵ o nazwie *Fact&Finance*. Jest to seria bezpłatnych seminariów, przeprowadzanych w ramach cyklu *Acces to Opportunity*¹³⁶, mających na celu przekazanie emigrantom najważniejszych informacji na temat produktów finansowych, oferowanych przez kanadyjskie instytucje finansowe (w tym przede wszystkim – wiadomości na temat podstawowego produktu, jakim jest rachunek bankowy). Zdobyta wiedza ma pozwolić emigrantom i ich rodzinom na podjęcie świadomych i efektywnych decyzji finansowych.¹³⁷

Inną ważną inicjatywą CIBC jest bezpłatny pięcioletniowy program pracy pod nazwą *CIBC Connection to Employment*, mający na celu przygotowanie nowoprzybyłych do Kanady emigrantów do pracy w sektorze usług finansowych. Warunkiem uczestnictwa w tym programie jest udokumentowane doświadczenie w pracy w instytucji finansowej.¹³⁸

Kolejną instytucją m.in. zajmującą się promowaniem korzystania z konta bankowego jest *Financial Consumer Agency of Canada (FCAC)*. Na stronie internetowej tej instytucji znajduje się szereg interaktywnych narzędzi, które pozwalają uzyskać m.in. następujące informacje¹³⁹:

- 1) 10 najważniejszych faktów, które konsument powinien znać, przed podpisaniem umowy o otwarcie rachunku bankowego,
- 2) co to są rachunki bankowe o niskich kosztach obsługi (*ang. low-cost account*),

¹³³ <http://www.cba.ca> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹³⁴ CIBC (*Canadian Imperial Bank of Commerce*) jest jednym z największych banków w Kanadzie., źródło: <http://www.cibc.com/ca/about.html> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹³⁵ YMCA (*Young Men's Christian Association*) - Związek Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej, źródło: www.ymcatoronto.org/en/newcomers/cibc/index.html stan na dzień 14.03.2009 r.

¹³⁶ *Acces to Opportunity* – ma na celu wsparcie nowoprzybyłych do Kanady emigrantów m.in. w budowaniu potencjału finansowego.

¹³⁷ www.ymcatoronto.org/en/newcomers/cibc/index.html stan na dzień 14.03.2009 r.

¹³⁸ www.ymcatoronto.org/en/newcomers/cibc/index.html stan na dzień 14.03.2009 r.

¹³⁹ <http://www.fcac-acfc.gc.ca> stan na dzień 14.03.2009 r.

- 3) o potencjalnych korzyściach (kosztach), w przypadku skorzystania z opcji braku opłat za prowadzenie przez bank rachunku w zamian za zadeklarowanie i utrzymywanie miesięcznego minimalnego średniego poziomu środków na tym rachunku,
- 4) porównania kont oferowanych przez instytucje finansowe,
- 5) zestawienie kosztów i opłat bankowych związanych z otwarciem i prowadzeniem rachunku bankowego,
- 6) określenie rodzaju konta, które jest najbardziej odpowiednie dla danego konsumenta, na podstawie przeprowadzonego badania jego potrzeb w tym zakresie.

2.4.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

Z badań przeprowadzonych przez międzynarodową firmę badawczą Synovate¹⁴⁰ na populacji 1 596 rodziców dzieci w wieku od 5 do 17 lat w Kanadzie oraz w Stanach Zjednoczonych, Chinach, na Cyprze, w RPA i na Słowacji wynika, że aż 78% rodziców wpaja swoim dzieciom ideę oszczędzania i tłumaczy, jak można oszczędzać, 72% z nich wyjaśnia, jak porównywać ceny, aby wybrać najlepszą ofertę. W przypadku 25% ankietowanych, ta rodzicielska edukacja finansowa jest bardzo zaawansowana i polega m.in. na wyjaśnianiu dzieciom, jak korzystać z rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowego i karty kredytowej.¹⁴¹

Inne wyniki tego badania pokazują, że średnio ponad 1/5 rodziców uważa, że odpowiedzialności finansowej można uczyć dzieci, jak tylko zaczynają one prosić rodziców by im coś kupili, natomiast najwięcej, bo 25% rodziców uważa, że najlepszym momentem na rozpoczęcie edukacji finansowej jest wiek od 9 do 12 lat. Należy zauważyć, że kanadyjscy rodzice, w porównaniu z rodzicami z innych badanych krajów, uważają, że zdecydowanie wcześniej można rozpoczynać edukację finansową, ponieważ zdaniem aż 28% z nich tą edukację można rozpocząć, jak dzieci zaczynają prosić o kupno rzeczy / zabawek (dla porównania, średnia ta z badanych krajów wynosi 23%, a tylko na Słowacji procent rodziców

¹⁴⁰ Synovate – jest ogólnosięciową agencją zajmującą się badaniami rynkowymi, która prowadzi badania na zlecenie swoich klientów w ponad 60 krajach, źródło: <http://www.synovate.com> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁴¹ Szczególnym przykładem są rodzice dzieci mieszkających na Cyprze, ponieważ tam aż 54% z nich uczy swoje dzieci idei działania rynku papierów wartościowych. Zdaniem G. Paschalides, kierownika badań przeprowadzonych przez Synovate na Cyprze, wynika to z faktu, że w roku 1999 na cypryjskim rynku kapitałowym pękła tzw. bańka spekulacyjna i wielu inwestorów (w tym – obecnych rodziców) poniosło dotkliwe straty finansowe. Co ciekawe, cypryjscy rodzice nie uczą dzieci, jak inwestować na giełdzie, ale przede wszystkim tłumaczą, na czym polega ryzyko związane z inwestowaniem na rynku kapitałowym. Źródło: <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Uczenie-dzieci-odpowiedzialnosci-finansowej-rozne-kraje-rozne-podejscia-1597181.html> stan na dzień 7.03.2009 r.

był wyższy i wyniósł 29). Natomiast 27% kanadyjskich rodziców uważa, że edukacja finansowa winna być inicjowana w wieku od 5 do 8 lat (przy średniej 23% i tylko na Cyprze, średnia ta jest wyższa niż w Kanadzie i wynosi 29%). 33% rodziców w Kanadzie edukuje finansowo swoje dzieci w wieku 9-12 lat (przy średniej 25%). Wyniki badania zostały przedstawione z Tabeli 6.¹⁴²

Tabela 6. W jakim wieku należy zacząć uczyć dzieci odpowiedzialności finansowej?

	Wszyscy	Kanada	USA	Chiny	Cypr	RPA	Słowacja
Jak tylko zacząć prosić by kupić im rzeczy / zabawki	23 %	28 %	33 %	12 %	24 %	22 %	29 %
od 5 do 8 lat	23 %	27 %	26 %	14 %	29 %	28 %	23 %
od 9 do 12 lat	25 %	33 %	25 %	18 %	25 %	28 %	24 %
od 13 do 15 lat	15 %	11 %	12 %	20%	16 %	11 %	14 %
od 16 do 17 lat	12 %	2 %	4 %	30 %	6 %	8 %	8 %
Nie wiem/Odmowa	2 %	-	-	6 %	-	3 %	2 %

Źródło: opracowanie własne, na podstawie badań przeprowadzonych i opublikowanych przez Synovate

Wyniki pokazujące, że w Kanadzie rodzice wcześniej rozpoczynają edukację finansową swoich dzieci przeczą jednak wynikom odpowiedzi na pytanie: jakie formy aktywności wpajają oni swoim dzieciom¹⁴³. Okazuje się, że, z wyłączeniem Chin, w Kanadzie, najmniejszy odsetek rodziców uczy dzieci:

- 1) co to jest rynek papierów wartościowych (tylko 4% kanadyjskich rodziców, wobec średniej z badanych krajów na poziomie 20%),
- 2) na czym polegają inne niż np. konto bankowe, karta kredytowa czy giełda papierów wartościowych narzędzie finansowe (13%, wobec średniej na poziomie 35%),
- 3) jak płacić rachunki (31%, wobec średniej na poziomie 38%).

¹⁴² <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Uczenie-dzieci-odpowiedzialnosci-finansowej-rozne-kraje-rozne-podejscia-1597181.html>

¹⁴³ <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Uczenie-dzieci-odpowiedzialnosci-finansowej-rozne-kraje-rozne-podejscia-1597181.html>

Tabela 7. Czy uczysz swoje dziecko aktywności finansowej?

	Wszyscy	Kanada	USA	Chiny	Cypr	RPA	Słowacja
Jak oszczędzać pieniądze?	78 %	82 %	85 %	54 %	85 %	91 %	86 %
Jak płacić rachunki?	38 %	31 %	34 %	32 %	52 %	51 %	27 %
Jak używać konta bankowego lub karty kredytowej	26 %	29 %	27 %	25 %	21 %	26 %	30 %
Jak zrozumieć rynek papierów wartościowych?	20 %	4 %	6 %	11 %	54 %	25 %	7 %
Na czym polegają inne narzędzia finansowe?	35 %	13 %	9 %	39 %	40 %	61 %	23 %
Jak sprawdzić ceny przedmiotów, aby zrealizować korzystną transakcję?	72 %	72 %	75 %	70 %	70 %	74 %	74 %
Jak szukać i używać kuponów/bonów?	38 %	46 %	49 %	35 %	24 %	42 %	41 %
Żadne z powyższych	9 %	11 %	10 %	16 %	6 %	5 %	6 %

Źródło: opracowanie własne, na podstawie badań przeprowadzonych i opublikowanych przez Synovate

Również wyniki pozytywnej odpowiedzi na pytanie, czy kanadyjscy rodzice uczą swoje dzieci jak oszczędzać pieniądze, spośród badanych krajów, z wyłączeniem Chin, w Kanadzie są najniższe (tj. na poziomie 82% wobec 91% w RPA, czy 86% na Słowacji). Aż 69% kanadyjskich rodziców nie angażuje swoich dzieci w oszczędzanie na rzecz ich przyszłej edukacji¹⁴⁴.

Istotną rolę w edukacji finansowej społeczeństwa pełni Bank Centralny Kanady (*Bank of Canada*). Przejawia się to przede wszystkim w systematycznym organizowaniu przez Bank dorocznych konferencji i seminariów poświęconych zagadnieniom związanym z funkcjonowaniem banków i instytucji finansowych. Wśród najważniejszych z nich można wymienić: 1) *Struktura i dynamika rynków finansowych*, 2) *Pieniądz, polityka monetarna i mechanizmy transmisyjne*. Na stronie internetowej *Bank of Canada* udostępnia filmy o charakterze edukacyjnym, które, oprócz ciekawostek (jak np. ukazanie siedziby banku centralnego i muzeum monet), opisują funkcje i zadania jakie pełni bank centralny, wyjaśniają zasady i narzędzia polityki monetarnej, pokazują wpływ decyzji władz Banku na rozwój gospodarki Kanady.¹⁴⁵

¹⁴⁴ <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Uczenie-dzieci-odpowiedzialnosci-finansowej-rozne-kraje-rozne-podejscia-1597181.html> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁴⁵ A. Jaszczuk, M. Polak: *Działalność edukacyjna banków centralnych (cz. 2) - USA i Kanada*, http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul_v2.php?numer=16&id=343 stan na dzień 7.03.2009 r.

Bank of Canada aktywnie włącza się również w inicjatywy związane z edukacją finansową dzieci, młodzieży i studentów. Dla dzieci w wieku 6-12 lat bank centralny przygotował internetową zabawę na bazie opowiadania detektywistycznego o przygodach komendanta Maxa Lupy. Zadaniem dzieci jest rozwiązywanie zagadek, pojawiających się w czasie zabawy. Celem jej jest przybliżenie dzieciom pojęć i mechanizmów rządzących w gospodarce (w tym m.in. o banknotach emitowanych przez bank centralny Kanady). Dla uczniów szkół średnich bank centralny przygotował film edukacyjny na temat mechanizmów funkcjonowania rynków finansowych. Film ten, bezpłatnie, można pobrać ze strony internetowej banku. Natomiast w przypadku studentów, w tym przede wszystkim - studentów ekonomicznych wyższych uczelni, *Bank of Canada* sfinansował program stypendialny *Economic Research Fellowship Program*¹⁴⁶. Są nim objęte projekty badawcze z dziedziny: makroekonomii, finansów międzynarodowych, polityki monetarnej, rynków finansowych i instytucji finansowych.¹⁴⁷

Bardzo ważną inicjatywą rządową jest *Registered Education Savings Plan - RESP*¹⁴⁸. Jest to specjalne konto oszczędnościowe (często prowadzone bezpłatnie), na którym zarówno rodzice, dziadkowie, inni członkowie rodziny a nawet przyjaciele mogą systematycznie gromadzić środki na edukację dzieci po ukończeniu przez nie szkoły średniej. Pieniądze zdeponowane na RESP, są inwestowane, tak więc suma oszczędności wzrasta i przynosi zysk w postaci oprocentowania. Co istotne, zyski od oszczędności zebranych na RESP są nieopodatkowane, a w sytuacji, gdy dzieci wykorzystają środki zgromadzone na tym koncie na edukację, będą mogły korzystać z tych pieniędzy bez płacenia podatku.¹⁴⁹

Dodatkowo do środków gromadzonych na RESP rząd Kanady dopłaca dotację / bon *Canada Learning Bond - CLB*¹⁵⁰ w ramach *Canada Education Savings Grant (CESG)*¹⁵¹. Wysokość bonu jest uzależniona od poziomu zaoszczędzonych na RESP środków oraz rocznego dochodu netto rodziny oszczędzającej na RESP. I tak, w 2007 r. do pierwszych 500 dolarów kanadyjskich (CAD) zaoszczędzonych na RESP dotacja wynosiła¹⁵²:

¹⁴⁶ <http://www.bankofcanada.ca/en/fellowship/index.htm> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹⁴⁷ A. Jaszczuk, M. Polak: *Działalność edukacyjna banków centralnych (cz. 2) - USA i Kanada*, http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=16&id=343 stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁴⁸ <http://www.canlearn.ca/eng/saving/resp/index.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁴⁹ <http://www.canlearn.ca/eng/saving/CESG/brochure/cesg-pol.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁵⁰ <http://www.canlearn.ca/eng/saving/clb/index.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁵¹ <http://www.canlearn.ca/eng/saving/cesg/index.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁵² <http://www.canlearn.ca/eng/saving/CESG/brochure/cesg-pol.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

- 200 CAD, jeśli roczny dochód netto rodziny nie przekraczał 37 178 CAD,
- 150 CAD, jeśli roczny dochód netto rodziny mieścił się w przedziale od 37 178 CAD do 74 357 CAD,
- do 100 CAD, jeśli roczny dochód netto rodziny przekracza 74 357 CAD.

Roczne dochody netto na rodzinę corocznie są aktualizowane w oparciu o stopę inflacji. Natomiast, jeżeli na RESP będzie zaoszczędzone ponad 500 CAD rocznie, rząd Kanady może dodatkowo przyznać do 400 CAD do następnych zaoszczędzonych 2 tys. CAD. Maksymalna suma, jaką każde dziecko może rocznie otrzymać na edukację w ramach CLB wynosi od 500 CAD do 600 CAD, przy czym ogółem, przez cały okres oszczędzania, dotacja nie przekracza poziomu 7 200 CAD.¹⁵³

Wszystkie dzieci do ukończenia przez nie 17 –tego roku życia są uprawnione do otrzymania CLB pod warunkiem, że są one mieszkańcami Kanady i założono dla nich RESP. Dziecko może wykorzystać te oszczędności na opłacenie studiów w pełnym lub niepełnym wymiarze godzin, nauki zawodu, nauki w szkole zawodowej, kursów przygotowawczych do studiów, studiów pomaturalnych lub na wyższej uczelni.¹⁵⁴

Jeśli dziecko nie będzie kontynuować nauki bezpośrednio po ukończeniu szkoły średniej, pieniądze te mogą zostać później wykorzystane, gdy wróci do szkoły, jednak nie później niż przez okres 26 lat od momentu założenia RESP. Jeśli pieniądze nie zostaną wykorzystane przez 26 lat od założenia RESP, zaoszczędzona kwota zostanie zwrócona oszczędzającym, a CLB może zostać wykorzystany na edukację brata lub siostry dziecka, w przeciwnym razie - dotacja zostanie zwrócona rządowi Kanady.

Informację na temat RESP i CLB można otrzymać telefonicznie (dzwoniąc na bezpłatny numer, dostępny również dla osób słabosłyszących), w *Service Canada Centre*¹⁵⁵ czy na stronie internetowej www.canlearn.ca. Informacja ta jest dostępna w wielu formatach (duży druk, kasety, alfabet Braille'a i dyskiety) po angielsku i francusku oraz w innych językach.¹⁵⁶

¹⁵³ <http://www.canlearn.ca/eng/saving/CESG/brochure/cesg-pol.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁵⁴ <http://www.canlearn.ca/eng/saving/CESG/brochure/cesg-pol.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁵⁵ *Service Canada Center* powstał w 2005 r. w celu poprawy dostępności do rządowych programów i usług dla Kanadyjczyków, poprzez łatwiejszy, szybszy i wygodniejszy do nich dostęp za pomocą ponad 600 punktów obsługi zlokalizowanych w całym kraju, *call center* oraz Internet, źródło:

<http://www1.servicecanada.gc.ca/eng/about/index.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁵⁶ <http://www.canlearn.ca/eng/saving/CESG/brochure/cesg-pol.shtml> stan na dzień 21.03.2009 r.

Inną formą zachęcania społeczeństwa kanadyjskiego do systematycznego oszczędzania jest zarejestrowane przez rząd federalny od 2009 r. zwolnione z podatku konto oszczędnościowe *Tax Free Saving Account (TFSA)*. Właścicielem tego konta może być każdy obywatel Kanady, który ukończył 18 rok życia i posiada aktualny Numer Ubezpieczenia Społecznego (*Social Insurance Number - SIN*). Zyski związane z tym rachunkiem (tj. z tytułu odsetek, dywidend i zysków kapitałowych) są zwolnione z podatku dochodowego. Natomiast składek wpłacanych na TFSA nie można odpisać od podatku. Ustanowiony na 2009 r. limit wpłat wynosi 5 tys. CAD, natomiast w kolejnych latach, kwota ta będzie podwyższana, zgodnie ze wzrostem wskaźnika inflacji i zaokrąglana do 500 CAD. W sytuacji, gdy w danym roku nie zostanie dokonana wpłata do maksymalnego pułapu, niewykorzystany limit przechodzi na przyszłe lata. Natomiast, jeżeli limit wpłat zostanie przekroczony, nadwyżka będzie oprocentowana w wysokości 1% w skali miesiąca. Natomiast jeżeli w danym roku właściciel wycofa pieniądze z TFSA, jego limit wpłat zwiększa się o wycofywaną kwotę, przy czym powiększony limit może być wykorzystany dopiero w roku następnym.¹⁵⁷

Akceptowane na TFSA rodzaje inwestycji to¹⁵⁸:

- 1) wpłaty pieniężne,
- 2) gwarantowane certyfikaty inwestycyjne (*guaranteed investment certificates – GIC*),
- 3) obligacje rządowe i korporacyjne,
- 4) fundusze inwestycyjne,
- 5) papiery wartościowe (akcje) dopuszczone do publicznego obrotu.

Rachunek TFSA można założyć w większości instytucji finansowych, takich jak: banki, instytucje kredytowe, firmy ubezpieczeniowe itp. Instytucje te mają prawo pobierać opłaty za prowadzenie tych rachunków, przy czym opłaty te mogą być związane z prowadzeniem rachunku oraz pośrednictwem, wynikającym z zakupu/sprzedaży inwestycji klienta oraz każda instytucja prowadzona TFSA może określać ich poziom indywidualnie.¹⁵⁹

Informacje na temat TFSA można uzyskać na wielu stronach internetowych, poświęconych finansom osobistym i edukacji finansowej, m.in. na oficjalnej stronie *Canadian Bankers Association (CBA)*¹⁶⁰ czy *Investor Education Fund (IEF)*¹⁶¹.

¹⁵⁷ <http://www.fcac-acfc.gc.ca/eng/publications/tipsheets/tstaxfree-eng.asp> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁵⁸ <http://www.fcac-acfc.gc.ca/eng/publications/tipsheets/tstaxfree-eng.asp> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁵⁹ <http://www.fcac-acfc.gc.ca/eng/publications/tipsheets/tstaxfree-eng.asp> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁶⁰ http://www.cba.ca/index.php?option=com_content stan na dzień 14.03.2009 r.

¹⁶¹ <http://www.investored.ca/en/Pages/default.aspx> stan na dzień 7.03.2009 r.

W Kanadzie ważną rolę w procesie podnoszenia edukacji finansowej społeczeństwa, w tym w szczególności w zakresie zwiększenia świadomości potrzeby oszczędzania i podejmowania najbardziej efektywnych decyzji w tym zakresie, pełni *Financial Education Institute of Canada (FEIC)*¹⁶². Instytut ten powstał w 1984 roku w celu zapewnienia kanadyjskim obywatelom informacji na temat produktów finansowych oraz mechanizmów działania rynku finansowego. Jego założycielem był G. Watters. Instytut początkowo funkcjonował jako księgarnia (*Financial Knowledge Inc.*), oferująca specjalistyczne książki, które publikował G. Watters na temat planowania finansów osobistych. Obecnie Instytut współpracuje z szeregiem firm (pracodawców) w całym kraju, zainteresowanych poszerzaniem wiedzy swoich pracowników w zakresie finansów. Działalność Instytutu polega na przygotowywaniu książek i materiałów edukacyjnych w tym zakresie, przeprowadzaniu szkoleń, seminariów i warsztatów pogłębiających świadomość finansową uczestników oraz opracowywaniu kursów, które mogą być przeprowadzane na odległość, m.in. przez Internet (pod hasłem „kształcenie na odległość”). Do podstawowych celów Instytutu można zaliczyć¹⁶³:

- 1) przekonanie jak największej liczby pracodawców, jak istotne jest współorganizowanie przez nich różnych form edukacji, mającej na celu podnoszenie świadomości finansowej ich pracowników,
- 2) zachęcenie pracowników, aby aktywnie podejmowali działania na rzecz ich przyszłego zabezpieczenia finansowego (w tym przede wszystkim - oszczędzania na emeryturę),
- 3) uświadomienie obywatelom Kanady, że obecnie systematyczne oszczędzanie na emeryturę staje się koniecznością.

Co istotne, Instytut nie sprzedaje produktów finansowych, a jedynie zajmuje się edukacją na temat tych produktów, mając na celu zwiększenie świadomości finansowej obywateli Kanady. Jedynym celem działalności Instytutu jest edukacja, a więc nie istnieje możliwość wystąpienia konfliktu interesów, które mogłyby zagrozić jakości, dokładności i kompletności informacji przekazanych przez jego pracowników.

Do podstawowych tematów, którymi zajmuje się Instytut należy zaliczyć¹⁶⁴:

- 1) planowanie dochodów emerytalnych,
- 2) poszerzanie umiejętności zarządzania finansami osobistymi,
- 3) przedstawianie możliwości zarządzania aktywami,

¹⁶² <http://www.feic-icef.ca/en/default.asp> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁶³ <http://www.feic-icef.ca/en/default.asp> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁶⁴ <http://www.feic-icef.ca/en/default.asp> stan na dzień 7.03.2009 r.

- 4) zasady ostrożnego inwestowania,
- 5) sposoby oszczędzania na edukację dzieci,
- 6) przybliżenie strategii zarządzania gotówką (krótkoterminowej wobec długoterminowej),
- 7) zasady naliczania i płacenia podatku dochodowego osób fizycznych,
- 8) możliwości rozpoczęcia i zasady prowadzenia działalności gospodarczej,
- 9) analiza cykli koniunkturalnych w gospodarce.

Inną instytucją non-profit zajmującą się w Kanadzie pogłębianiem wiedzy obywateli w zakresie finansów osobistych jest *Investor Education Fund (IEF)*. Został on założony i jest finansowany przez *Ontario Securities Commission (OSC)*¹⁶⁵, przy czym jego działalność jest niezależna od OSC. Jego celem jest pomoc ludziom w efektywnym korzystaniu z informacji finansowych, głównie poprzez sponsorowanie różnorodnych programów edukacyjnych. Na jego stronie internetowej można znaleźć informacje mające charakter edukacji finansowej.¹⁶⁶ Jednym z rodzajów programów oferowanych przez IEF jest zestaw informacji i narzędzi (w tym narzędzi interaktywnych) dla nauczycieli, które mogą być bezpośrednio przez nich wykorzystane podczas zajęć lekcyjnych. Mają one na celu pomóc uczniom i studentom rozwijać ich umiejętności w zakresie zarządzania pieniędzmi. W tych programach w szczególności został położony nacisk na uświadomienie młodzieży konieczności systematycznego oszczędzania.¹⁶⁷ Inne ważne elementy edukacji finansowej, podejmowane i wspierane przez IEF, zostały opisane w części dotyczącej inicjatyw umożliwiających rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych.

Do inicjatyw mających na celu podniesienie poziomu edukacji społeczeństwa kanadyjskiego, w tym w szczególności w zakresie finansów osobistych i oszczędzania należą również działania podejmowane przez banki komercyjne, we własnym zakresie bądź we współpracy z różnymi instytucjami (najczęściej non-profit). Do najistotniejszych tego typu inicjatyw można zaliczyć:

¹⁶⁵ *Ontario Securities Commission (OSC)* jest członkiem *Canadian Securities Administrato (CSA)*. Jego zadaniem jest zapewnienie ochrony inwestorów przed nieuczciwymi praktykami na rynku kapitałowym, prowadzi kampanie, których celem jest podnoszenie świadomości publicznej tak, aby właściwie informowani inwestorzy stali się „partnerami” w walce o ich własną ochronę. Źródło:

<http://www.investored.ca/en/aboutinvestoreducationfund/Pages/AboutOSC.aspx> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹⁶⁶ <http://www.investored.ca/en/AboutInvestorEducationFund/Pages/default.aspx> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹⁶⁷ <http://www.investored.ca/en/TeachersResources/Pages/default.aspx> stan na dzień 14.03.2009 r.

Citi Financial Education – jest to opracowany przez Citigroup zestaw interaktywnych lekcji przedstawiających podstawowe informacje z zakresu finansów, m.in. dotyczących możliwości korzystania z:

- 1) usług bankowych,
- 2) usług finansowych,
- 3) różnych form kredytowania,
- 4) oszczędności i inwestycji,
- 5) finansów osobistych,
- 6) bankowości elektronicznej.

Lekcje te są podzielone na różne grupy wiekowe (począwszy od dzieci z klas II do osób dorosłych) i są dostępne nie tylko w języku angielskim i francuskim, ale i w takich językach, jak: hiszpański, portugalski, rosyjski, arabski, chiński, a nawet somalijski i perski.¹⁶⁸

Students in Free Enterprise – program prowadzony przez bank HSBC we współpracy z SIFE¹⁶⁹. Bank ten przyznaje i finansuje granty dla studentów, mających na celu realizację projektów zapewnienie im zrównoważonego rozwoju wiedzy finansowej.¹⁷⁰

TD Money Lounge on Facebook – jest to założona i finansowana przez TD Bank Financial Group¹⁷¹ strona internetowa, przeznaczona (i skupiająca) studentów szkół wyższych, poświęcona finansowej stronie życia studentów. Można na niej m.in. znaleźć cenne rady w zakresie finansów osobistych oraz poznać nowych ludzi i ich pomysły dotyczące zarządzania swoimi pieniędzmi. Ponieważ witryna jest sponsorowana przez TD Canada Trust, na tej stronie są zamieszczane informacje na temat korzystnych ofert, promocji i produktów finansowych oferowanych przez tę instytucję, zaprojektowanych z myślą o studentach.¹⁷²

¹⁶⁸ <http://financialeducation.citi.com/citi/financialeducation/curriculum/international.htm> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁶⁹ SIFE - Students In Free Enterprise (SIFE) powstał w 1975 r. w USA. Jest obecny w ponad 40 krajach. Działalność w SIFE polega na zespołowej realizacji różnorodnych projektów własnego pomysłu posiadających wartość edukacyjną i związanych z przedsiębiorczością, szeroko pojętą ekonomią czy gospodarką wolnorynkową oraz propagowaniem aktywnych postaw. Źródło: <http://www.sife.ae.krakow.pl> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁷⁰ <http://www.sife.org/AboutUs/CountryLocations/Pages/Canada.aspx> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁷¹ TD Bank Financial Group – jest to drugi pod względem kapitałów własnych i trzeci pod względem aktywów bank w Kanadzie, działa od 1955 r.

¹⁷² <http://www.tdmoneylounge.com> stan na dzień 7.03.2009 r.

2.4.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

W Kanadzie, podobnie, jak w USA, obowiązuje ustawa o upadłości osób fizycznych i przedsiębiorstw (*Bankruptcy and Insolvency Act*). Przy czym jest ona dość restrykcyjna, aby nie była przez osoby fizyczne nadużywana. To znaczy, w myśl tej ustawy, że w sytuacji, kiedy dłużnik jest w stanie spłacić choć części zobowiązań, nie może upaść, ale musi się porozumieć ze swoimi wierzycielami (czyli porozumienie z wierzycielami jest alternatywą dla ogłoszenia bankructwa). W przypadku dojścia przez wierzycieli do porozumienia, dłużnik może skorzystać z pomocy licencjonowanych doradców / zarządców upadłości (ang. *trustee in bankruptcy*). Przy pomocy doradcy, dokonuje się rozłożenia długów, płatnych najczęściej co miesiąc przez okres 5 lat. Osobom fizycznym ustawa ta pozwala na korzystanie z prawa oddłużenia, co pomaga im w rozpoczęciu nowego etapu życia i finansowym ustabilizowaniu.

W Kanadzie zostało uruchomione Biuro Inspektora ds. Upadłości (*Office of the Superintendent of Bankruptcy Canada - OSB*)¹⁷³. Jest to jedna z agencji nadzorowanych przez *Industry Canada* – departament rządu Kanady odpowiedzialny za regionalny rozwój gospodarczy, w tym - wspieranie inicjatyw inwestycji, innowacji oraz badań i rozwoju w tym zakresie¹⁷⁴. Zakres działalności Biura obejmuje zapewnienie¹⁷⁵:

- 1) pełnych i bezstronnych informacji na temat upadłości i niewypłacalności oraz postępowania w sytuacji upadłości i niewypłacalności, praw stron oraz zakresu działalności licencjonowanych doradców / zarządców upadłości,
- 2) rzetelnych informacji na temat procesu ustalania statutu niewypłacalności i upadłości, a także praw zainteresowanych stron tego procesu,
- 3) dostępu dłużników do informacji na temat alternatywnych - do ogłoszenia upadłości – form minimalizowania skutków nadmiernego zadłużenia,
- 4) dostępu do profesjonalnego doradztwa finansowego, mającego na celu pomoc w uniknięciu upadłości w przyszłości,
- 5) bieżącego dostępu do informacji stron biorących udział w procesie ustalania upadłości (w tym w szczególności – wierzycieli).

Ponadto OSB¹⁷⁶:

- 1) nadzoruje system zarządzania nieruchomościami w procesie upadłości,

¹⁷³ <http://www.ic.gc.ca/eic/site/bsf-osb.nsf/eng/home> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹⁷⁴ <http://www.ic.gc.ca/eic/site/ic1.nsf/eng/home> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹⁷⁵ <http://www.ic.gc.ca/eic/site/bsf-osb.nsf/eng/home> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹⁷⁶ <http://www.ic.gc.ca/eic/site/bsf-osb.nsf/eng/home> stan na dzień 14.03.2009 r.

- 2) prowadzi publiczny rejestr upadłości i postępowania upadłościowego (obejmujący dane od 1978 r.),
- 3) wydaje licencje i nadzoruje działalność licencjonowanych *trustee in bankruptcy*
- 4) przyjmuje reklamacje oraz bada skargi dotyczące możliwych wykroczeń popełnionych przez strony, zaangażowane w proces upadłości,
- 5) odpowiada na pytania stron procesu upadłości,
- 6) prowadzi statystyki w zakresie upadłości i niewypłacalności.

Według danych statystycznych, w 2006 r. w Kanadzie przyjęto 98 450 wniosków ws. upadłości osób fizycznych, w tym ostatecznie zanotowano: 79 218 upadłości i 19 232 porozumień pomiędzy dłużnikiem i jego wierzycielami, natomiast w 2008 r. liczba ta spadła: przyjęto 90 610 wniosków ws. upadłości osób fizycznych, w tym ostatecznie zanotowano: 65 431 upadłości i 25 610 porozumień pomiędzy dłużnikiem i jego wierzycielami.¹⁷⁷ Podobne przepisy o upadłości konsumenckiej, jak w Kanadzie obowiązują również w: Szwecji, Finlandii, Danii, Japonii, Hongkongu, Australii i Nowej Zelandii.

W Kanadzie jedną z instytucji, która przede wszystkim zajmuje się problemami osób nadmiernie zadłużonych jest *Financial Consumer Agency of Canada (FCAC)*¹⁷⁸. Jest to niezależny organ, powołany w 2001 r. przez rząd federalny w celu wzmocnienia nadzoru nad ochroną praw konsumentów usług finansowych i poszerzania ich edukacji finansowej. FCAC jest odpowiedzialna za:

- 1) zapewnienie, że federalne regulacje prawne w zakresie działania instytucji finansowych są zgodne z federalnymi regulacjami dotyczącymi ochrony konsumenta,
- 2) monitorowanie zgodności działania instytucji finansowych z dobrowolnym kodeksem postępowania i ich własnych publicznych zobowiązań,
- 3) informowanie konsumentów o ich prawach i obowiązkach, w przypadku korzystania przez nich z usług instytucji finansowych,
- 4) dostarczanie aktualnych i obiektywnych informacji oraz narzędzi, mających na celu pomoc konsumentom zrozumieć mechanizm działania różnych produktów i usług finansowych.

Z wyżej przytoczonych zadań jednoznacznie nie można wnioskować, że FCAC zajmuje się problemami osób nadmiernie zadłużonych, ale przeanalizowanie czterech najczęściej

¹⁷⁷ <http://www.ic.gc.ca/eic/site/bsf-osb.nsf/eng/br02112.html>, stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁷⁸ <http://www.fcac-acfc.gc.ca> stan na dzień 7.03.2009 r.

zadawanych FCAC przez konsumentów usług finansowych pytań wskazuje, że jest to podstawowa jej rola. Cztery najczęściej zadawane przez konsumentów pytania to¹⁷⁹:

- 1) co zrobić, aby uzyskać najniższe oprocentowanie mojego kredytu hipotecznego?
- 2) czy moja instytucja finansowa ma prawo pobrać środki z mojego rachunku bankowego, w celu pokrycia moich zaległych zobowiązań, wynikających z zadłużenia w karcie kredytowej?
- 3) co się stanie, gdy opóźnię się z dokonaniem płatności z tytułu zadłużenia w karcie kredytowej?
- 4) czy instytucja finansowa może odmówić otwarcia konta firmowego, ponieważ mam niską ocenę zdolności kredytowej?

Kolejną instytucją zajmującą się problemem osób nadmiernie zadłużonych jest *Investor Education Fund (IEF)*¹⁸⁰. Na jego stronie internetowej zwraca uwagę „przewodnik” dla osób nadmiernie zadłużonych, którzy stoją przed decyzją ogłoszenia upadłości. Przewodnik ten zawiera odpowiedzi na podstawowe pytania, nurtujące osoby nadmiernie zadłużone, w tym m.in.¹⁸¹:

- 1) co można zrobić z problem nadmiernego zadłużenia (tzn.: dokonać konsolidacji długów, podjąć współpracę z doradcą kredytowym, skontaktować się z licencjonowanym zarządcą / doradcą upadłości, wypełnić deklarację upadłości),
- 2) jak dokumenty trzeba przygotować i wypełnić w przypadku podjęcia decyzji i rozpoczęciu procesu ogłaszania bankructwa,
- 3) czy można zachować wszelkie aktywa, gdy ogłasza się bankructwo,
- 4) czy w wyniku ogłoszenia upadłości, zostaną usunięte wszystkie długi,
- 5) jakie są koszty ogłoszenia bankructwa,
- 6) jak uniknąć bankructwa w przyszłości,
- 7) wady ogłoszenia bankructwa.

2.4.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

W Kanadzie, jak i w Stanach Zjednoczonych występują długoletnie tradycje korzystania z bezgotówkowych form płatności, tzn. do lat 1980-tych – powszechnie wykorzystywano чеки,

¹⁷⁹ <http://www.fcac-acfc.gc.ca/eng/default.asp> stan na dzień 7.03.2009 r.

¹⁸⁰ Informacja na temat IEF została przedstawiona w poprzednim podrozdziale.

¹⁸¹ <http://www.investored.ca/en/FeaturedTopics/Pages/PersonalBankruptcy.aspx> stan na dzień 21.03.2009 r.

które stopniowo zostały zastąpione kartami płatniczymi (w szczególności kartami kredytowymi) oraz płatnościami dokonywanymi za pomocą Internetu.

Dane statystyczne pokazują, że dla Kanadyjczyków karty płatnicze (w tym przede wszystkim – karty kredytowe) są nie tylko wygodnym narzędziem płatniczym, ale i prawidłowo wykorzystywanym. Przykładowo, badania przeprowadzone przez *Statistics Canada* w 2005 r. pokazują, że aż 73% osób korzystających z kart kredytowych w Kanadzie, co miesiąc, regularnie spłaca całe zadłużenie z ich tytułu. Tylko 1% kart kredytowych ma zadłużenie w spłacie przekraczające 90 dni (dane z *Visa* i *MasterCard*)¹⁸². Z tego powodu, co miesiąc, Kanadyjczycy spłacają prawie dwa razy więcej zadłużenia z tytułu kredytów w kartach kredytowych niż posiadacze kart kredytowych w USA, Wielkiej Brytanii czy Australii. Średnio w Kanadzie przypada 2,6 kart płatniczych na osobę (dla porównania: w USA - 5 kart płatniczych na osobę).¹⁸³

Jak bardzo są w Kanadzie rozwinięte systemy płatności bezgotówkowej świadczyć może fakt, iż już od 2007 r. trwały intensywne prace nad wprowadzeniem płatności za pomocą telefonu komórkowego (tzn. poprzez zbliżenie telefonu do czytnika). W tym celu *VISA* (jako główny partner finansowy w dostarczaniu mobilnych platform płatności na rynku kanadyjskim) podjęła współpracę z *Royal Bank of Canada (RBC)*, natomiast *MasterCard*, w tym zakresie, współpracuje z *Bell Canada*. Obie instytucje, zarówno *VISA*, jak i *MasterCard* mają te projekty w fazie przygotowań. *MasterCard* wraz z *Bell Canada* planuje przeprowadzić zamknięty program pilotażowych wśród swoich pracowników.¹⁸⁴

Jedną z ważniejszych instytucji promujących płatności bezgotówkowe, w tym płatności za pomocą kart płatniczych jest *Canada Bankers Association (CBA)*. Na stronie internetowej tej instytucji można znaleźć odpowiedzi na następujące pytania¹⁸⁵:

- 1) co to są karty płatnicze i do czego służą,
- 2) dlaczego są wygodną formą płatności,
- 3) jakie są podstawowe opłaty (oprocentowanie) związane z posiadaniem kart płatniczych,
- 4) jakie są najważniejsze różnice pomiędzy kredytem w kartach kredytowych a kredytem konsumpcyjnym,

¹⁸² Dane z 31.10.2008 r., źródło: <http://www.cba.ca/en/content/stats/fastfacts/090304%20-%20Credit%20Cards%20Backgrounder%20EN.pdf> stan na dzień 14.03.2009 r.

¹⁸³ <http://www.cba.ca> stan na dzień 21.03.2009 r.

¹⁸⁴ <http://www.itbusiness.ca/it/client/en/home/News.asp?id=48703>, informacja z dnia 6.09.2008 r.

¹⁸⁵ <http://www.cba.ca/en/content/stats/fastfacts/090304%20-%20Credit%20Cards%20Backgrounder%20EN.pdf>

- 5) dlaczego oprocentowanie kredytu w kartach kredytowych jest zazwyczaj wyższe niż oprocentowanie innych kredytów konsumpcyjnym,
- 6) jakie są podstawowe różnice pomiędzy różnymi kartami płatniczymi.

Jednocześnie na tej stronie również można znaleźć podstawowe informacje na temat najczęściej spotykanych oszustw związanych z płatnościami bezgotówkowymi (przede wszystkim za pomocą kart kredytowych i debetowych) oraz sposobów zabezpieczania się przed tymi oszustwami przez klientów oraz przez instytucje finansowe (które w ten sposób chronią nie tylko siebie, ale i swoich klientów), a także instrukcje, co należy zrobić, jeżeli tego typu oszustwo miało miejsce.¹⁸⁶

Interesującą pomoc w zakresie promowania rozliczeń bezgotówkowych oferuje również *Ombudsman for Banking Services and Investments (OBSI)*. Na stronie internetowej rzecznika można znaleźć dokładnie opisane *case studies* w zakresie oszustw (w podziale na usługi bankowe i usługi inwestycyjne), w tym w szczególności - oszustw związanych z płatnościami bezgotówkowymi. Opisane przypadki w zakresie rozliczeń bezgotówkowych, przede wszystkim dotyczą: sfałszowanych czeków, kradzieży PIN-ów do kart debetowych oraz defraudacji pieniędzy na kartach kredytowych. Dokładny opis tych oszustw, ma pomóc Kanadyjczykom zabezpieczyć się przed ich wystąpieniem.¹⁸⁷

¹⁸⁶ <http://www.cba.ca> stan na dzień 1.03.2009 r.

¹⁸⁷ <http://www.obsi.ca> stan na dzień 1.03.2009 r.

2.5. Niemcy (R. Kitala)

Republikę Federalną Niemiec zamieszkuje według danych 82 375 000 mieszkańców¹⁸⁸ z czego 81,1% zamieszkuje miasta, jest to zatem największy pod względem liczby ludności kraj członkowski Unii Europejskiej. Niemcy stanowią 91,8 % ludności, pozostałe 8,2 % to obcokrajowcy – głównie Turcy, Włosi, Serbowie, Grecy, Polacy, Romowie. Struktura demograficzna ludności Niemiec wpływa niewątpliwie na poziom wykluczenia finansowego.

Przy analizie problemu warto przytoczyć podstawowe informacje na temat gospodarki Niemiec – PKP *per capita* (2006) wyniosło 36.810 USD, PKB (2006) 2.896,876 mld USD. Poziom bezrobocia kształtował się w 2007 r. na poziomie 9,0%, inflacja 2,2%.

Majątek gospodarstw domowych w Niemczech według danych Niemieckiego Banku Centralnego wyniósł na koniec 2007 r. 4.563,6 mld Euro (2005 r.: 4.305), z czego 1.620,8 mld Euro (2005 r.: 1.499) ulokowanych było w bankach, 1.164,6 (2005 r.: 1.099) w sektorze ubezpieczeniowym, a 1143,8 (2005 r.: 1.066) w papierach wartościowych. Zadłużenie gospodarstw domowych wyniosło 1.546,8 mld Euro, z czego 78,9 mld Euro stanowiły kredyty krótkoterminowe, a 1.458,7 mld Euro stanowiły kredyty długoterminowe. Oszczędności prywatne osiągnęły na koniec 2007 r. poziom 166,8 mld Euro (2005 r.: 156,85), stopa oszczędzania wyniosła 10,8% dochodu rozporządzalnego (2005 r.: 10,6%).¹⁸⁹

W Niemczech, w badaniach dotyczących usług finansowych (*Eurobarometer 60*), 16,0 % ankietowanych posiada kredyt, 21,0 % posiada oszczędności.¹⁹⁰ Według tych samych badań 7,0% ankietowanych nie posiadało podstawowego rachunku bankowego, a blisko 21,0% nie posiadało żadnych oszczędności.

Istotne zmiany w systemie finansowym w Niemczech jakie miały miejsce na początku lat 90-tych XX w. będące wynikiem połączenia się RFN z NRD, zmian politycznych, ustrojowych i gospodarczych przyczyniły się bezpośrednio lub pośrednio do wzrostu wykluczenia finansowego niektórych grup. Różnice w rozwoju pomiędzy wschodem a zachodem zostały

¹⁸⁸ Dane z 2006 r.; *Der Fisher Weltalmanach 2009 Zahlen Daten Fakten*, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2008, str. 115.

¹⁸⁹ *Der Fisher Weltalmanach 2008 Zahlen Daten Fakten*, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2007 str. 149.

¹⁹⁰ European Commission, *Public Opinion in the European Union on Financial Services*, Eurobarometer 60. Brussels, 2005.

znielowane dopiero w 2002 r. Niezbędne były programy o charakterze edukacyjnym skierowane do różnych grup społecznych, mające na celu zwiększenie świadomości finansowej obywateli oraz zachęcenie do korzystania z produktów finansowych.

Obecnie w Niemczech funkcjonuje 217 banków komercyjnych, 457 banków oszczędnościowych i blisko 1500 banków spółdzielczych zrzeszonych w dwóch centralach. W 2006 r. na terenie Niemiec działało również ok. 1200 unii kredytowych.

W Niemczech, a także w Austrii istnieją rozwinięte i dobrze funkcjonujące kanały dystrybucji o dużym zasięgu – tj. oddziały banków detalicznych, kasy oszczędnościowe, firmy ubezpieczeniowe i poczty, itp. Również niektóre banki inwestycyjne sprzedają bezpośrednio swoje produkty strukturyzowane inwestorom indywidualnym poprzez platformy internetowe tj.: *X-markets*, gdzie swoje produkty oferuje m.in. Deutsche Bank AG. W Niemczech, oferuje się innowacyjne produkty po bardzo konkurencyjnych cenach, obniżając przy tym koszt dystrybucji. Banki i inne instytucje finansowe obecne na tym rynku, za pomocą kampanii reklamowych przyciągają do siebie zamożnych klientów oferując im doradztwo finansowe na wysokim poziomie, co przyczynia się do wzrostu świadomości i wiedzy finansowej klientów na temat rynków kapitałowych i giełdy papierów wartościowych.

Od niedawna na tym rynku pojawili się również wyspecjalizowani doradcy sprzedający wszystkie dostępne w danym kraju usługi w jednym miejscu, w swoich sieciach oddziałów (model *one-stop-shop*). Znaczna część produktów strukturyzowanych notowana jest na rynku wtórnym przez notowanie produktów na giełdach papierów wartościowych lub na platformach internetowych (np. *X-markets*). Liczba tych produktów notowanych na giełdach jest znacznie większa aniżeli liczba notowanych akcji. Tak duże zainteresowanie rynkiem wtórnym dla produktów strukturyzowanych związane jest z zaletami jakie posiada rynek giełdowy. Oferta publiczna umożliwia bowiem sprzedaż produktów szerokiej grupie inwestorów. Ponadto notowanie na giełdzie prowadzi do popularyzacji produktów i ułatwia działania edukacyjne wśród inwestorów.

Gospodarstwa domowe o większych zasobach pieniężnych, warto podkreślić, że większość instytucji finansowych w Niemczech oferuje swoim klientom szeroką ofertę produktów zintegrowanych i strukturyzowanych. Niemcy były w 2007 r. największym w Europie

detalicznym rynkiem produktów strukturyzowanych, szacowanym na 54,26 mld Euro. Przeciętny Niemiec ulokował w ten sposób 1140 Euro.¹⁹¹

Ciekawe działania, o których warto wspomnieć przy analizie dostępnych produktów finansowych prezentują:

Smava, Boober

Portale finansowe, oraz powstające obecnie w Niemczech serwisy społecznościowe oferujące pożyczki *peer-to-peer* to przejaw nowych trendów w pośrednictwie finansowym na świecie. Są one narzędziem nie pozostającym bez wpływu na edukację i zwiększenie świadomości finansowej, osób z nich korzystających. Klienci biorą udział w aukcjach finansowych, tzn. na stronie internetowej otwiera się aukcję dotyczącą konkretnego produktu bankowego, na podstawie przedstawionych parametrów banki lub też inne podmioty, także osoby fizyczne składają swoje oferty. W Niemczech funkcjonuje *Smava*¹⁹² od marca 2007 r., obecnie ekspansję w tym kraju planuje holenderski *Boober*¹⁹³. Pojawienie się tego typu inicjatyw na rynku niemieckim, było spowodowane potrzebami zgłaszanymi m.in. przez internautów, korzystających ze sklepów i aukcji internetowych, podobne serwisy powstają obecnie w innych krajach UE, także w Polsce.¹⁹⁴

Stiftung Warentest

Stiftung Warentest to organizacja która przeprowadza badania nt. produktów i usług i publikuje je. Jest to szczególna instytucja samofinansująca się poprzez sprzedaż publikacji magazynom *test* i *Finanztest*, poprzez portal internetowy.¹⁹⁵ Dodatkowo otrzymuje dotacje z Federalnego Ministerstwa Ochrony Konsumenta, Żywności i Rolnictwa. Organizacja ta niewątpliwie przyczynia się do edukacji finansowej społeczeństwa niemieckiego. Czytelnicy magazynu oraz internauci mają dostęp do aktualnych ofert produktowych instytucji finansowych, opinii – mogą dokonywać porównań ofert poszczególnych pośredników i wybrać produkt, który w największym stopniu odpowiada ich bieżącym potrzebom.¹⁹⁶

¹⁹¹ <http://www.finanseosobiste.pl/content/view/1823/31/>, stan na dzień: 20.08.2008 r.

¹⁹² www.smava.de, stan na dzień: 13.08.2008 r.

¹⁹³ www.boober.nl; www.booberinternational.com, stan na dzień: 13.08.2008 r.

¹⁹⁴ www.finansowo.pl, www.monetto.pl, www.kokos.pl, stan na dzień 13.08.2008 r.

¹⁹⁵ www.test.de, stan na dzień: 12.08.2008 r.

¹⁹⁶ <http://www.test.de/themen/geldanlage-banken/special/-/1385473/1385473/>, stan na dzień 12.08.2008 r.

2.5.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

Według raportu do badań prowadzonych przez RFA, w Niemczech nie funkcjonuje żadne prawo w pełni regulujące właściwości bieżących rachunków bankowych. Od 1995 r. funkcjonuje natomiast rekomendacja Centralnego Komitetu Kredytowego (*Zentraler Kreditausschuss, ZKA*)¹⁹⁷ mająca na celu stworzenie rachunku bieżącego bez możliwości zaciągania debetu, dostępnego dla każdego *Girokonto für jedermann*.¹⁹⁸ Jednakże rekomendacja nie została zaimplementowana w realiach gospodarczych w wystarczającym stopniu (ZKA opublikowało w latach 1995-2006, cztery raporty nt. stosowanie inicjatywy, oceny były pozytywne, ale ostrożne). *Girokonto* jako rachunek dla każdego, miał być rachunkiem z którego można było wypłacać i wpłacać środki pieniężne pochodzące z zarobków, zasiłków i świadczeń pomocy społecznej, rachunek nie mógł być obciążany debetem, według danych ZKA, w 2005 r. w Niemczech otwartych było 1,893 miliona tego typu rachunków.¹⁹⁹ Nie był to jednak rachunek dla każdego, w 2005 r. odnotowano 281 przypadków, w których banki odmówiły otwarcia rachunku osobom ubiegającym się o ten produkt bankowy.²⁰⁰ We wrześniu 2006 r. rząd federalny przeforsował ustawę mającą na celu stworzenie rachunku bankowego, który nie mógłby być objęty zajęciem – tzw. *Pfändungsschutzkonto*.²⁰¹ Miał to być produkt przeznaczony głównie dla osób o niskich dochodach, korzystających z pomocy społecznej i zasiłków dla bezrobotnych.

W Niemczech działalność instytucji finansowych regulowana jest poprzez szereg ustaw i dokumentów legislacyjnych. Warto wspomnieć o ustawie z 1 kwietnia 1982 r. *Sparkassengesetz* regulującej działalność banków oszczędnościowych.²⁰² Banki oszczędnościowe, dobrowolnie podjęły się realizacji rekomendacji ZKA. Według przytoczonych wcześniej danych, na koniec 2005 r. we wszystkich bankach *Deutscher Sparkasse- und Giroverband* otwartych było 839 tys. rachunków typu *Girokonto für jedermann*.²⁰³ Idea prostego rachunku bankowego, dostępnego dla każdego przyświeca

¹⁹⁷ www.zentraler-kreditausschuss.de, stan na dzień: 12.08.2008 r.

¹⁹⁸ <http://www.bankenverband.de/index.asp?channel=101833&art=1007>, stan na dzień 12.10.2008 r.

¹⁹⁹ <http://www.fininc.eu/gallery/documents/country-reports/country-report-germany.pdf>, stan na dzień 12.10.2008 r., str. 6.

²⁰⁰ Tamże: str. 6.

²⁰¹ Dokument ustawy dostępny na stronie: <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/16/022/1602265.pdf>, stan na dzień: 18.08.2008 r.

²⁰² http://rlp.juris.de/rlp/SparkG_RP_rahmen.htm, stan na dzień: 25.09.2008 r.

²⁰³ Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Bericht der Bundesregierung zur Umsetzung der Empfehlung des Zentralen Kreditausschusses zum Girokonto für jedermann*, Drucksache 16/2265, str. 8.

dążeniom do przeciwdziałania wykluczeniu finansowemu i zachęcania społeczeństwa do korzystania z produktów finansowych, zarówno bankowych, jak i ubezpieczeniowych. Wprowadzanie tej idei można rekomendować Polsce, jednakże należy pamiętać, iż w przypadku Niemiec *Pfändungsschutzkonto* nie zostało odpowiednio rozpowszechnione, a właśnie udostępnienie społeczeństwu odpowiednich informacji stoi u podstaw sukcesu tej inicjatywy.

Ponadto w Niemczech wprowadzono nowe przepisy prawne regulujące kwestie zasiłków socjalnych i pomocy społecznej – *Sozialgesetzbuch (SGB) Zwölftes Buch (XII)*.²⁰⁴ Zgodnie z zapisami ustawy środki pomocowe nie mogą być wypłacane w formie gotówki, ale muszą zostać przebrane na rachunek bankowy. Stąd też, jak już wspomniano blisko 98 % obywateli Niemiec posiada rachunek bankowy. Wprowadzenie podobnego obowiązku w Polsce, mogłoby przyczynić się do wzrostu ubankowienia społeczeństwa.

Od 2002 r. *Ethik Bank* – agencja *Volksbank Eisenberg AG* z Turynii, oferuje swoim klientom tzw. *micro account* – mikro-rachunek. Jest rachunek oszczędnościowy skierowany do ludzi, którym nie przyznano rachunku w innych bankach, lub ich rachunek został zamknięty, np. z powodu nadmiernego zadłużenia. Jednakże otwarcie tego typu rachunku jest uzależnione od spełnienia następujących warunków: uzyskania zgody komornika – administratora upadłości, na otwarcie rachunku, potwierdzające iż zostało zawarte porozumienie odnośnie restrukturyzacji zadłużenia, lub w niektórych przypadkach decyzja sądu odnośnie ogłoszenia upadłości konsumenckiej.²⁰⁵

2.5.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

Wśród beneficjentów programów edukacji finansowej w analizowanych krajach można wskazać: dzieci, młodzież, studentów oraz osoby dorosłe. W tej części opracowania przedstawiono przykłady działań z zachowaniem podziału na wyżej wymienione grupy docelowe.

Schülerbanking Projekt

²⁰⁴ http://bundesrecht.juris.de/sgb_12/index.html, stan na dzień: 29.09.2008 r.

²⁰⁵ <http://ethikbank.de>, stan na dzień: 12.08.2008 r.

W Niemczech funkcjonuje od kilku lat program *Schülerbanking Projekt*, zainaugurowany przez niezależny *Institut für Finanzdienstleistungen (IFF)*.²⁰⁶ Celem programu jest rozwój edukacji finansowej w szkołach. Uczniowie podzieleni na małe grupy dokonują pod nadzorem nauczycieli analizy studiów przypadku bazujących na autentycznych przykładach z życia gospodarczego.

Personal Economics – fit für die Wirtschaf

Innym ciekawym przykładem jest program z zakresu zarządzania finansami o nazwie: *Personal Economics – fit für die Wirtschaf*, prowadzony przez *Institute of German Economics*.²⁰⁷ Ten projekt kładzie szczególny nacisk na umiejętności i zainteresowania, ścieżki kariery, zarządzanie finansami na poziomie osobistym i rodzinnym. Pozwala studentom zrozumieć w jaki sposób ich decyzje na temat wykształcenia, kariery zawodowej, wydatków i inwestycji wpływają na ich późniejszą rolę ekonomiczną w społeczeństwie.

Sparkassen-SchulService

Zrzeszenie banków oszczędnościowych *Sparkassen-Finanzgruppe* od ponad trzydziestu lat wspiera program *Sparkassen-SchulService*²⁰⁸ edukację finansową młodych Niemców. W 2005 r. program został wyróżniony przez UNESCO i stał się oficjalnym projektem Organizacji: Edukacja dla rozwoju zrównoważonego (*UN-Dekade: Bildung für eine nachhaltige Entwicklung*). Inicjatywa zwraca uwagę na kompetentne posługiwanie się środkami pieniężnymi, oraz zachęca młodzież do korzystania z usług i produktów finansowych. Znajomość produktów finansowych oraz świadomość finansowa wpływa na kształtowanie się przyszłych postaw i warunków życia (zarówno indywidualnych jak i społecznych). Trudne do przetłumaczenia na język polski pojęcie *Geldsozialisation* (socjalizacja pieniądza) należy do podstaw edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju, i jest przykładem działań z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR).

Niewątpliwie programy edukacyjne skierowane do uczniów i studentów są działaniami społecznie pożądanymi. Jednakże, jeszcze za wcześnie aby ocenić skuteczność tych działań, bowiem po pierwsze historia tych inicjatyw jest krótka, a młodzież uczestnicząca w

²⁰⁶ http://iff-hamburg.de/1/profil_EN.html, stan na dzień: 12.09.2008 r.

²⁰⁷ <http://www.diw.de>, stan na dzień: 12.08.2008 r.

²⁰⁸ <http://www.geldundhaushalt.de>, stan na dzień 23.09.2008 r.

programach edukacyjnych nie korzysta jeszcze w pełni z usług finansowych. W edukację finansową włączają się również jednostki rządowe oraz bank centralny:

Schülerheft

Deutsche Bundesbank – niemiecki bank centralny, angażuje się w edukację finansową dzieci i młodzieży, poprzez serwis edukacyjny, w którym można znaleźć zakładkę *Schülerheft* – zeszyt ucznia i materiały poświęcone pieniądzu i polityce pieniężnej.²⁰⁹ Bank Centralny prowadzi również programy doskonalenia zawodowego dla nauczycieli z zakresu nauczania o finansach, na stronie internetowej można znaleźć pełną listę seminariów i wykładów o różnej tematyce, które odbędą się w ciągu najbliższych miesięcy.²¹⁰ Podobną rolę w Polsce pełni NBPPortal.pl.

Ministerstwo Ochrony Konsumenta, Żywności i Rolnictwa Niemiec we współpracy z Centralą Związku Konsumentów (*Verbraucherzentrale Bundesverband*) realizuje projekt mający na celu udzielanie informacji nt. zabezpieczenie emerytalnego.²¹¹

Część niemieckich banków w odpowiedzi na rekomendację ZKA z 1995 r. wdrożyło projekty z zakresu edukacji finansowej, przeciwdziałaniu zadłużeniu i doradztwa głównie poprzez sponsoring i współpracę z innymi podmiotami. Działania te realizowane są obecnie w ramach strategii Społecznej Odpowiedzialności Biznesu (CSR). Do tego rodzaju działań zaliczyć można opisany wcześniej *Schülerbanking Projekt*, ale również „*Commerzbank Ideas Lab*”, „*Bank and youth dialogue*” – edukacyjny program dla studentów, itp.

Informacje nt. inicjatyw z zakresu edukacji finansowej podejmowanych przez instytucje finansowe w ramach Społecznej Odpowiedzialności Biznesu można znaleźć w rocznych raportach społecznych tychże instytucji (publikowanych w formie oddzielnych raportów, lub będących częścią rocznych raportów finansowych). W działania edukacyjne angażują się również zakłady ubezpieczeń, informacje nt. projektów tego typu można znaleźć w raportach społecznych grupy Allianz, Axa, MunichRe, itp.

²⁰⁹ <http://www.bundesbank.de/bildung>, stan na dzień: 23.09.2008 r.

²¹⁰ http://www.bundesbank.de/bildung/bildung_lehrerfortbildung.php, stan na dzień: 23.09.2008 r.

²¹¹ <http://www.vorsorgedurchblick.de/projekt01/>, stan na dzień: 23.09.2008 r.

Programy te są skierowane nie tylko do ludzi młodych, ale i osób dorosłych. Jednakże w pierwszej pięćdziesiątce rankingu 120 najbardziej społecznie odpowiedzialnych firm w Europie opublikowanego przez niemiecki Manager Magazin w lutym 2007 r. w pierwszej dziesiątce znalazły się jedynie dwie instytucje finansowe: szwajcarski bank UBS – miejsce 6 oraz holenderskie ABN AMRO – miejsce 7. Ponadto w pierwszej pięćdziesiątce rankingu znalazły się jeszcze następujące instytucje finansowe: BBVA, HBOS, AXA, UniCredit, HSBC, Banco Santander, Barclays, Royal Bank of Scotland.²¹² Zabrakło w rankingu niemieckich instytucji finansowych.

Netzwerk Finanzkompetenz NRW

Z kolei Ministerstwo Ochrony Praw Konsumenta Nadrenii Północnej-Westfalii wdrożyło własny projekt „Netzwerk Finanzkompetenz NRW”,²¹³ bowiem zgodnie z uzasadnieniem mieszkańcy tego kraju związkowego mają problemy z zarządzaniem swoimi finansami, a portal pozwala im się uczyć jak umiejętnie radzić sobie z pieniędzmi, jak korzystać z produktów finansowych, poznają czym jest giełda i rynek kapitałowy.

Geld und Haushalt

Wspomniana wcześniej *Sparkassen-Finanzgruppe* świadczy również usługi z zakresu doradztwa finansowego. Realizuje projekt pt. *Geld und Haushalt*, gdzie konsumenci mają dostęp do bezpłatnego doradztwa w zakresie dysponowania swoimi dochodami i planowania domowych budżetów. W ten sposób organizacja ta stara się kształtować i ulepszać ekonomiczną świadomość społeczeństwa niemieckiego w sposób zrównoważony. Aktualna oferta serwisu obejmuje m.in. *RatgeberService* – gdzie obecnie znaleźć można dwanaście broszur poświęconych planowaniu budżetu domowego i umiejętnemu posługiwaniu się środkami finansowymi; *BudgetAnalyse* – bazujący na Internecie system, dzięki któremu użytkownicy mogą otrzymać konkretne wskazówki umożliwiające im urzeczywistnienie własnych, indywidualnych celów finansowych; *VortragService* – oferuje bezpłatne wykłady z różnego rodzaju tematów finansowych.²¹⁴

Sicher im Alltag

²¹² www.manager-magazin.de/magazin/artikel/0,2828,462214-3,00.html, stan na dzień: 20.05.2007 r.

²¹³ <http://www.munlv.nrw.de/verbraucherschutz/wirtschaft/finanzkompetenz/index.php>, stan na dzień: 21.09.2008 r.

²¹⁴ www.geld-und-haushalt.de, stan na dzień: 12.10.2008 r.

Jest to serwis internetowy ogólnego dostępu, prowadzony przez Niemiecki Związek Ubezpieczeń (*Gesamtverband der Deutschen Versicherungswirtschaft e.V.*²¹⁵). Przeznaczony dla osób dorosłych, zawiera informacje na tematy związane z różnego rodzaju ubezpieczeniami, opisuje również działania prewencyjne z zakresu np. przeciwdziałania pijanym kierowcom. Jest więc narzędziem mającym na celu zwiększanie nie tylko świadomości finansowej, ale i społecznej użytkowników.²¹⁶

Zukunft klipp + klar

Portal internetowy, którego inicjatorem również jest Niemiecki Związek Ubezpieczeń. Skierowany w dużej mierze do ludzi młodych – absolwentów uczelni wyższej, młodych rodziców, osób rozpoczynających karierę zawodową. Zawiera m.in. broszury informacyjne poświęcone zagadnieniom ubezpieczeniowym, liczne materiały szkoleniowe, forum dyskusyjne, porady ubezpieczeniowe. Ciekawym dodatkiem jest kalkulator emerytalny, pozwalający na wyliczenie przyszłej emerytury. Głównym zadaniem portalu jest edukacja w zakresie ubezpieczeń i propagowanie produktów ubezpieczeniowych w społeczeństwie niemieckim.²¹⁷

Capital Market Academy

Niemiecka Giełda Papierów Wartościowych (*Deutsche Börse*) prowadzi portal edukacyjny przeznaczony głównie dla osób dorosłych. NGPW prowadzi Akademię Rynku Kapitałowego (*Capital Market Academy*), przeznaczoną dla ludzi pragnących zgłębiać tajniki obrotu papierami wartościowymi. Na stronie internetowej można znaleźć m.in. seminaria i wykłady m.in. na temat rynku kapitałowego, instrumentów pochodnych, rynku funduszy inwestycyjnych, broszury, itp. Działania NGPW należy ocenić wysoko, jeśli chodzi o jej wkład w edukację finansową społeczeństwa niemieckiego. Więcej informacji na stronie NGPW.²¹⁸

W Niemczech edukacja finansowa jest realizowana również jako przedmiot nauczania w szkołach podstawowych i średnich (najczęściej jako wiedza o gospodarce – *Wirtschaftskunde*). Głównie w klasach 10-12 realizowane są zajęcia, mające na celu

²¹⁵ <http://gdv.de>, stan na dzień: 23.09.2008 r.

²¹⁶ <http://www.sicher-im-alltag.de/>, stan na dzień 23.09.2008 r.

²¹⁷ <http://www.klipp-und-klar.de/allgemein/home/index.jsp>, stan na dzień 23.09.2008 r.

²¹⁸ https://deutsche-boerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdb_navigation/trainingscenter/10_Trainingscenter_Portal_Home, stan na dzień: 12.10.2008 r.

przybliżyć uczniom problematykę finansów, gospodarki i zatrudnienia. Niestety nie udało się znaleźć informacji nt. włączenia edukacji finansowej do programów nauczania w niemieckim systemie edukacyjnym. W Polsce od 2002 r. przedmiot o nazwie podstawy przedsiębiorczości stały się przedmiotem nauczania (obowiązkowym) w szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

2.5.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

W zakresie szeroko rozumianej edukacji finansowej w Niemczech funkcjonuje wiele projektów mających na celu edukację finansową lub też przeciwdziałanie nadmiernemu zadłużaniu się, skierowane do dzieci i młodzieży oraz dorosłych. Edukacja finansowa może w różny sposób przyczynić się do zmniejszenia się poziomu wykluczenia finansowego w tym kraju, także poprzez propagowanie wśród społeczeństwa praw konsumenta, których znajomość może pomóc osobom pokrzywdzonym przez instytucje finansowe, aktywnie bronić się przed błędami.

Ekspertci twierdzą jednak, iż możliwości edukacji finansowej są ograniczone, bowiem nawet dobrze wyedukowany konsument potrzebuje dostępu do elastycznych i transparentnych produktów finansowych, dostępu do kredytu po rozsądnej cenie, dobrego doradztwa finansowego, a także jasnych i przejrzystych regulacji dotyczących efektywnego oddłużenia i możliwości ogłoszenia bankructwa konsumenckiego.

W edukację finansową społeczeństwa niemieckiego włączyły się również różnego rodzaju instytucje doradztwa finansowego. W Niemczech funkcjonuje kilka tego typu instytucji: *Bundesarbeitsgemeinschaft Schuldnerberatung*, *Bundesverband der Verbraucherzentralen*, *Arbeitskreis Konto der Arbeitsgemeinschaft Schuldnerberatung der Verbände*. Pełną listę instytucji zajmujących się doradztwem zadłużeniowym będzie można znaleźć w tworzonej obecnie internetowej bazie: *Adressenverzeichnis der Schuldnerberatungsstellen in Deutschland*. Przychodzą one z pomocą osobom nadmiernie zadłużonym, które padły ofiarą tzw. „pułapki zadłużenia” i nie są w stanie poradzić sobie z bieżącymi obciążeniami finansowymi.

Tego typu instytucje, za pomocą działań restrukturyzacyjnych, konsolidacji długów są w stanie przygotować plan redukcji zadłużenia swoich klientów. Edukują i uświadamiają swoich klientów, jakie problemy i ryzyko mogą występować. Organizacje te pomagają również osobom pokrzywdzonym przez instytucje finansowe. W Niemczech rocznie odnotowywanych jest 100.000 przypadków pozwów przeciwko instytucjom finansowym.²¹⁹

W długim okresie środkiem pozwalającym na redukcję wykluczenia finansowego jest niewątpliwie ogłoszenie upadłości konsumenckiej. Nadmierne zadłużenie jest jednym z głównych powodów wykluczenia finansowego w Niemczech, zatem możliwość ogłoszenia upadłości konsumenckiej może pomóc w uzyskaniu ponownego dostępu do usług finansowych w przyszłości. W Niemczech trwają obecnie prace nad reformą przepisów prawnych regulujących kwestie upadłości konsumenckiej.²²⁰ Są to osoby, które padły ofiarą tzw. „pułapki zadłużenia”, wiele spośród nich zaciągnęło kredyty mieszkaniowe lub kredyty na leczenie, których teraz nie są w stanie spłacić ze swoich bieżących dochodów. W Europie najwięcej gospodarstw domowych, które wpadły w pułapkę zadłużeniową jest właśnie w Niemczech. Jest ich ponad 3.000.000, co stanowi 8,1 % wszystkich niemieckich gospodarstw domowych.

Wśród przyczyn nadmiernego zadłużenia gospodarstw domowych w Niemczech wymienia się następujące czynniki: utratę pracy, spadek zarobków, niepowodzenie we własnym biznesie, rozwód, nieumiejętne obchodzenie się z pieniędzmi i brak wiedzy o rzeczywistych kosztach kredytów bankowych. Mimo, iż w Niemczech od 1999 r. istnieją rozwiązania ustawowe dopuszczające upadłość konsumencką. W latach 1999-2005 z wnioskiem o ogłoszenie upadłości w związku z nadmiernym zadłużeniem (głównie w bankach) wystąpiło prawie 200 tys. konsumentów. W przypadku części z nich postępowanie upadłościowe, które w Niemczech trwa do 6 lat, zostało pomyślnie zakończone. Za nadmierne zadłużenie wielu gospodarstw domowych winę ponoszą także banki, które często za pomocą intensywnej reklamy zachęcają konsumentów do korzystania z różnych form kredytów.²²¹

²¹⁹ K. Dayson: *Financial Exclusion and the Growth of CDFIs*. Dokument dostępny na stronie: www.socialeconomybristol.org.uk/content/Financial_Exclusion_Intro_Karl_Dayson.pdf, stan na dzień: 23.08.2008 r.

²²⁰ Więcej informacji można znaleźć na stronie internetowej: www.meine-schulden.de, stan na dzień: 12.08.2008 r. oraz: www.sozialnetz.de/ca/tp/imn, stan na dzień: 15.08.2008 r.

²²¹ E. Gostomski, Czy można żyć bez banku, *Gazeta Bankowa*, Warszawa, marzec 2008.

Schutzzgemeinschaft für allgemeine Kreditsicherung – SHUFA

Dobrym przykładem działań społecznie pożądanых jest *Schutzzgemeinschaft für allgemeine Kreditsicherung – SHUFA*, organizacja gromadząca informacje nt. kredytobiorców, ułatwia podejmowanie decyzji kredytowych, jeśli chodzi o codzienne zakupy, zawieranie umów telekomunikacyjnych, pożyczek, itp. bowiem w *SCHUFA* gromadzone są dane osobowe, m.in. miejsce zamieszkania, data narodzin, informacje nt. posiadanych rachunków bieżących, udzielonych kredytów, kredytów spłaconych, opóźnień w spłacie.

SCHUFA współpracuje z bankami komercyjnymi i spółdzielczymi, kasami oszczędnościowymi, uniami kredytowymi, firmami leasingowymi oraz podmiotami sprzedaży ratalnej. Podmioty na podstawie uzyskanych informacji są w stanie przyspieszyć podjęcie decyzji kredytowej. *SCHUFA* jest zatem swoistym biurem informacji kredytowej. *SCHUFA* prowadzi również działania edukacyjne skierowane do dzieci i młodzieży, głównie mające na celu uchronić młodych ludzi przed nadmiernym zadłużaniem się. Organizacja rozsyła informacje i materiały szkoleniowe o charakterze ogólnoedukacyjnym do szkół, na stronie informacyjnej można znaleźć słowniczek z podstawowymi pojęciami finansowymi, prowadzone jest także forum dyskusyjne.²²²

FinanzFührerschein

FinanzFührerschein – finansowe „prawo jazdy” to jeden z tych projektów prowadzony przez *Schuldnerhilfe* – organizację, której celem jest pomoc osobom zadłużonym i przeciwdziałanie temu zjawisku. Adresatem działań są ludzie młodzi, uczniowie i studenci. Dzięki finansowemu „prawu jazdy” mogą zdobyć wiedzę z zakresu finansów przydatną w codziennym życiu, kurs edukacyjny jest zakończony prawdziwym egzaminem, a osoby które zdały egzamin otrzymują dokument potwierdzający poziom zdobytej wiedzy finansowej. Obecnie oferta została podzielona na trzy odrębne wersje: *FinanzFührerschein®* skierowaną do młodzieży w wieku 16-19 lat; *Kleiner FinanzFührerschein®* skierowaną do dzieci w wieku 13-15 lat oraz *FinanzFührerschein – Onlineshopping* dla osób w przedziale wiekowym 16-25 lat.²²³

Pfandhäuse

W Niemczech, a także w Austrii rozwinięty jest również rynek alternatywnych pośredników finansowych zaangażowanych w *subprime lending*, czyli udzielanie pożyczek o wysokim

²²² https://www.meineschufa.de/index.php?site=13_3&type=4, stan na dzień 21.09.2008 r.

²²³ <http://www.schuldnerhilfe.de/finanzfuehrschein/>, stan na dzień: 03.10.2008 r.

oprocentowaniu klientom o niskim poziomie dochodów, lub którym ze względu na niski *credit scoring* odmówiono udzielenia kredytu w bankach. Zarówno w Niemczech, jak i w Austrii taką funkcję tradycyjnie pełnią lombardy (ang. *pawnbrokers*, niem. *Pfandhäuser*). Podmioty te oferują i udzielają głównie małych pożyczek pod zastaw majątku, biżuterii. W 2006 r. w Niemczech szacowano rynek tego typu pożyczek na 500 mln Euro, z których korzystało blisko 1,1 mln mieszkańców.²²⁴

Niepokojącym zjawiskiem, któremu należy przeciwdziałać jest pośrednictwo finansowe instytucji nie mających licencji na tego działalność, to korzystania z tego typu usług, przyznało się 8,0% gospodarstw domowych w Niemczech.²²⁵

Jedną z inicjatyw z zakresu *responsible lending* podejmowanych w Niemczech i Austrii, są ograniczenia wysokości maksymalnej stopy procentowej. Niestety w analizowanym kraju nie ma ostatecznych regulacji, dokładnie definiujących wysokość stopy procentowej pożyczek i kredytów, co oznacza iż efektywność legislacyjna tych rozwiązań może być ograniczona w praktyce. Podobnie wygląda sytuacja w drugim badanym kraju – Austrii. Jednakże w Niemczech, sądy zdefiniowały maksymalny pułap oprocentowania pożyczek lombardowych – lichwy, na dwukrotność średniej stopy oprocentowania dla kredytu konsumenckiego, przekroczenie tej wartości może być podstawą do prowadzenia postępowania sądowego. W Polsce funkcjonuje tzw. ustawa antylichwiarska uchwalona przez Sejm 7 lipca 2005 r. która jest nowelizacją kodeksu cywilnego oraz ustawy o kredycie konsumenckim. Wprowadzenie tego typu rozwiązań, hamuje w pewnym sensie rozwój rynku *subprime* i może wpłynąć pozytywnie na świadomość finansową konsumentów.

2.5.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

Wykorzystanie transakcji bezgotówkowych w Niemczech kształtuje się na poziomie 150-200 transakcji rocznie na jednego mieszkańca. I jest to wynik średni dla Unii Europejskiej, w Niemczech dominują przede wszystkim płatności w formie polecenia przelewu oraz polecenia zapłaty, płatności kartami płatniczymi i kredytowymi, coraz więcej osób korzysta z

²²⁴ C. Corr: *Alternative Financial Credit Providers in Europe*, www.fininc.eu, December 2007, str. 5, stan na dzień: 03.10.2008 r.

²²⁵ Tamże, str. 7.

możliwości płatności przez Internet, bądź zakupów przez Internet.²²⁶ Wiele inicjatyw edukacyjnych wspomnianych przy omawianiu zagadnienia zarządzania finansami osobistymi, zwraca szczególną uwagę na bezgotówkowe formy płatności: m.in. *Netzwerk Finanzkompetenz NRW, Geld und Haushalt, Zukunft klipp und klar*.

Co miesiąc w Niemczech dokonywanych jest kilkadziesiąt milionów różnego rodzaju płatności o charakterze stałym. Opłacane są rachunki za gaz, energię elektryczną, telefon, RTV czy też należności z tytułu czynszów, prenumerat, spłaty kredytów. Dodatkowo, w przypadku podmiotów gospodarczych cyklicznie są opłacane raty leasingowe, lub rozliczane niektóre transakcje kupna-sprzedaży towarów lub usług. W Niemczech wiele gospodarstw domowych korzysta z polecenia zapłaty (*direct debit*) w formie bezgotówkowego przelewu bankowego. O możliwościach rozwoju tego instrumentu może jednak świadczyć fakt, że przykładowo w Hiszpanii prawie 53,0 % wszystkich płatności bezgotówkowych jest realizowana za pośrednictwem polecenia przelewu. Natomiast w Niemczech i Austrii wskaźnik ten wynosi odpowiednio – 38,0 i 30,0 %. *Direct debit* jako wygodna forma płatności bezgotówkowych rozwinęła się w Niemczech, ze względu na współpracę banków z wystawcami rachunków (tj. dostawcami energii, firmami telekomunikacyjnymi). Klienci mogą korzystać z tych usług w ramach standardowych rachunków bankowych. T-mobile oraz Deutsche Telekom zachęcają swoich klientów do korzystania z tego typu rozwiązań, poprzez różnego rodzaju promocje, np. w postaci dodatkowych darmowych minut. Jest to rozwiązanie korzystne dla obu stron, gwarantujące terminowe regulowanie należności i zobowiązań. W przypadku większości banków jest to usługa bezpłatna lub dużo tańsza od innych rodzajów rozliczeń. Instytucje finansowe zarówno w Niemczech, jak i Austrii podejmują różnego rodzaju inicjatywy mające na celu: zwiększenie znajomości instrumentu wśród klientów. Informacje o tej formie dokonywania płatności bezgotówkowych można znaleźć w korespondencji bankowej (np. przy comiesięcznych wyciągach bankowych) oraz na stronach internetowych banków. W Niemczech stosunkowo duża liczba firm stwarza możliwość rozliczania w formie polecenia zapłaty, co sprzyja dalszemu rozwojowi tej usługi na rynku niemieckim.²²⁷

Do rozpowszechniania się różnego rodzaju form płatności bezgotówkowych przyczynia się wspomniana wcześniej organizacja *Stiftung Warentest*. *Warentest* publikuje rankingi i

²²⁶ <http://ceo.cxo.pl/artykuly/49806/Oszczednie.bezpiecznie.bezgotowkowo.html>, stan na dzień: 12.10.2008 r.

²²⁷ www.bankier.pl, stan na dzień 14.10.2008 r.

porównania produktów i usług z zakresu płatności bezgotówkowych i publikuje je na stronie internetowej. Działania tego typu zwiększają świadomość finansową konsumentów i zachęcają ich do korzystania z nowoczesnych produktów finansowych.

Działania z zakresu edukacji finansowej prowadzone są również przez organizacje *non-profit*. Jeśli chodzi o promocję płatności bezgotówkowych, to w działalność taką angażuje się m.in. *Institut für Finanzdienstleistungen* (Instytut Usług Finansowych), niezależne międzynarodowe stowarzyszenie prowadzące badania i udzielające porad w zakresie odpowiedzialnych (społecznie) usług finansowych.²²⁸ Instytut podejmuje działania mające na celu rozpowszechnianie produktów z zakresu płatności bezgotówkowych.

²²⁸ www.iff-hamburg.de, stan na dzień: 12.08.2008 r.

2.6. Stany Zjednoczone (A. Nowak)

W Stanach Zjednoczonych Ameryki na koniec II kwartału 2008 r. poziom PKB wyniósł 14 294 mld USD, inflacja roczna 5,9%, bezrobocie 6,1%, a wskaźnik oszczędności 2,8%.²²⁹

Szacuje się, że w Stanach Zjednoczonych od 25 do 56 mln dorosłych²³⁰ jest „nieubankowiona”, 9% ludzi dorosłych nie posiada rachunku bankowego.

W 2005 r. nastąpił realny spadek oszczędności gospodarstw domowych o 0,5%. Średni poziom zadłużenia w rachunku bieżącym gospodarstw domowych wynosi 10-12 tys. USD, średnio każdy pracujący młody Amerykanin w wieku od 25 do 34 roku życia musi z każdego zarobionego 1 dolara przeznaczać aż 25 centów na spłatę zaciągniętych kredytów.²³¹ Średnio każde gospodarstwo domowe posiada 9 kart kredytowych. W 2004 r. Amerykanie wydali ponad 24 mld USD na opłaty związane z kartami kredytowymi (w porównaniu do 2003 r., nastąpił wzrost o 18%).

W USA 49% dorosłych twierdzi, że nie przywiązuje wagi do finansów osobistych na tyle, ile potrzeba, 48% - że nie posiadają wystarczającej wiedzy na ich temat.

W 2007 r. ponad 1,5 rodzin złożyło wniosek o ogłoszenie upadłości.

W USA 40 stanów posiada wypracowane normy i wytyczne dotyczące edukacji nt. finansów osobistych, w 28 z nich wymagane jest ich realizowanie²³². Jest to ważne, ponieważ statystyki pokazują, że 21% uczniów szkół wyższych w wieku 18-19 lat posiada kartę kredytową, do czasu zakończenia edukacji przeciętny amerykański student będzie się posługiwał 4 lub więcej kartami, ze średnią kwotą zadłużenia w wysokości 2,8 tys. USD.

Badania pokazują, że młodzież amerykańska nie jest jednak odpowiednio przygotowywana do samodzielności finansowej w życiu dorosłym. Nie otrzymują odpowiednich wskazówek ani od rodziców, ani właściwej edukacji w szkole, nawet w zakresie podstaw finansów osobistych, takich jak: zrównoważone zarządzanie domowym budżetem, potrzeba oszczędzania na ważne cele życiowe (mieszkanie, edukacja własna i dzieci, emerytura) czy

²²⁹ <http://www.whitehouse.gov/fsbr/esbr.html>.

²³⁰ Tzn. ludzi powyżej 18-tego roku życia.

²³¹ Za: Generation Broke: *The Growth of Debt Among Young Americans*. Źródło: www.responsiblelending.org.

²³² Za: *National Council on Economic Education*, 2007.

umiejętność racjonalnego korzystania z karty kredytowej. Młode wykształcone osoby posiadają dużą wiedzę na tematy związane z polityką, stosunkami międzynarodowymi, czy ekologią i ochroną środowiska, ale nie dysponują nawet elementarną wiedzą i umiejętnościami finansowymi. Zjawisko to jest w USA określane jako „analfabetyzm finansowy”.²³³ Tylko 1 na 3 uczniów wiedział, jak należy odczytać wyciąg bankowy, sprawdzić stan konta i zapłacić rachunki, tylko 1 na 5 nastolatków, wiedział, jak należy inwestować pieniądze. Tylko 45% młodzieży wie, jak korzystać z karty kredytowej, a tylko 26% - z jakimi opłatami i odsetkami związane jest korzystanie z kart kredytowych.

Mniej niż 30% młodych Amerykanów ma możliwość wzięcia udziału w szkole średniej w jednotygodniowym kursie dotyczącym zarządzania osobistymi finansami. Nauka przedsiębiorczości w USA jest słabo zintegrowane z programami nauczania. Niewiele ponad 30% stanów, w przyjętych standardach nauczania uwzględnia nauczanie przedsiębiorczości, a jedynie tylko kilka stanów wymaga, aby nauka przedsiębiorczości była uwzględniona jako wymagany element w ramach programu nauczania w szkołach wyższych. Liczba młodzieży, która w wieku 18-24 lata ogłasza upadłość w ciągu ostatnich 10 lat wzrosła o 96%.

W Stanach Zjednoczonych edukacja finansowa ludzi młodych jest szczególnie istotna ze względu na bardzo wysokie koszty edukacji, które powodują, że w USA, w porównaniu do innych krajów, jest wyższy wskaźnik młodych, którzy - chcąc zdobyć wykształcenie - zadłużają się już w okresie nauki. Według statystyk, przeciętny absolwent amerykańskiego *college'u* podejmują pierwszą pracę z długiem w wysokości średnio 23 tys. USD.²³⁴ Badania prowadzone przez Visa pokazują, że wśród osób rozpoczynających naukę na wyższych uczelniach, tylko 17% ankietowanych wiedziało, jakie będzie ich zadłużenie, gdy ukończą 21 lat. Z tych powodów ich stabilność finansowa jest najbardziej zagrożona.

Stany Zjednoczone, tak jak Zjednoczone Królestwo, w celu przeciwdziałania i pogłębiania wyżej opisanych zjawisk, podjęły odgórne, rządowe działania mające na celu wzrost w społeczeństwie poziomu edukacji finansowej. Kongres Stanów Zjednoczonych w 2003 r., na

²³³ Informacje te zostały przedstawione podczas konferencji w 2008 r., którą, co roku, organizuje Bank Rezerwy Federalnej w Chicago wspólnie z Visa na temat edukacji finansowej, źródło:

http://www.edunews.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=286&Itemid=10

²³⁴ Tj. ponad 60 tys. PLN, w przeliczeniu po kursie z 10.10.2008 r., gdzie 1 USD = 2,6115 PLN. Źródło:

http://www.edunews.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=286&Itemid=10. Dla porównania, w Polsce, młoda osoba, korzystająca z oferowanego przez państwo kredytu studenckiego, kończy 5 letni okres studiów z kredytem w wysokości 30 tys. PLN (tj. 600 zł / 1 mies. x 10 miesięcy w roku akademickim x 5 lat) plus odsetki (w wysokości ok. ½ stopy redyskonta weksli NBP).

podstawie *Financial Literacy and Education Improvement Act*²³⁵, ustanowił *Financial Literacy and Education Commission*. Do wspierania działań tej Komisji Kongres wyznaczył *US Treasury Department*, w którym, na potrzeby Komisji został stworzony *Treasury Department's Office of Financial Education*. W skład tej Komisji zasiada Sekretarz Skarbu Państwa. Oprócz Departamentu Skarbu, w jej skład wchodzi reprezentanci następujących agencji federalnych: *Federal banking agencies* (zgodnie z definicją zawartą w § 3 *Federal Deposit Insurance Act*) - *Office of the Comptroller of the Currency (OCC)*, *Board of Governors of the Federal Reserve System (FRB)*, *Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC)* i *Office of Thrift Supervision (OTS)* — *National Credit Union Administration (NCUA)*, *Securities and Exchange Commission (SEC)*, każdy z *Departments of Education, Agriculture (USDA), Defense (DOD), Health and Human Services (HHS), Housing and Urban Development (HUD), Labor (DOL), and Veteran Affairs (VA), Federal Trade Commission (FTC), General Services Administration (GSA), Small Business Administration (SBA), Social Security Administration (SSA), Commodity Futures Trading Commission (CFTC)* i *Office of Personnel Management (OPM)*.²³⁶

Tworząc Komisję, Kongres USA zobowiązał ją do "poprawy finansów i edukacji społeczeństwa amerykańskiego poprzez promowanie edukacji i finansów." W 2006 r. Komisja opublikowała narodową strategię w sprawie edukacji finansowej (*National Strategy on Financial Literacy*), gdzie przewiduje udział: państwa i samorządów i prywatnych, organizacji non-profit oraz instytucji publicznych w tworzeniu i realizacji strategii. Komisja - w podejmowanych działaniach - ma więc za zadanie współpracować nie tylko z federalnymi, stanowymi i lokalnymi agencjami rządowymi, ale i organizacjami *non-profit*, uczelniami i sektorem prywatnym.

Jednym z podstawowych celów działania Komisji i realizacji przyjętej strategii jest poprawa edukacji finansowej, w szczególności tej części społeczeństwa, która nie posiada świadomości finansowej, nie ma czasu, aby poprawić swój poziom edukacji finansowej oraz tej, dla której istniejące zasoby informacji są niedostępne lub nieodpowiednie (ze względu np. na brak dostępu do Internetu lub barierę językową). Innym wyzwaniem stojącym przez Komisją, jest pomoc Amerykanom w rozpoznaniu różnic pomiędzy edukacją finansową i

²³⁵ *Financial Literacy and Education Improvement Act* został ustanowiony na mocy *Title V of the Fair and Accurate Credit Transactions (FACT) Act of 2003 (PL 108-159)*.

²³⁶ <http://www.asiaing.com/taking-ownership-of-the-future-the-national-strategy-for-financial-lit.html>.

marketingiem (ponieważ nierzetelne firmy mogą, pod pojęciem edukacji finansowej, starać się prowadzić marketing, mający na celu promocję wybranych usług finansowych).

Statut Komisji przewiduje coroczną kontrolę postępów realizacji strategii.²³⁷ Począwszy od powołania do życia tej Komisji, tj. od stycznia 2004 r., Komisja, jako organ, zbiera się co cztery miesiące, w celu zapoznania się z wynikami i efektami realizowanych projektów. Raporty z realizacji tych projektów są często prezentowane przez zapraszanych przez Komisję przedstawicieli organizacji spoza sektora państwowego, które te projekty realizują²³⁸. Komisja prowadzi szeroko zakrojone działania na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa finansowego obywateli USA. Jedną z jej inicjatyw było uruchomienie strony internetowej www.mymoney.gov, gdzie Komisja przekazuje informacje promujące finansowane przez nią inicjatywy na rzecz edukacji finansowej.

Jednak po trzech latach działalności *Financial Literacy and Education Commission*, do Kongresu Amerykańskiego *Government Accountability Office (GAO)*²³⁹ zgłosił uwagi krytyczne nt. pracy Komisji, podkreślając, że "brakuje [w niej – wyjaśnienie autorów] niektórych kluczowych cech, które są wskazane w strategii narodowej" oraz pomimo dysponowania przez Komisję budżetem w wysokości 3 mld USD, nie realizuje ona swoich podstawowych celów. Według opinii wydanej przez GAO, Komisja i podjęte przez nią projekty są pierwszym działaniem, mającym na celu zwrócenie uwagi na kwestię edukacji finansowej w USA, ale większość tych projektów koncentruje się na wzywaniu do podjęcia działań na rzecz poprawy edukacji finansowej i opisu docelowych skutków realizacji tych działań. Natomiast brakuje planu i wykonania konkretnych działań. Według GAO, w działaniach Komisji brak jest²⁴⁰:

- 1) szczegółowych dyskusji nad problemami i zagrożeniami związanymi z realizacją proponowanych programów,
- 2) konkretnych celów podejmowanych prac i przyjętych programów oraz kontroli ich realizacji,
- 3) dyskusji na temat zasobów niezbędnych do wdrożenia proponowanych programów,
- 4) zarekomendowania środków i określenie odpowiedzialności za realizację programów.

²³⁷ Tamże.

²³⁸ Tamże.

²³⁹ *Government Accountability Office (GAO)* - jest to urząd sprawujący kontrolę nad realizowaniem konstytucyjnych obowiązków i pomaga w poprawie działań podejmowanych przez rząd federalny na rzecz społeczeństwa amerykańskiego. Źródło: <http://www.gao.gov>.

²⁴⁰ <http://www.nasfaa.org/publications/2006/rfinancialliteracy120706.html>.

W związku z powyższym, według opinii *GAO*, Komisja ta nie ma znaczącego wpływu na podniesienie poziomu edukacji finansowej wśród członków społeczeństwa amerykańskiego.

Stąd, zdaniem *GAO*, konieczność, aby w USA położyć nacisk na edukacji finansowej przede wszystkim w trakcie nauki. Badania prowadzone przez *University of Wisconsin*²⁴¹ pokazały, że studenci, wobec których wymagane było ukończenie kursów dotyczących finansów osobistych, statystycznie lepiej zarządzali swoimi finansami (tzn. posiadali mniejsze zadłużenie z tytułu posiadanych kart kredytowych, posiadali większe oszczędności, a także dbali o odpowiednie ubezpieczenia emerytalne). Natomiast okazuje się, że chociaż wiele stanów USA wprowadziło legislację wymagającą od szkół przeprowadzania edukacji finansowej ich uczniów²⁴², niewiele z nich w praktyce ją egzekwuje. Tylko w 9 stanach wśród studentów przeprowadzane są badania nt. poziomu posiadanej przez nich wiedzy o finansach osobistych i tylko w 7 stanach wymaga się od studentów do uczestnictwa i zakończenia kursu w zakresie edukacji nt. finansów osobistych. Wprawdzie wiele szkół realizuje tego typu programy (jak np. *"Freshman Success Series"*), które pomagają studentom w lepszym zrozumieniu ich sytuacji finansowej, ale, zdaniem *GAO*, bez przyjęcia ogólnonarodowego planu i pomocy ze strony państwa oraz innych instytucji pozarządowych, działania takie będą odizolowane i nie będą dawać odpowiednich efektów. A ponieważ wiele organizacji jest zainteresowana w podniesieniu edukacji finansowej społeczeństwa, przyjęcie nowej narodowej strategii, która koordynowałby wszystkie wysiłki, zdaniem *GAO*, wydaje się możliwe do zrealizowania.²⁴³ Pozytywnym wydaje się fakt, iż badania przeprowadzone na zlecenie *VISA* pokazują, że zdecydowana większość rodziców rozumie potrzebę i poparło konieczność przeprowadzania edukacji finansowej w szkołach. W opracowanym na podstawie tego badania „rankingu” szkolnych celów, konieczność zdobycia umiejętności finansowych znalazła się na drugim miejscu, po zapewnieniu dzieciom bezpieczeństwa w szkołach.²⁴⁴

Z drugiej jednak strony, pod wpływem trwającego obecnie w USA kryzysu finansowego, który uderzył i rozprzestrzenił się na cały świat, podnoszą się głosy, że ingerencja państwa w gospodarkę rynkową, przejawiającą się m.in. w walce z tzw. wykluczeniami finansowymi,

²⁴¹ Tytuł badań: *Measuring the Impact of a Financial Curriculum on Student Attitudes and Behavior*. Źródło: https://www.mygreatlakes.org/ind/fapcontent/guaranty/forms/gl_uw_financial_education_report.pdf.

²⁴² www.jumpstart.org/state_legislation.

²⁴³ <http://www.nasfaa.org/publications/2006/rfinancialliteracy120706.html>.

²⁴⁴ <http://www.euractiv.com/en/financial-services/financial-education/article-175165>.

może wywołać długofalowe skutki negatywne. Przykładem tu może być przyjęty przez Kongres w 1997 r. w *Community Reinvestment Act (CRA)*, którego celem była ochrona „kredytobiorców mniejszościowych”²⁴⁵, czyli ludności kolorowej, ubogiej i znajdującej się w złych warunkach materialnych, przed jej wykluczeniem finansowym przez banki. Wśród tych dyskryminowanych klientów, którym banki zaczęły udzielać kredytów, było wielu, określanych akronimem *NINJA* (ang. *no income, no job, no assets*).²⁴⁶

Działania mające na celu podniesienie wiedzy finansowej młodzieży, czy zadania podejmowane w ramach realizacji strategii narodowej promują tzw. głęboką świadomość finansową. Do tego typu działań można również zaliczyć działania instytucji rządowych, bądź finansowanych (w całości bądź częściowo) przez rząd, a także instytucjonalnych podmiotów rynku finansowego.²⁴⁷

2.6.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

Odrębnym elementem edukacji finansowej jest walka z wykluczeniem finansowym. Podstawą miarą wykluczenia jest liczba obywateli nie posiadających rachunku bankowego. Zgodnie z wyżej przedstawionymi danymi, w USA odsetek ludzi „nieubankowionych”, w porównaniu do np. krajów UE, jest znaczny. M.in. wynika on z faktu, że w USA, pomimo podejmowanych (tak, jak w innych krajach) działań²⁴⁸, nie udało się wprowadzić, na szczeblu federalnym, przepisów zobowiązujących banki do otwierania rachunku bankowego wszystkim klientom (niezależnie od wysokości ich dochodów czy deklarowanych systematycznych wpływów na rachunek) oraz kar za stosowanie przez banki podwyższonych opłat dla klientów, których obrót na rachunku był zbyt niski²⁴⁹. Tego typu przepisy zostały wprowadzone tylko w kilku stanach²⁵⁰.

²⁴⁵ Ustawa ta (*CRA*) miała na celu przede wszystkim zwiększenie dostępności do kredytów hipotecznych osobom wykazującym się niskimi dochodami, ale pośrednio miała na celu zwiększenie dostępności tych osób do innych rodzajów usług finansowych.

²⁴⁶ <http://biznes.onet.pl/15,1512118,prasa.html>.

²⁴⁷ Szerzej na ten temat w dalszej części opracowania.

²⁴⁸ Takie próby które były podejmowane w momencie ustanawiania ustawy *CRA* i później, w czasie jej kolejnych modyfikacji.

²⁴⁹ M.in. podejmowane działania (podobnie, jak we Francji, Kanadzie i Australii) miały na celu zniesienie bądź obniżenie minimalnego progu wpływu na rachunek, jaki narzucały banki swoim klientom przy otwieraniu rachunku bankowego.

²⁵⁰ E. Kempson, *Policy level response to financial exclusion in developed economies: lessons for developing countries*, The Personal Finance Research Centre University of Bristol “Paper for Access to Finance: Building Inclusive Financial Systems”, World Bank, Washington DC, May 2006.

W przypadku USA, tak, jak i w Niemczech oraz w Wielkiej Brytanii, największy odsetek osób nie posiadających konta bankowego dotyczy muzułmanów oraz osób przebywających w USA bez odpowiednich zezwalających na to dokumentów. Problem zarówno osób, którym religia zabrania korzystania z usług finansowych, jak i osób nie posiadających odpowiednich dokumentów tożsamości, został opisany w części dotyczącej Wielkiej Brytanii.

2.6.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

W USA podkreśla się także szczególną rolę sektora prywatnego, w tym instytucji finansowych, w pogłębianiu wiedzy na temat finansów osobistych i kształtowaniu umiejętności zarządzania nimi²⁵¹. Instytucje finansowe powinny inwestować więcej środków w tworzenie programów i nowoczesnych narzędzi edukacji finansowej.²⁵² Jedną z takich inicjatyw sektora prywatnego jest:

Citigroup Financial Education Program

Jest to prowadzona przez *Citigroup* na dużą skalę kampania, która ma celu zidentyfikowanie, poparcie i wprowadzenie w życie inicjatyw, które oferują narzędzia niezbędne dla ludzi i ich rodzin, które ułatwiają im podejmowanie decyzji finansowych.

Inne inicjatywy promujące umiejętność zarządzania finansami ekonomicznymi, dotyczą najczęściej edukacji na rzecz oszczędności. Do najważniejszych celów oszczędzania w USA zalicza się gromadzenie środków na:

- 1) zakup domu (mieszkania),
- 2) edukację potomstwa lub edukację własną,
- 3) emeryturę.

Zdecydowanie najważniejszym elementem jest edukacja na rzecz zabezpieczenia emerytalnego.

²⁵¹ Co zostało zawarte we wcześniej opisanej Ustawie dotyczącej FACT (Title V, section 514).

²⁵² Jest to jedna z konkluzji mającej miejsce w 2008 r. konferencji, którą co roku organizuje Bank Rezerwy Federalnej w Chicago i Visa na temat edukacji finansowej, źródło:
http://www.edunews.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=286&Itemid=10.

Jedną z ważniejszych kampanii prowadzonych w USA na rzecz uświadomienia konieczności oszczędzania na emeryturę jest prowadzona przez *US Department of Labour* kampania *Retirement Savings Education Campaign*. Jest ona skierowana do pracodawców oraz do pracowników zatrudnionych w małych przedsiębiorstwach.

W przypadku pracowników kampania ta zawiera szereg elementów, mających na celu uświadomienie im konieczności rozpoczęcia oszczędzania na emeryturę. Wśród najważniejszych broszur opracowanych w ramach tej kampanii należy wymienić²⁵³:

- 1) *Top Ten Ways to Prepare For Retirement* to broszura, zawierająca jasną instrukcję, co trzeba zrobić, aby zacząć oszczędzać, w tym oszczędzać na emeryturę. Co warto podkreślić, to fakt, że broszura ta jest również dostępna w języku hiszpańskim,
- 2) *Savings Fitness: A Guide to Your Money and Your Financial Future* – jest to publikacja, opracowana z *Certified Financial Planner Board of Standards*, która pokazuje (w sposób etapowy, bardzo przejrzysty), co należy zrobić, aby wprowadzić element oszczędzania na emeryturę do budżetu osobistych wydatków, pomaga w szacowaniu, jakim poziomem finansów będzie się dysponowało na emeryturze oraz wyjaśnienia dotyczące prostych metod oszczędzania, inwestowania oraz działania programów emerytalnych. Publikacja ta jest również dostępna w języku hiszpańskim,
- 3) *Time is on Your Side*, to publikacja skierowana do młodych pracowników, która ma na celu pokazanie im, w pięciu krótkich krokach, jak zacząć oszczędzać i inwestować, aby w przyszłości czerpać z tego korzyści,
- 4) *Taking the Mystery Out of Retirement Planning* ma na celu pomóc osobom, które są w ciągu najbliższych 10 lat planują przejść na emeryturę, oszacować wartości ich emerytalnych oszczędności w celu określenia najbardziej prawdopodobnej wysokości ich emerytury. Publikacja zawiera również informacje na temat różnorodnych form oszczędzania emerytalnego, a także różnorodnych form inwestowania wolnych środków oraz podkreśla znaczenie ich dywersyfikacji,
- 5) *Women and Retirement Savings* to broszura, która dostarcza porad dla kobiet w tym zakresie, jest ona dostępna również w języku hiszpańskim,
- 6) *Through Qualified Domestic Relations Orders* to publikacja również przeznaczona dla kobiet oraz ich doradców, które, ze względu na rozwód, muszą dokonać podziału posiadanych z małżonkiem funduszy emerytalnych,

²⁵³ www.dol.gov/EBSA/savingmatters.html.

7) *Specifically, Savings Fitness: A Guide to Your Money and Your Financial Future* – to publikacja, która opisuje różne rodzaje inwestycji i wyjaśnia, w jaki sposób można je zdywersyfikować tak, aby zmniejszyć ryzyko inwestycyjne oraz dodatkowe informacje na temat opłat pobieranych przez dostępne na rynku plany emerytalne.

Tego typu informacje skierowane bezpośrednio do pracowników są ważne, ponieważ w USA pracownicy mają zarówno możliwość wyboru planów emerytalnych, a także dokonywania bezpośrednich inwestycji o tym charakterze. Wyżej wymienione informacje są bezpłatne.

Na stronie internetowej *US Department of Labour* znajdują się również informacje na temat istniejących planów emerytalnych, opłatach związanych z uczestnictwem w tych planach oraz inne informacje związane z finansami na emeryturze (np. informacje, jak upadłość pracodawcy wpływa na wysokość emerytury). Strona ta zawiera zestaw pomocnych narzędzi, które pozwalają na oszacowanie wielkość przyszłej emerytury, w zależności od tego, jaką część dochodów inwestuje się w fundusze emerytalne.

Departament ten położył również nacisk na informacje edukacyjne dla właścicieli małych firm na temat różnych prostych planów emerytalnych zarówno dla nich, jak i dla ich pracowników oraz dostępnych ich wariantach²⁵⁴ wraz z zaznaczeniem ich zalet i ewentualnych zagrożeń.

US Department of Labour systematycznie prowadzi prace nad poszerzaniem informacji nt. emerytalnych oszczędności. W tym celu sukcesywnie podejmuje współpracę z nowymi partnerami, których włącza do kampanii, aby dotrzeć do jak najszerszej „publiczności” zarówno pracowników, jak i pracodawców.

Tego typu działania są podejmowane przez *US Department of Labour* już od ponad 10 lat. W 1997 r. została uchwalony *Savings Are Vital to Everyone's Retirement Act*, popularnie zwana *SAVER*. Zobowiązała ona *US Department of Labour* do kontynuowania i rozszerzenia działań na rzecz edukacji nt. oszczędności emerytalnych. Skutkiem tego, jest systematycznie organizowany przez Departament szczyt *National Summits on Retirement Savings*, podczas

²⁵⁴ Przykładowe rodzaje planów emerytalnych: [401\(k\) Plans for Small Businesses](#), [SIMPLE IRA Plans for Small Businesses](#), [SEP Retirement Plans for Small Businesses](#), [Payroll Deduction IRAs for Small Businesses](#) i [Understanding Retirement Plan Fees And Expenses](#). Źródło: <http://www.dol.gov/EBSA/savingmatters.html>.

którego omawiane są aktualne zagadnienia i problemy w kwestii szeroko rozumianego oszczędzania i inwestowania na emeryturę.²⁵⁵

Podejmowanie wyżej opisanych działań jest o tyle istotne, gdyż badania pokazują, że prowadzone różne formy edukacji finansowej (np. w formie broszury lub przeprowadzonego seminarium), zarówno dla pracodawców, jak i pracowników, systematycznie zwiększają udział pracowników w różnorodnych planach emerytalnych.²⁵⁶

Omawiając problem oszczędności emerytalnych, należy wspomnieć o edukacji związanej z innymi rodzajami ubezpieczenia. Jeżeli chodzi o edukację ubezpieczeniową, to tak jak w przypadku Wielkiej Brytanii, trudno jest znaleźć tego typu wiedzę. Wynika to z faktu, że proces określania potrzeb ubezpieczenia może być skomplikowany, więc instytucje związane z rynkiem ubezpieczeniowym proponują klientom nie edukację, ale informacje dotyczące konkretnych rodzajów ubezpieczeń. Do takich instytucji można przykładowo zaliczyć *Insurance Office of America*²⁵⁷.

Innego typu, szerszą inicjatywę na rzecz promowania wiedzy nt. finansów osobistych prowadzi *Office of Financial Education*. Jest to biuro działające z ramienia *US Department of the Treasury*. Jego celem jest propagowanie informacji nt. narzędzi edukacji finansowej, które mogą pomóc Amerykanom dokonywać właściwych decyzji w zakresie finansów osobistych, z specjalnym naciskiem na: właściwą ocenę zdolności kredytowych, potrzebę oszczędzania na dom oraz planowanie emerytury.

Inną inicjatywą w tym zakresie jest *VISA Practical Money Skills for Life Visa*, wspierając narodowy program edukacji finansowej, opracowała program, mający na celu przekazanie wiedzy finansowej rodzicom, wychowawcom i studentom, której celem jest lepsze zarządzanie finansami osobistymi.

W ramach edukacji na temat zarządzania finansami należy zwrócić uwagę na inicjatywy dotyczące edukacji dotyczącej inwestowania na rynku kapitałowym. W tym przypadku zwraca uwagę oferta *New York Stock Exchange (NYSE)*. Zgodnie z informacją zamieszczoną

²⁵⁵ <http://www.dol.gov/EBSA/savingmatters.html>.

²⁵⁶ Źródło: http://www.financiallit.org/resources/pdf/24.2.20_WP%20BK%20Demo%202007.pdf.

²⁵⁷ www.ioausa.com.

na jej stronie Internetowej, jest to dla inwestorów najbardziej przyjazny rynek na świecie. Działalność edukacyjną NYSE można podzielić na cztery obszary:

- 1) opracowywanie materiałów edukacyjnych dotyczących podstaw z zakresu inwestowania na rynkach kapitałowych, udostępnianych przez NYSE i dedykowanych nauczycielom oraz początkującym inwestorom,
- 2) edukacja dla inwestorów giełdowych, dotycząca w szczególności: podstaw finansów, strategii inwestowania oraz analizy spółek giełdowych, w tym – oceny sprawozdań finansowych,
- 3) informacje o rynkach finansowych, wraz z linkami do stron internetowych instytucji związanych z rynkiem kapitałowym
- 4) programy edukacyjne, przeznaczone zarówno dla studentów, jak i nauczycieli, które pozwalają na zrozumienie mechanizmu działania NYSE i wyjaśniają jej rolę na światowym rynku finansowym.

2.6.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

W USA jedną z pozarządowych *non-profit* organizacji jest *Institute for Financial Literacy*, działająca na rzecz prowadzenia skutecznej edukacji finansowej, która byłaby dostępna dla wszystkich dorosłych w USA. Instytut realizuje swoją misję poprzez rozwijanie edukacji finansowej za pomocą publikowania materiałów, publikacji w *National Standards in Adult Financial Literacy Education*, prowadzenia biblioteki *Library of Personal Finance* i wspieranie rozwoju zawodowego poprzez szkolenia w prowadzonym przez Instytut *Center for Financial Certifications*.

Jedną z części *Institute for Financial Literacy* jest ustanowiony w 2007 r. *Center for Consumer Financial Research*, którego misją jest rozwijanie i rozpowszechnianie treści niezależnych, bezstronnych badań naukowych w dziedzinie edukacji finansowej poprzez publikowanie obiektywnych ocen skuteczności działań w zakresie edukacji finansowej oraz wyniki przeprowadzonych badań konsumenckich w tym zakresie. Prowadzi on m.in. badania poświęcone problemowi bankructwa osób fizycznych. Należy podkreślić, że USA jest jednym z krajów, gdzie jest największy odsetek nadmiernie zadłużonych gospodarstw domowych – aż 12,7%. Wiele spośród tych gospodarstw zaciągnęło kredyty mieszkaniowe lub kredyty na leczenie, których teraz nie jest w stanie spłacić ze swoich bieżących dochodów. W raporcie

Instytutu opracowanego na podstawie danych za 2007 r. (*Annual Consumer Bankruptcy*), została dokonana analiza przeciętnego konsumenta, który jest zadłużony i ogłosił swoją upadłość. Jest to mężczyzna rasy białej, żonaty, posiadający pracę, w wieku między 35 a 44 lat, ma ukończoną szkołę średnią, a często – college i zarabia nie więcej niż 30 tys. USD rocznie. Podstawowymi przyczynami jego problemów finansowych są: zmniejszenie zarobków bądź utrata pracy, choroba bądź trwały uszczerbek na zdrowiu. Zdaniem Instytutu, problem ten o tyle istotny, ponieważ ludzie ogłaszający upadłość w przyszłości, nie będą mieli odpowiednio wysokich zgromadzonych funduszy, aby przejść na emeryturę. Stąd ten problem należy rozwiązać na poziomie ogólnonarodowym (tzn. przez polityków, specjalistów od prawa, przedstawicieli biznesu i specjalistów od edukacji). W związku z tym, zdaniem Instytutu, istnieje pilna potrzeba dokonania fundamentalnych zmian w sposobie edukacji finansowej (i to szkolnictwa wyższego²⁵⁸) oraz w strukturze jego finansowania.²⁵⁹

W ramach inicjatyw mających na celu walkę z nadmiernym zadłużeniem, należy zwrócić uwagę na działalność edukacyjną *American Bankers Association (ABA)*. Jest prowadzona za pomocą powołanej przez ABA *Education Foundation*. Fundacja ta prowadzi szereg zróżnicowanych form edukacji finansowej, tj.: dla banków przygotowuje programy i materiały, które pomagają im usprawnić komunikację z klientami, kursy informacyjne dla dzieci i młodzieży nt podstaw finansów, a także umieszcza na stronie internetowej bieżące informacje, pomagające klientom zrozumieć obecną sytuację na rynku finansowym, ale przede wszystkim udostępnia szerokie informacje na temat kredytów i sposobów uniknięcia pułapki zadłużeniowej. Co ważne, informacje na temat kredytów są również dostępne w języku hiszpańskim.²⁶⁰

2.6.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

Przeprowadzone badania na temat edukacji w zakresie płatności bezgotówkowych pokazują, że w USA trudno jest znaleźć tego typu inicjatywy. Wynika to ze specyfiki funkcjonowania rozliczeń w USA, gdzie, w porównaniu do krajów UE, system rozliczeń bezgotówkowych jest

²⁵⁸ Zgodnie z wyżej podaną informacją, statystycznie częściej bankrutami stają się osoby posiadające ponadpodstawowe wykształcenie.

²⁵⁹ http://www.financiallit.org/resources/pdf/24.2.20_WP%20BK%20Demo%202007.pdf.

²⁶⁰ <http://www.aba.com>.

dobrze rozwinięty, w tym w szczególności - rozliczeń za pomocą czeków, jak i kart płatniczych.

2.6.5. Inne inicjatywy edukacyjne

Na zakończenie zostaną przedstawione pozostałe, godne uwagi inicjatywy na rzecz edukacji finansowej, mające na celu promowanie tzw., głębokiej świadomości finansowej.

Pierwsza z nich to inicjatywa podjęta przez *Federal Reserve System*. Na jego stronie internetowej znajduje się wiele bezpłatnych materiałów, bieżących wiadomości, narzędzi oraz linków do interaktywnych stron www. Wśród nich, do najciekawszych należą²⁶¹:

1) Fed101

Jest to interaktywna witryna internetowa, zawierająca przegląd historii i organizacji Rezerwy Federalnej, polityki pieniężnej i jej funkcji regulacyjnych, a także informacji na temat usług świadczonych przez Rezerwę Federalną na rzecz banków,

2) Personal Financial Education

Strona WWW poświęcona edukacji finansowej i osobistej, dzięki której klienci mogą poznać możliwości i nabyć umiejętności zarządzania swoimi pieniędzmi,

3) Teachers Resources

Na tej stronie znajduje się kilka interaktywnych narzędzi dla nauczycieli, uczniów i rodziców, które mogą wspomagać proces edukacji finansowej młodzieży,

4) Lessons to Complement Children's Literature

Jest to zestaw 5 lekcji dla dzieci w wieku powyżej 5 lat. Każda lekcja opisuje konkretny problem z zakresu ekonomii bądź / i finansów osobistych. Przykładowo, jedna z lekcji pokazuje wyższość wymiany pieniężnej nad wymianą barterową. Opracowana koncepcja lekcji jest skorelowana z dostępną literaturą dziecięcą dotyczącą ekonomii i finansów,

5) Teaching Tips Tied to the Economy

Jest to seria przygotowana dla nauczycieli, którzy chcieliby włączyć do swoich programów nauczania informacje na temat bieżących problemów związanych z ekonomią. Przykładowo, jedno z najnowszych wydań dotyczy czynników, które przyczyniają się do wzrostu inflacji oraz analizuje koszty inflacji dla przeciętnego gospodarstwa domowego,

6) Moments in Money and Economics

²⁶¹ <http://www.federalreserve.gov>.

Jest to seria audio klipów prowadzonych przez *Philadelphia Fed Economic Education Advisor* dotyczących aktualnych problemów ekonomicznych i finansów osobistych. Seria ta może być wykorzystywana przez nauczycieli i jest co miesiąc aktualizowana.

7) Linki poświęcone nauczaniu *on-line*, to:

American Currency Exhibit, *Federal Reserve Kids Page*, *Federal Reserve System in Brief*, *Money In Motion Exhibit*, *What is a Dollar Worth?*,

8) Linki dla nauczycieli:

Consumer Banking, *Consumer Protection*, *Economics*, *Home Ownership & Mortgages*, *Interest Rates*, *Loans & Credit*, *General Information*, *Non-Fed Web Sites*.

Wśród innych istotnych programów finansowych oraz stron WWW zajmujących się ogólną i ukierunkowaną edukacją finansową w USA należy wymienić:

1) *CSREES's Financial Security Program*

Jest to program prowadzony przez *Cooperative's State Research* w *US Department of Agriculture*, którego celem jest dostarczanie narzędzi dla konsumentów szukających wiedzy finansowej (jak zapewnić sobie i najbliższemu bezpieczeństwo finansowe), jak również narzędzia dla nauczycieli prowadzących finansowe programy edukacyjne,

2) *The Initiative on Financial Security*

Jest to program opracowany w *Aspen Institute*, który zawiera wskazówki nt. rentownych, ale i bezpiecznych form inwestowania wolnych zasobów finansowych. Program ten powstał w 2003 r., w związku rosnącym kryzysem inwestycyjnym,

3) *Working Woman's Guide to Financial Security*

Jest to seria przewodników finansowych, opracowanych przez *University of Illinois* dla kobiet, których zadaniem jest pomóc kobietom w różnym wieku rozwinąć umiejętności efektywnego zarządzania ich finansami osobistymi,

4) *IFS School of Finance financial capability packages*

Są to przygotowane przez *IFS School of Finance* zestawy edukacyjne dla młodzieży w wielu 14-19 lat oraz dla osób dorosłych, pozwalające na zdobycie umiejętności zarządzania osobistymi finansami,

5) *High School Financial Planning Program*

Są to programy przeznaczone dla instytucji użyteczności publicznej (szkół), mające na celu poprawę edukacji finansowej młodzieży,

6) *Visa financial literacy*

Ta strona internetowa, zarządzana przez Visa. Dostarcza wartościowych wskazówek i interakcyjnych narzędzi, które w przystępny sposób wyjaśniają konsumentom finansowym, jak należy korzystać z usług banków, ale właściwie zarządzać finansami osobistymi,

7) *Financial Education Library*

Prowadzona przez *National Credit Union Administration*, ma na celu wyjaśnienie zainteresowanym, jak korzystać z różnego rodzaju kart kredytowych.

8) *Tomorrow's Money*

Prowadzony przez *Bond Market Foundation (BMF)*, niekomercyjny charytatywny i edukacyjny programy, mające na celu dostarczenie podstawowej informacji i motywacji finansowej do zbudowania narzędzi edukacji skierowanych do czterech docelowych grup:

- a) kobiety (www.tomorrowmoney.org),
- b) młodzi ludzie (www.tomorrowmoney.org/youngpeople),
- c) Hiszpanie mówiący po angielsku (www.ahorrando.org - ahorrando znaczy ratowanie w języku hiszpańskim)
- d) osoby zmuszone do podejmowania życiowych decyzji finansowych, wynikających z ich sytuacji osobistej (m.in. strata współmałżonka, utrata pracy lub kalectwo (www.unwantedchange.org i www.cambiosinesperados.org)).

2.7. Szwajcaria (R. Kitala)

Szwajcaria zajmuje powierzchnię 41 285 km² w środkowej części Alp, przy czym 40% jej powierzchni stanowią góry, dlatego też kraj jest nierównomiernie zamieszkanym, większość ludności skupia się w miastach położonych w dolinach wzdłuż głównych rzek. Szwajcarię zamieszkuje według danych 7 700 200 mieszkańców²⁶² (gęstość zaludnienia sięga 182 mieszkańców na km²) z czego blisko 75 %²⁶³ zamieszkuje miasta. Szwajcarzy stanowią blisko 79,6 % ludności, pozostałe 20,4 % to obcokrajowcy – głównie Włosi, Niemcy, Serbowie, Portugalczycy, Turcy, Austriacy. Struktura demograficzna ludności Szwajcarii wpływa niewątpliwie na poziom wykluczenia finansowego oraz świadomości finansowej tego alpejskiego kraju.²⁶⁴

Tabela 8. Struktura demograficzna Szwajcarii w przedziałach wiekowych według danych z 2007 r. (w %)

	0-14	15-24	25-49	50-64	65-79	80+
odsetek ludności	16,0 %	11,8 %	37,4 %	18,8 %	11,5 %	4,5 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Der Fisher Weltalmanach 2008 Zahlen Daten Fakten*, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2007 str. 414

Szwajcaria jest bowiem, zgodnie ze swoją konstytucją z 1848 r. (w pełni znowelizowaną w 2000 r.), krajem wielokulturowym, bowiem leży na styku dawnych szlaków handlowych łączących wschód z zachodem oraz północ z południem, co w dużym stopniu miało wpływ na język i kulturę tego kraju. W kraju obowiązują cztery języki urzędowe: językiem niemieckim posługuje się 63,7 % populacji, 20,4 % mówi w języku francuskim, 6,5 % włoskim a 0,5 % retoromańskim. Rząd ma za zadanie dbać o odpowiedni rozwój mniejszości kulturowych, udzielając im wsparcia zarówno finansowego jak i organizacyjnego.

Według danych Szwajcarskiego Urzędu Statystycznego (*Swiss Federal Office of Statistics*) praktycznie 100 % ludności umie czytać i pisać. W roku akademickim 2006/2007 w dwunastu uniwersytetach studiowało 114 961 osób, z czego 23,0 % stanowili obcokrajowcy, ponadto w wyższych szkołach technicznych studiowało 57 181 osób, a 42 383 studentów korzystało z

²⁶² Dane z 2008 r.; *Bundesamt für Statistik Schweiz*, www.bfs.admin.ch, stan na dzień 10.03.2009 r.

²⁶³ 73,8 % według danych: Total and urban population by sex: 1997-2006, ONZ 2008, www.unstats.un.org, stan na dzień 10.03.2009 r.

²⁶⁴ *Der Fisher Weltalmanach 2008 Zahlen Daten Fakten*, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2007 str. 414.

innych form wyższej edukacji. Blisko 31, 0 % populacji w wieku 25-64 lat legitymuje się wyższym wykształceniem. Wysoki poziom wykształcenia sprzyja znacznemu rozwojowi edukacji finansowej oraz zwiększaniu się świadomości finansowej w kraju o długich tradycjach i kulturze w dziedzinie bankowości i finansów.

Przy analizie problemu edukacji finansowej warto przytoczyć także podstawowe informacje na temat gospodarki Szwajcarii – PKB *per capita* (2007) wyniosło 59.880,00 USD, PKB (2006) 367, 029 mld USD. Siła robocza w trzecim kwartale przekroczyła 4, 5 mln, z czego 4,0 % zatrudnionych było w rolnictwie i leśnictwie, 23,5 % w przemyśle i budownictwie, a pozostałe 72,5 % w usługach (głównie: finansach i turystyce). Poziom bezrobocia kształtował się w lutym 2009 r. na poziomie 3, 3%, inflacja 0,2%. Jest to istotne, bowiem powyższe dane wskazują, iż społeczeństwo Szwajcarii jest zamożne (poziom dochodów *per capita* oraz wynagrodzenia należy do najwyższych na świecie), a gospodarka wysoce rozwinięta, konkurencyjna i stabilna. Szwajcaria w 2008 r. została uznana za drugą najbardziej konkurencyjną gospodarkę na świecie według raportu *Global Competitiveness Report 2008* Światowego Forum Ekonomicznego (*World Economic Forum*). Zamożność społeczeństwa przekłada się na świadomość finansową oraz korzystanie z nowoczesnych form płatności mieszkańców tego alpejskiego kraju.

Szwajcaria należy do krajów o najwyższym wskaźniku „ubankowienia” według *Index of Financial Inclusion – IFI*, który jest miernikiem mierzący poziom korzystania z usług finansowych w danej gospodarce, wyniki Szwajcarii mieszczą się w przedziale 0,6-1,0 (0,873 w 2004 r.), który odpowiada wysokiej świadomości finansowej mieszkańców, poza Szwajcarią ten poziom osiągnęły jak dotąd jedynie Dania i Malta. IFI mierzy m.in. głębokość – penetrację systemu finansowego w gospodarce (m.in. liczba banków na osobę), dostępność do systemów finansowych (m.in. mierzona poprzez liczbę oddziałów, placówek banków na 1000 mieszkańców), korzystanie z usług finansowych (relacje udzielonych kredytów oraz przyjętych depozytów w stosunku do PKB).²⁶⁵

W Szwajcarii, która jest jednym z największych centrów finansowych na świecie, istnieją rozwinięte i dobrze funkcjonujące kanały dystrybucji o dużym zasięgu – tj. oddziały banków detalicznych, 24 banki kantonalne, regionalne, kasy oszczędnościowe, kasy Raiffeisen’a, w

²⁶⁵ M. Sarma, *Index of Financial Inclusion*, Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER), New Delhi, 2008.

których rachunki ma założone 3 miliony Szwajcarów, firmy ubezpieczeniowe i urzędy pocztowe, itp. Sektor usług finansowych należy do najważniejszych części składowych gospodarki Szwajcarii, wytwarza blisko 15, 0 % PKB oraz 16, 0 % przychodów podatkowych. Zapewnia nieco ponad 200 tys. miejsc pracy (5, 0% siły roboczej w Szwajcarii).²⁶⁶ Właśnie ze względu na rozwiniętą sieć instytucji finansowych, a także liberalną politykę handlową i inwestycyjną, oraz ścisłą tajemnicę bankową Szwajcaria przyciąga inwestorów zagranicznych pragnących uniknąć opodatkowania. Szwajcaria zaliczana jest obok takich krajów jak Monako, Andora, Liechtenstein, Luksemburg, Wyspy Man oraz Guernesey i Jersey to rajów podatkowych.

Szwajcarskie rezerwy złota wynoszą 83 mln uncji, dewizowe są szacowane na ok 6•1012 \$. Działa tu ponad 338 banków, z których do grona największych na świecie należą: *UBS AG*, oraz *Crédit Suisse Group*. Oba banki skupiają ponad połowę depozytów zgromadzonych w szwajcarskim systemie bankowym. Łączna wartość depozytów w szwajcarskich bankach wynosi ok. 6 bln dolarów (2007 r.), w tym ok. 50% od klientów zagranicznych.²⁶⁷

W Szwajcarii działają liczne, znane w świecie firmy ubezpieczeniowe (*Zürich Insurance*, *Rentenaustalt*, *Reassurances*), 6 giełd papierów wartościowych, w tym jedna z największych w Europie giełda w Zurychu. Same podatki stanowią 30% PKB Szwajcarii, dodatkowo 7% PKB stanowią obowiązkowe ubezpieczenia społeczne (emerytalne, inwalidzkie, składki na służbę zdrowia), co łącznie daje 37% PKB (dla porównania: Szwecja 52%, Wielka Brytania 36%, Polska 34, 5%, Stany Zjednoczone 27%; z uwzględnieniem ubezpieczeń społecznych). W przeciwieństwie na przykład do Niemiec czy Szwecji służby zdrowia w Szwajcarii nie finansuje się z podatków, tylko z obowiązkowych ubezpieczeń, które są parapodatkami.

2.7.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

W Szwajcarii działalność instytucji finansowych regulowana jest poprzez szereg ustaw i dokumentów legislacyjnych. Liczne akty prawne regulujące działalność poszczególnych elementów systemu finansowego połączone z nadzorem *Swiss Financial Market Supervisory Authority (FINMA)* zapewniają uczestniczącym w nim podmiotom duże bezpieczeństwo

²⁶⁶ Vision 2015 – Switzerland Among the Top Three Centers of International Finance Worldwide, Business Wire, 2007.

²⁶⁷ Dane Narodowego Banku Szwajcarii, www.snb.ch, stan na dzień 12.03.2009 r.

obrotu. Szczególna uwaga zwrócona jest na banki oraz handel papierami wartościowymi gdzie, niezależnie od ich formy prawnej, poddane są stałej obserwacji nadzoru.

Warto wspomnieć, iż banki szwajcarskie od bardzo dawna skrupulatnie przestrzegają tajemnicy bankowej. Początkowo opierały się one na prawie zwyczajowym, a od 1934 r., kiedy w Szwajcarii uchwalono prawo bankowe (*Bundesgesetz über die Banken und Sparkassen*), tajemnica bankowa ma umocowanie w szwajcarskim prawie bankowym (art. 47). Jednym z powodów nadania tajemnicy bankowej rangi prawnej było zabezpieczenie się przed szpiegami nazistowskich Niemiec, którzy interesowali się majątkiem Niemców i Żydów ulokowanym w bankach szwajcarskich. Szwajcaria wprowadzając tajemnicę do swego prawa bankowego podkreśliła swoją niezależność polityczną i neutralność.

Tajemnica bankowa kojarzy się wielu ludziom głównie z istnieniem anonimowych – numerowanych kont, oraz praniem za ich pośrednictwem brudnych pieniędzy oraz wpłacaniem na konta środków z zagranicy w celu unikania podatków – jest to jednak myślenie stereotypowe. Istotą tajemnicy bankowej jest bowiem przede wszystkim zakaz udzielania przez bank – jego organy i pracowników, osoby sprawujące nad nim nadzór – informacji osobom trzecim o sytuacji finansowej klienta oraz wszelkich obecnych i przeszłych operacji z nim przeprowadzanych.²⁶⁸ Naruszenie tajemnicy bankowej w Szwajcarii, podobnie jak we Francji, Luksemburgu, Austrii i Holandii jest karalne²⁶⁹, jednakże w przeciwieństwie do tych krajów w Szwajcarii karalne jest również nieumyślne naruszenie tajemnicy bankowej.²⁷⁰

Obecnie władze Szwajcarii zapowiedziały złagodzenie tajemnicy bankowej. Hans-Rudolf Merz – szwajcarski minister finansów, w swojej wypowiedzi z dnia 13 marca 2009 roku, zapewnił iż rząd szwajcarski jest gotowy do udziela pomocy i informacji w przypadku podejrzenia popełnienia przestępstw podatkowych i prania brudnych pieniędzy.²⁷¹ Dodatkowo władze Szwajcarii w ramach walki z rajami podatkowymi mają zamiar wprowadzić standardy

²⁶⁸ E. Gostomski, Tajemnica bankowa w Szwajcarii, „Gazeta Bankowa”, 4-10 czerwca 2007 r.

²⁶⁹ Karą może być grzywna w wysokości do 50 tys. CHF gdy działania miały charakter działań umyślnych, lub do 30 tys. CHF, gdy ujawniono informację ze względu na zaniedbania. Naruszenie tajemnicy jest karane również w przypadku gdy osoba, która ją ujawniła nie pracuje już w instytucjach finansowych.

²⁷⁰ Podobnie silna ochrona tajemnicy bankowej istnieje tylko w Liechtensteinie i Singapurze. Obecnie władze Liechtensteinu, Luksemburga oraz Andory podjęły działania zmierzające do złagodzenia tajemnicy bankowej.

²⁷¹ www.ft.com, *Financial Times: Swiss agree to relax bank secrecy rules*, stan na dzień 15.09.2009 r.

rozliczeń podatkowych Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD).²⁷² Warto podkreślić, że Szwajcaria jako jeden z nielicznych krajów na świecie w ramach walki ze zjawiskiem prania brudnych pieniędzy przyjęła do swojego systemu prawnego wszystkie z 28 zaleceń opracowanych przez międzynarodową organizację FATIF (*Financial Action Task Force on Money Laundering*).

Niemniej jednak Szwajcaria pozostaje w dalszym ciągu największym centrum finansowym dla zagranicznych klientów indywidualnych. Na koniec 2008 r. aktywa zagranicznych inwestorów zdeponowane w bankach szwajcarskich przekroczyły 1, 47 biliona Euro, z czego 450 miliardów Euro należało do klientów indywidualnych.²⁷³

W Szwajcarii w ramach programu OECD "*International gateway for financial education*" powołano niezależny instytut badawczy – *Swiss Design Institute for finance and banking (SDFB)*, ściśle powiązany ze środowiskiem naukowym i instytucji finansowych (m.in. ETH Zurych, Uniwersytet w Zurychu, Uniwersytet w St. Gallen). Instytut bada szerokie relacje pomiędzy instytucjami finansowymi i ich klientami.²⁷⁴

W Szwajcarii obowiązują wytyczne *Swiss Guidelines for Financial Market Policy* Federalnego Ministerstwa Finansów (*Federal Department of Finance*) mają one zapewnić bezpieczeństwo oraz właściwy rozwój systemu finansowego w Szwajcarii – także w zakresie edukacji finansowej oraz upowszechniania korzystania z usług bankowych.²⁷⁵ Nad właściwym rozwojem systemu bankowego w Szwajcarii czuwa również Związek Banków Szwajcarii (*Swiss Bankers Association*) założony w 1912 r. w Bazylei jako stowarzyszenie handlowe, skupający obecnie blisko 363 członków instytucjonalnych i blisko 16 tys. członków indywidualnych. Kieruje działania edukacyjne z zakresu bankowości także do ludzi młodych poprzez portal internetowy www.juniorbank.ch.

W Szwajcarii nie ma odrębnych przepisów prawnych mających wprowadzić rachunek bankowy dla każdego obywatela, głównie dlatego, iż Szwajcarzy już od najmłodszych lat korzystają z produktów bankowych, a dostęp do nich nie jest specjalnie ograniczany. W

²⁷² www.pb.pl/aktualnosci/szwajcaria_lagodzi_tajemnice_bankowa.php/ stan na dzień 15.09.2009 r.

²⁷³ www.businessweek.com, *Business Week: Bank secrecy gives way in Switzerland*, stan na dzień 03.03.2009 r.

²⁷⁴ www.sdfb.ch

²⁷⁵ Więcej informacji nt. regulacji prawnych dotyczących systemu finansowego w Szwajcarii można znaleźć na stronie internetowej www.finweb.admin.ch

większości banków nie ma obowiązku utrzymywania minimalnego salda na rachunku oraz minimalnej wpłaty przy otwieraniu rachunku bankowego.

Bank UBS promuje np. oszczędnościowe rachunki bankowe dla osób młodych *UBS savings account for young people*, jako produkt szyty na miarę oczekiwań dzieci i młodzieży poniżej 20-tego roku życia. Skłania młodych ludzi do oszczędzania, głównie ze względu na atrakcyjne oprocentowanie rachunków, brak opłat za ich prowadzenie, roczny wyciąg z rachunku oraz wysoki stopień bezpieczeństwa depozytów. Jest to element programu UBS o nazwie "*Pay and save basic offering for young people and students and families and couples*". W ten sposób UBS przyczynia się zwiększenia liczby rachunków bankowych i świadomości finansowej.

Także *Credit Suisse* posiada specjalną ofertę rachunku bankowego dla osób młodych w przedziale wiekowym 12-20 lat: *Free Contact Private for young people*. Jest to produkt charakteryzujący się atrakcyjnym oprocentowaniem rachunków, zwolnieniem opłat za prowadzenie, roczny wyciąg z rachunku, wysoki stopień bezpieczeństwa depozytów, a także, w przypadku osób powyżej 14-tego roku życia, *Credit Suisse* oferuje kartę Maestro oraz konto internetowe *Direct Net* promując w ten sposób płatności bezgotówkowe wśród ludzi młodych. Bank przyciąga ludzi młodych oferując im również ekskluzywne oferty dodatkowe, np. w postaci bezpłatnych voucherów do kina.

2.7.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

Wśród beneficjentów programów edukacji finansowej w analizowanych krajach można wskazać: dzieci, młodzież, studentów oraz osoby dorosłe. W tej części opracowania przedstawiono przykłady działań z zachowaniem podziału na wyżej wymienione grupy docelowe.

Konsumtiger to skierowany do rodziców poradnik jak wychować swoje dzieci na odpowiedzialnych konsumentów umiejących zarządzać swoimi finansami osobistymi już od najmłodszych lat.

Kolejną ciekawą inicjatywą z zakresu zarządzania finansami osobistymi jest *MoneyBasics.ch* - portal internetowy mający na celu edukację finansową Szwajcarów. Ten projekt organizacji *Verein Schuldensanierung Bern*, kładzie szczególny nacisk na umiejętności i zainteresowania, ścieżki kariery, zarządzanie finansami na poziomie osobistym i rodzinnym. Pozwala użytkownikom zrozumieć w jaki sposób ich decyzje na temat planowania budżetów i wydatków bieżących, oszczędności i inwestycji wpływają na ich późniejszą rolę ekonomiczną w społeczeństwie. Na stronie internetowej znaleźć można m.in. kalkulator budżetu domowego oraz słowniczek finansowy, który pozwala zrozumieć konieczność planowania wpływów i wydatków, a także informacje w jakim stopniu banki i urzędy pocztowe mogą za pomocą różnorodnych produktów i usług wspomagać zarządzanie finansami osobistymi.

Podczas konferencji „Konsum, Kredit, Schulden” w Bernie w listopadzie 2006 r. poświęconej tematyce finansów gospodarstw domowych i ich zadłużaniu się, zostało zaprezentowane przez *Schuldenfragen Luzern* studium przypadku „*Bienenkästen*”. Ma ono uświadamiać osobom dorosłym o problemach jakie niesie nadmierne zadłużanie się: bank jako rolnik, stawia do dyspozycji środki pieniężne - ul, z którego korzystają klienci – pszczoły, konsumując pyłek kwiatowy – klienci nabywają dobra konsumpcyjne, zwracając środki przysparzają bankowi zysków (rolnik pozyskuje od pszczoł miód). Studium prezentuje przypadki różnych klientów, w różnym wieku, którym banki udzieliły kredytów, nie dbając należycie o ich zdolność kredytową i kondycję finansową, czasem oceniając zdolność kredytową zbyt „optymistycznie”. Jest to ciekawy sposób zobrazowania problemu właściwego zarządzania finansami osobistymi.

Schweizerische Nationalbank (SNB) – szwajcarski bank centralny, angażuje się w edukację finansową dzieci i młodzieży, poprzez serwis edukacyjny *iconomix.ch*, w którym można znaleźć materiały poświęcone polityce pieniężnej i finansom.²⁷⁶ Bank Centralny prowadzi również programy doskonalenia zawodowego dla nauczycieli z zakresu nauczania o finansach, na stronie internetowej można znaleźć pełną listę seminariów i wykładów o różnej tematyce. Podobną rolę w Polsce pełni NBPPortal.pl.

Część szwajcarskich banków z własnej inicjatywy prowadzi różnego rodzaju projekty z zakresu edukacji finansowej, przeciwdziałaniu zadłużeniu i doradztwa głównie poprzez

²⁷⁶ <http://www.iconomix.ch>, stan na dzień: 23.02.2009 r.

sponsoring i współpracę z innymi podmiotami. Działania te realizowane są obecnie w ramach strategii Społecznej Odpowiedzialności Biznesu (CSR), która odgrywa istotną rolę w społeczeństwie.

UBS Dictionary of Banking – 2009 edition to najnowsza wersja słownika terminów z zakresu finansów i bankowości jaką można znaleźć na stronie internetowej banku zawiera ponad 2400 definicji i pojęć, przygotowanych przez specjalistów z departamentu badań i rozwoju (w 2000 r. słownik liczył jedynie 260 haseł). Celem projektu realizowanego przez bank jest rozpowszechnienie wiedzy z dziedziny bankowości i zarządzania finansami wśród klientów banku. Ponadto strona internetowa banku została wyposażona w oprogramowanie *Screenreader* pozwalające na korzystanie z niej osobom niedowidzącym, bądź niewidomym. W ten sposób zapewnia się dostęp do informacji nt. finansów kolejnej grupie osób, co przyczynia się do ubankowienia osób upośledzonych wzrokowo.

Bank UBS także poprzez swoją strategię marketingową „*You & Us*” zwraca szczególną uwagę na budowanie właściwych relacji ze swoimi klientami. Kampania podkreśla szczególne znaczenie relacji pomiędzy klientami indywidualnymi oraz ich doradcami finansowymi i ma na celu budowanie długoterminowych więzi pozwalających klientom poznać w jaki sposób UBS jest zaangażowany w działania mające na celu sprostanie ich potrzebom i wymaganiom w zakresie obsługi i produktów finansowych.

Informacje nt. inicjatyw z zakresu edukacji finansowej podejmowanych przez instytucje finansowe w ramach Społecznej Odpowiedzialności Biznesu (CSR) można znaleźć w rocznych raportach społecznych tychże instytucji (publikowanych w formie oddzielnych raportów, lub będących częścią rocznych raportów finansowych). W działania edukacyjne angażują się również zakłady ubezpieczeń, informacje nt. projektów tego typu można znaleźć w raportach społecznych grupy UBS, Credit Suisse, itp.

Bank UBS w swoich raportach CSR zwraca szczególną uwagę na działania mające na celu: przeciwdziałanie przestępstwom finansowym, właściwe zarządzanie środowiskowe, zwiększanie świadomości klientów w zakresie inwestycji społecznie odpowiedzialnych, jak również wykorzystania tzw. czystych technologii (*clean tech*) i handlu emisją dwutlenkiem węgla (*carbon trading*). UBS niewątpliwie pomaga swoim klientom w zrozumieniu środowiskowych i społecznych aspektów inwestowania, dzięki stosownym badaniom,

doradztwu i odpowiedniej ofercie produktowej. Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat bank UBS rozwinął gamę produktów i usług spełniających oczekiwania i potrzeby klientów w zakresie *Socially Responsible Investment (SRI)* np. *UBS Lux Equity Sicav – Emerging Markets Innovators* oraz *UBS Strategy Certificate Energy Efficiency* uruchomione w 2008 roku.

Podobne działania podejmuje *Credit Suisse Group* wdrażając programy w zakresie mikrofinansów – głównie poprzez *responsAbility Global Microfinance Fund*, finansowania nanotechnologii oraz podobnie jak UBS oferuje swoim klientom produkty z zakresu *Socially Responsible Investment (SRI)*.

Credit Suisse Group w ramach promowania zarządzania finansami osobistymi jak również korzystania z produktów bankowych prowadzi kampanię pod hasłem *New perspectives – for every stage of your life*, z którą wiążą się słowa kluczowe; *Discover* – odkryj, gama informacji i produktów bankowych skierowana do ludzi młodych – studentów i osób rozpoczynających karierę zawodową; *Establish* – stwórz, zawiera rozwiązania dla osób planujących budowę domu lub zakup mieszkania, chcą odpowiednio lokować swoje oszczędności (w tym na emeryturę); *Optimize* – optymalizuj, poziom oszczędności, zadłużenia i zabezpieczenia emerytalnego, *Realize* – realizuj, dla osób, które przygotowują się do przejścia na emeryturę i chcą podwyższyć jakość swojego życia w oparciu o produkty bankowe szyte na miarę ich potrzeb.

Giełdy Papierów Wartościowych w Szwajcarii (*SIX Swiss Exchange*) prowadzą platformę (*My Market Pulse*), przeznaczoną dla ludzi pragnących zgłębiać tajniki obrotu papierami wartościowymi. Na stronie internetowej można znaleźć m.in. seminaria i publikację m.in. na temat rynku kapitałowego, instrumentów pochodnych, rynku funduszy inwestycyjnych, broszury, itp. Działania giełdy należy ocenić wysoko, jeśli chodzi o jej wkład w edukację finansową społeczeństwa szwajcarskiego. Więcej informacji na stronie *SIX Swiss Exchange*.²⁷⁷

W edukację z zakresu zarządzania finansami osobistymi włączają się również firmy ubezpieczeniowe zrzeszone w *Swiss Insurance Association*.²⁷⁸ Organizacja ta dba o właściwą

²⁷⁷ www.six-swiss-exchange.com/marketpulse/tools/overview_de.html, stan na dzień: 12.02.2009 r.

²⁷⁸ Więcej informacji na stronie: www.svv.ch

edukację ubezpieczeniową mieszkańców Szwajcarii poprzez portal internetowy, w którym znaleźć można zakładkę *consumer info* zawierającą szereg informacji, porad dotyczących różnego rodzaju ubezpieczeń. *Swiss Insurance Association* prowadzi również badania nt. rynku ubezpieczeń i publikuje ich wyniki, ostatnią dostępną publikacją promującą i wskazującą na wysokie znaczenie ubezpieczeń jest broszura *Nothing works without insurance*, – czyli, w tłumaczeniu na język polski „Nic nie działa bez ubezpieczeń”. Działania organizacji należy ocenić wysoko, jeśli chodzi o zwiększanie świadomości finansowej Szwajcarów.

Swiss Re – jedna z najbardziej znanych szwajcarskich firm reasekuracyjnych w ramach swoich działań z zakresu CSR wprowadziła kilka narzędzi ułatwiających klientom zrozumienie idei ubezpieczeń. Poprzez *e-business* klienci *Swiss Re* mają dostęp do produktów elektronicznych pozwalających na poprawę i rozwój działalności gospodarczej. *Swiss Re Academy* to centrum szkoleniowe przeznaczone dla osób zainteresowanych dziedziną ubezpieczeń, które zdobytą w akademii wiedzę pragną zastosować w życiu codziennym.

Swiss Life – firma ubezpieczeniowa, na swoim portalu internetowym²⁷⁹ zamieszcza szereg narzędzi wirtualnego doradztwa i informacji dla klientów. Klienci mogą skorzystać z kalkulatora wydatków, oszczędności oraz obciążenia hipoteki lub też skorzystać z doradztwa ubezpieczeniowego *online*. *Swiss Life* dba również o to, aby klienci posiadali pełną informację nt. systemie ubezpieczeń obowiązującym w Szwajcarii, na stronie internetowej zakładu ubezpieczeń można znaleźć specjalną zakładkę – *Vorsorge Know-How*. W ten sposób *Swiss Life* przyczynia się do zwiększenia świadomości ubezpieczeniowej oraz edukacji finansowej mieszkańców Szwajcarii.

Ponadto w Szwajcarii istnieje nietypowa decentralizacja systemu edukacji, oparta na podziale na kantony (26 krajów związkowych) oraz grupy języków urzędowych, stąd też biorą się występujące różnice w systemach i standardach edukacyjnych. W poszczególnych kantonach funkcjonują Dyrektoriaty lub Ministerstwa Edukacji, natomiast współpracę pomiędzy kantonami koordynuje *Swiss Conference of Cantonal Minister of Education (EDK)*. Edukacja finansowa jest realizowana w pewnym zakresie jako przedmiot nauczania w szkołach

²⁷⁹ www.swisslife.ch

podstawowych i średnich. Niestety nie udało się pozyskać informacji nt. włączenia edukacji finansowej do programów nauczania do systemów edukacji w poszczególnych kantonach.

Niewątpliwie programy edukacyjne skierowane do uczniów i studentów są działaniami społecznie pożądanymi. Jednakże, jeszcze za wcześnie, aby ocenić skuteczność tych działań, bowiem po pierwsze historia tych inicjatyw jest krótka, a młodzież uczestnicząca w programach edukacyjnych nie korzysta jeszcze w pełni z usług finansowych. W edukację finansową włączają się również jednostki rządowe oraz bank centralny.

2.7.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

W zakresie szeroko rozumianej edukacji finansowej w Szwajcarii funkcjonuje wiele blisko 30 organizacji mających na celu edukację finansową oraz doradztwo w zakresie przeciwdziałania nadmiernemu zadłużaniu się, skierowane głównie do dzieci i młodzieży oraz osób dorosłych. Edukacja finansowa oraz doradztwo zadłużeniowe może w różny sposób przyczynić się do zmniejszenia się poziomu wykluczenia finansowego w tym kraju, także poprzez propagowanie wśród społeczeństwa praw konsumenta, których znajomość może pomóc osobom pokrzywdzonym przez instytucje finansowe, aktywnie bronić się przed błędami.

Eksperti twierdzą jednak, iż możliwości edukacji finansowej są ograniczone, bowiem nawet dobrze wyedukowany konsument potrzebuje dostępu do elastycznych i transparentnych produktów finansowych, dostępu do kredytu po rozsądnej cenie, dobrego doradztwa finansowego, a także jasnych i przejrzystych regulacji dotyczących efektywnego oddłużenia i możliwości ogłoszenia bankructwa konsumenckiego.

W edukację finansową społeczeństwa Szwajcarii włączyły się również różnego rodzaju instytucje doradzające, jak rozwiązać problem nadmiernego zadłużenia. W Szwajcarii funkcjonuje do największych instytucji tego typu należy: *Schuldenberatung Schweiz*, *Verein Schuldensanierung Bern*, *Fachstelle für Schuldenfragen*, *Steinemann Lebensqualität*, *Plusminus*, *Neustart*, *Fondation GAD Stiftung*, *SOS Dettos Bienne-Jura Bernois/Schuldenberatung Biel-Berner Jura*, *Caritas*. Pełną listę instytucji zajmujących się doradztwem zadłużeniowym będzie można znaleźć w tworzonej obecnie internetowej bazie: *Schuldenberatungsstellen der Schweiz*.. Przychodzą one z pomocą osobom nadmiernie

zadłużonym, które padły ofiarą tzw. „pułapki zadłużenia” i nie są w stanie poradzić sobie z bieżącymi obciążeniami finansowymi.

Tego typu instytucje, za pomocą działań restrukturyzacyjnych, konsolidacji długów są w stanie przygotować plan redukcji zadłużenia swoich klientów, ale również udzielają informacji nt. możliwości ogłoszenia tzw. upadłości konsumenckiej. Edukują i uświadamiają swoich klientów, jakie problemy i ryzyko mogą występować. Organizacje te pomagają również osobom pokrzywdzonym przez instytucje finansowe.

W długim okresie środkiem pozwalającym na redukcję wykluczenia finansowego jest niewątpliwie ogłoszenie upadłości konsumenckiej. Nadmierne zadłużenie jest jednym z głównych powodów wykluczenia finansowego w Szwajcarii, zatem możliwość ogłoszenia upadłości konsumenckiej może pomóc w uzyskaniu ponownego dostępu do usług finansowych w przyszłości. W Szwajcarii funkcjonują przepisy prawne regulujące kwestie upadłości konsumenckiej – ustawa *Bundesgesetz über Schuldenbetreuung und Konkurs* (SchKG), ustawa weszła w życie 01.01.1892 r. i była wielokrotnie nowelizowana.²⁸⁰

Według danych *Postfinanz Schweiz* odsetek osób nadmiernie zadłużonych w wieku 16-25 lat uległ znacznemu zwiększeniu w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Eksperci uważają, iż blisko 30 % osób w wieku 16-25 lat wydaje więcej pieniędzy, niż ma do dyspozycji. Dzieje się tak, bowiem jeszcze kilkanaście lat temu kwestia długów była tematem niechętnie poruszany. Obecny styl życia na kredyt powoduje, iż młodzi ludzie często wpadają w pułapkę zadłużenia i mają problemy z terminowym regulowaniem swoich zobowiązań. Podobnego zdania jest Tobias Bileter z Swisscontent Corp., który podkreśla, że w szczególności ważnym jest, aby dzieciom wyjaśnić zagrożenia jakie niesie ze sobą konsumowanie dóbr, na których ich nie stać.²⁸¹

Jugendverschuldung.ch.vu to inicjatywa podjęta przez *Kaufmännisches Bildungszentrum Lucern*, ma na celu pomóc osobom, które wpadły w pułapkę zadłużenia, lub nieracjonalnie zarządzają swoimi finansami osobistymi. Zgodnie z analizą wyników badań tego centrum, wielu młodych mieszkańców Szwajcarii dokonuje zakupów przedmiotów prestiżowych takich

²⁸⁰ Więcej informacji oraz tekst ustawy można znaleźć na stronie internetowej oraz tekst ustawy: www.admin.ch/ch/d/sr/281_1/index.html, stan na dzień 21.02.2009 r.

²⁸¹ U. Reifner, *Mythos Jugendverschuldung*, IFF e.V, Hamburg, November 2006.

jak nowoczesne telefony komórkowe, odtwarzacze, laptopy, etc. gdyż są one przedmiotami pożądanymi społecznie, nabywają je nie posiadając niezbędnych do tego środków, co staje się obecnie główną przyczyną zadłużania się.

Dowiedziano, iż grupą młodzieży najmocniej dotkniętą problemem nadmiernego zadłużania się w Szwajcarii, są nastolatki pochodzący z ubogich rodzin, których rodzice dają im zły przykład poprzez nadmierne zadłużanie się i brak należytego zarządzania swoimi finansami osobistymi. W momencie gdy młodzi ludzie z tych rodzin wchodzi w życie zawodowe i dysponują własnymi dochodami, jest już zbyt późno, aby mogli oni prawidłowo oszacować wartość dóbr i usług na konsumpcję, których mogą sobie w danej chwili pozwolić.

W projekt *Jugenverschuldung Schweiz* zaangażowanych jest wiele instytucji i organizacji m.in. portal internetowy *mymoney.ch*, *Valiant Holding Privatbank*, *Bundesamt für Kultur*, *Dienst für Jugendfragen*, *Justizdepartement Basel-Stadt*, *Neuapostolische Kirche Schweiz*, *Kirchenrat des Kantons Zurich*, *Kantonale Jugendkommission Bern*, *GGG Gesellschaft für das Gemeinnützige und Gute*.

Schulgemeinde Wallisellen Online – Forum to przykład forum internetowego, na którym poruszane są problemy związane z edukacją ludzi młodych, także dotyczące zarządzania finansami osobistymi, edukacji finansowej oraz nadmiernego zadłużenia.

Portal internetowy organizacji *Verein Schuldensanierung Bern*: www.schuldenhotline.ch przeznaczony do osób szukających porady nt. problemów finansowych, które mogą znaleźć rozwiązanie jak unikać i radzić sobie z problemami finansowymi. Działania *Verein Schuldensanierung Bern* mają ogólny charakter edukacyjny, i mogą się w znaczącym stopniu przyczynić do zwiększenia świadomości finansowej mieszkańców Szwajcarii. Publikacje, seminaria i konferencje dotyczą nie tylko produktów finansowych, ale także regulacji i zmian w rozwoju usług finansowych.

Klienci banków mający problemy w relacjach z bankami, a nie chcą dochodzić swoich praw na drodze sądowej mogą skontaktować się z biurem *Swiss Banking Ombudsman*. Jest to niezależna organizacja mająca na celu rozwiązywanie problemów konsumentów

korzystających z usług bankowych, i mimo iż nie posiada narzędzi do arbitrażu, uczestniczy w procesie mediacji pomiędzy stronami konfliktu.²⁸²

2.7.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

Wykorzystanie transakcji bezgotówkowych w Szwajcarii kształtuje się na poziomie 150-200 transakcji rocznie na jednego mieszkańca. I jest to wynik średni, porównywalny dla krajów Unii Europejskiej m.in. Niemiec i Belgii, w Szwajcarii dominują przede wszystkim płatności w formie polecenia przelewu (81,7 transakcji na osobę w skali roku, 613 milionów transakcji) oraz polecenia zapłaty (7,0 transakcji na osobę w skali roku, 52 miliony transakcji), płatności kartami płatniczymi i kredytowymi (51,2 transakcji na osobę w skali roku, 384 miliony transakcji), coraz więcej osób korzysta z możliwości płatności przez Internet, bądź zakupów przez Internet (2,6 transakcji na osobę w skali roku, 19,2 miliona transakcji).²⁸³ W Szwajcarii dokonuje się niespełna 2 milionów transakcji gotówkowych rocznie (0,2 transakcji na osobę w skali roku), co oznacza, że ok. 99,8 % wszystkich transakcji jest dokonywanych w formie bezgotówkowej. Wiele inicjatyw edukacyjnych wspomnianych przy omawianiu zagadnienia zarządzania finansami osobistymi, zwraca szczególną uwagę na bezgotówkowe formy płatności: m.in. *Moneybasics.ch*, *iconomix.ch*, *Verein Schuldensanierung Bern*.

W Szwajcarii każdego miesiąca dokonywanych jest kilkanaście milionów różnego rodzaju płatności o charakterze stałym. Szwajcarzy mają wysoką świadomość finansową i chętnie korzystają z tych form płatności regulując rachunki za gaz, energię elektryczną, telefon, RTV czy też należności z tytułu czynszów, prenumerat, spłaty kredytów. Dodatkowo, w przypadku podmiotów gospodarczych cyklicznie są opłacane raty leasingowe, lub rozliczane niektóre transakcje kupna-sprzedaży towarów lub usług.

Jak już wspomniano wcześniej, wiele gospodarstw domowych korzysta z polecenia zapłaty (52 miliony transakcji w 2005 r.). *Direct debit* jako wygodna forma płatności bezgotówkowych rozwinęła się w Szwajcarii, głównie ze względu na współpracę instytucji finansowych z wystawcami rachunków (tj. dostawcami energii, firmami telekomunikacyjnymi, itp.). Klienci mogą korzystać z tych usług w ramach standardowych rachunków bankowych. Jest to rozwiązanie korzystne dla obu stron, gwarantujące terminowe

²⁸² Więcej informacji na: www.bankingombudsman.ch

²⁸³ Według danych: „Statistics on payment and settlements systems in selected countries, based on 2005 data, Bank for International Settlements, 2007.

regulowanie należności i zobowiązań. W przypadku większości banków jest to usługa bezpłatna lub dużo tańsza od innych rodzajów rozliczeń. Instytucje finansowe w Szwajcarii podejmują różnego rodzaju inicjatywy mające na celu: zwiększenie znajomości bezgotówkowych form płatności wśród klientów. Informacje o tej formie dokonywania płatności bezgotówkowych można znaleźć w korespondencji bankowej i handlowej poszczególnych wystawców faktur (np. przy comiesięcznych wyciągach bankowych, fakturach) oraz na stronach internetowych banków. W Niemczech stosunkowo duża liczba firm stwarza możliwość rozliczania w formie polecenia zapłaty, co sprzyja dalszemu rozwojowi tej usługi na rynku szwajcarskim.²⁸⁴

Do rozpowszechniania się różnego rodzaju form płatności bezgotówkowych przyczynia się m.in. wspomniana wcześniej organizacja *Verein Schuldensanierung Bern*, i jej portal internetowy *MoneyBasics.ch*, na którym można niezbędne informacje nt. produktów i usług z zakresu płatności bezgotówkowych. Działania tego typu zwiększają świadomość finansową konsumentów i zachęcają ich do korzystania z nowoczesnych produktów finansowych.

Działania z zakresu edukacji finansowej prowadzone są również przez organizacje *non-profit*. Jeśli chodzi o promocję płatności bezgotówkowych, to w działalność taką angażuje się m.in. *Institut für Finanzdienstleistungen* (Instytut Usług Finansowych), niezależne międzynarodowe stowarzyszenie prowadzące badania i udzielające porad w zakresie odpowiedzialnych (społecznie) usług finansowych.²⁸⁵ Instytut podejmuje działania mające na celu rozpowszechnianie produktów z zakresu płatności bezgotówkowych.

European Credit Research Institute (ECRI) w swoim okólniku nr 28/2008 podaje, iż Szwajcaria przyłączyła się do działań *European Payment Council* zmierzających do jak najszybszego upowszechnienia płatności za pomocą telefonu komórkowego. Dzięki tym działaniom, do końca 2009 r. w wielu punktach na terenie kraju będzie można dokonywać zakupów za pomocą telefonu komórkowego, którego karta będzie się łączyła z bezdotykowym urządzeniem czytnikiem do realizacji płatności.

²⁸⁴ www.bankier.pl, stan na dzień 14.10.2008 r.

²⁸⁵ www.iff-hamburg.de, stan na dzień: 12.08.2008 r.

Warto też wspomnieć, iż podobne działania mające na celu propagowanie płatności bezgotówkowych zostały podjęte w listopadzie 2007 r. przez Komisję Europejską, która przyjęła *Payment Services Directive*

Dodatkowo, praktycznie wszystkie banki działające na terenie Szwajcarii oferują swoim klientom rachunki bankowe uwzględniające nie tylko, zróżnicowane potrzeby oraz możliwości finansowe swoich klientów, ale i skłonność i otwartość do korzystania z nowoczesnych instrumentów finansowych. Szczególnie widoczne jest to w ofercie kont osobistych oferowanych osobom zamożnym w ramach *personal banking* oraz *private banking*.

2.8. Wielka Brytania (A. Nowak)

W Wielkiej Brytanii na koniec II kwartału 2008 r. poziom PKB wyniósł 320,5 mld GBP, inflacja roczna 4,7%, bezrobocie 5,7%, a wskaźnik oszczędności 0,4%.²⁸⁶

Według danych statystycznych, w Wielkiej Brytanii 6% (tj. ponad 1,5 mln) obywateli dorosłych²⁸⁷ nie posiada rachunku bankowego²⁸⁸, 20% (tj. 4,4 mln) ludzi korzysta z usług finansowych w sposób marginalny²⁸⁹, 7,6% ogółu gospodarstw domowych jest nadmiernie zadłużone. Badania przeprowadzone na zlecenie *Financial Services Authority (FSA)*²⁹⁰ pokazały, że w Wielkiej Brytanii²⁹¹:

- 31-37% gospodarstw domowych nie ma żadnych oszczędności i nie korzysta z innych form inwestowania,
- 27% pracowników nie posiada zawodowej (tzn. opłacanej przez pracodawcę) albo prywatnej emerytury,
- 45% gospodarstw domowych nie ma wykupionego żadnego ubezpieczenia na życie,
- 29% ludzi nie ma możliwości otrzymania kredytu.

Badania przeprowadzone na uniwersytecie w Cambridge przez prof. B. Burchall pokazują, że 9 mln Brytyjczyków nie potrafi i nie stara się zrozumieć informacji finansowych, poczynając od wyciągów bankowych, kończąc na polisach na życie. Profesor określił ich stan jako „*financially phobic*”²⁹². Podobne wyniki dało badanie przeprowadzone na zlecenie *Citigroup*. Według tych badań, na 2 z spośród 3 konsumentów uważa, że informacje finansowe są zbyt skomplikowane, aby je zrozumieć²⁹³.

Podjmując tematykę edukacji finansowej w Zjednoczonym Królestwie, należy podkreślić, że w tym kraju, podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, sektor finansowy (do czasu obecnie trwającego kryzys finansowego) był jednym z najbardziej „prywatnych” sektorów na świecie.

²⁸⁶ <http://www.statistics.gov.uk>.

²⁸⁷ Tzn. powyżej 18-tego roku życia.

²⁸⁸ Por.: B. Balot, *Working Paper social, economical and financial consequences of financial exclusion*, Réseau Financement Alternatif.

²⁸⁹ <http://www.edunews.pl>.

²⁹⁰ Szerzej nt FSA w dalszej części opracowania.

²⁹¹ www.fsa.gov.uk.

²⁹² <http://www.prudential.co.uk/prudential-plc/cr/library/research/fineducation/fineducation.pdf>.

²⁹³ <http://www.euractiv.com/en/financial-services/financial-education/article-175165>.

Edukacja finansowa brytyjskich obywateli musi mieć więc silne poparcie ze strony państwa. Prywatne instytucje finansowe, po pierwsze nie przeznaczą odpowiednio dużych środków na sfinansowania kosztownych programów, po drugie, gdyby edukacja finansowa była sponsorowana jedynie przez prywatne instytucje finansowe, istniałoby duże niebezpieczeństwo, iż mogłaby przyjmować tylko formy marketingowe, mające na celu promowanie poszczególnych instytucji finansowych, bądź produktów, a nie miałyby na celu podniesienia świadomości finansowej społeczeństwa jako całości. Politycy i rząd brytyjski mają świadomość, że działania prowadzone na szczeblu ogólnopaństwowym, wsparte jedynie inicjatywami sektora prywatnego, mogą przynieść oczekiwane efekty w tym zakresie.²⁹⁴ Dlatego też opracowania dotyczące edukacji w Wielkiej Brytanii i w Stanach Zjednoczonych zostaną inaczej przedstawione niż opracowania dotyczące tej edukacji w: Niemczech, Austrii oraz w Polsce. Zostanie tutaj położony nacisk na opisanie i ocenę rządowych działań na rzecz edukacji, a na tym tle - zostaną przedstawione poszczególne badane w tym opracowaniu inicjatywy.

Podejmowane na szczeblu rządowym wysiłki w zakresie edukacji finansowej społeczeństwa brytyjskiego można podzielić na działania skierowane do: młodzieży (tj. poniżej 16-tego roku życia) i osób dorosłych (tj. powyżej 16 roku życia). Wśród najważniejszych partnerów zajmujących się tą problematyką można zaliczyć²⁹⁵:

- 1) departamenty edukacji, tj.: *Department for Education and Skills (DfES)* w Anglii; *Welsh Assembly* w Walii; *Scottish Executive* wraz z *Learning and Teaching Scotland (LT Scotland)* w Szkocji; *Department of Education* w Irlandii Północnej,
- 2) *Financial Services Authority (FSA)*,
- 3) *Department for Work and Pensions (DWP)*,
- 4) *H.M. Treasury*²⁹⁶,
- 5) instytucje doradztwa finansowego,
- 6) lokalne i charytatywne organizacje,
- 7) *Local Education Authorities (LEAs)*,

²⁹⁴ T. Gardener, P. Molyneux, S. Carbo, *Financial Exclusion: Comparative Experiences and Developing Research*, Materiały i Studia nt. financial exclusion, March 2005.

²⁹⁵ Za: *Department for Work and Pensions*, źródło: <http://www.dwp.gov.uk/asd/asd5/rpots2005-2006/rrep275.pdf>.

²⁹⁶ H.M. Treasury jest w Wielkiej Brytanii Ministerstwem Gospodarki i Finansów. Jest on odpowiedzialny za formułowanie i wdrażanie rządowej polityki finansowej i gospodarczej. Jego celem jest wspieranie zrównoważonego wzrostu gospodarczego i przeciwdziałanie bezrobociu. Źródło: <http://www.hm-treasury.gov.uk>.

8) szkoły i inne edukacyjne instytucje, jak: *Further Education (FE)*, *Higher Education (HE)*, *Adult and Community Learning (ACL)*.

Główny jej nurt edukacji finansowej skierowanej do młodzieży, polega na ustawowym systemie edukacji, prowadzonym przez wyżej wymienione departamenty edukacji. Systemy poszczególnych królestw Wielkiej Brytanii różnią się nieznacznie od siebie, przy czym podstawowym celem jest ułatwienie młodzieży nabywania umiejętności, wiedzy, zrozumienia i odpowiedzialności finansowej. Wprowadzenie włączenie elementów edukacji finansowej do programów poszczególnych szkół jest dobrowolne, ale władze lokalne najczęściej popierają tego typu inicjatywy.

W Anglii celem DfES jest włączenie edukacji finansowej do standardowego programu. Obecnie realizacja zadań edukacji finansowej jest wykonywana na podstawie nieustawowych zaleceń (*key stages - KS*) dla szkół. KS obejmują cztery grupy wiekowe młodzieży w wieku od 5 do 16 lat:

- 1) dzieci w wieku 5-7 lat (KS 1),
- 2) dzieci w wieku 7-11 lat (KS 2),
- 3) dzieci w wieku 11-14 (KS 3),
- 4) dzieci w wieku 14-16 (KS 4).

W poszczególnych grupach wiekowych, dzieci i młodzież, stopniowo, poznają podstawowe zagadnienia z zakresu finansów. Przykładowo, dzieci w ramach K1 powinny dowiedzieć się, co to jest pieniądz, do jakich służy celów i jakie są jego źródła, a także rozwiązywać zadania w zakresie prostych decyzji finansowych. Natomiast młodzież, w ramach KS 4, powinna poznać podstawowe usługi finansowe, nabyć umiejętności planowania finansów gospodarstwa domowego, zrozumieć znaczenie oszczędności (w tym przede wszystkim oszczędności emerytalnych). Od roku szkolnego 2005/2006, w ramach KS 4, w Anglii do szkół został również wprowadzony 5-cio dniowy program nauki podstaw przedsiębiorczości.

Według badań przeprowadzonych przez FSA w 2002 r. w Anglii, okazało się, że 60% szkół realizuje ponad połowę tematów zalecanych w KS, w ramach godzin programowo przeznaczonych na matematykę. Jednocześnie większość szkół, w celu realizacji KS, ściśle współpracuje z lokalną społecznością i biznesem.

W Walii obowiązuje taki sam zakres nauczania finansowego dzieci i młodzieży, jak w Anglii. Przy czym, w praktyce, realizowane przede wszystkim są elementy KS 4, które zostały włączone do programów zawodowych szkół walijskich, w ramach *Personal and Social Education (PSE)*. Trwają prace nad włączeniem elementów KS 1-3 do programów nauczania matematyki. Natomiast dla dzieci, lokalnie zostały uruchomione programy edukacji finansowej, wśród których, do najważniejszych, można zaliczyć: *Real Game*, *Personal Finance Education Group (pfeg)*²⁹⁷ i *NatWest Initiatives*.

W Szkocji przyjęty plan edukacji finansowej zakłada, że odpowiedzialne za nią powinny być władze lokalne²⁹⁸. *LT Scotland* ustanowił *Scottish Centre for Financial Education (SCFE)*, którego zadaniem jest wspomaganie władz lokalnych, szkół i nauczycieli w realizowaniu elementów edukacji finansowej młodzieży. Działalność SCFE jest finansowana z kilku źródeł, w tym przede wszystkim przez: *Scottish Executive*, *Royal Bank of Scotland*, *FSA* i *Stewart Ivory Foundation*. Do głównych zadań SCFE należy:

- 1) prowadzenie prac mających na celu włączenie elementów edukacji finansowej do szkockiego programu nauczania,
- 2) organizowanie kursów nt. edukacji finansowej dla nauczycieli,
- 3) wypracowanie metody aktualizacji programów nauczania finansowego,
- 4) wspieranie współpracy nauczycieli i władz lokalnych w tym zakresie.

Wyniki badań prowadzonych przez *Royal Bank of Scotland* pokazały, że 2/3 nauczycieli miało świadomość, że w programach nauczania ich szkół występują elementy edukacji finansowej i przynoszą one efekty.

W Irlandii Północnej edukacja finansowa została uznana jako ważny element edukacji w szkołach ponadpodstawowych i została ona wprowadzona do programów nauczania matematyki i podstaw ekonomii. Ministerstwo kładzie również nacisk na opracowanie programów szkolenia zawodowego nauczycieli matematyki w tym zakresie. *General Consumer Council of Northern Ireland (GCCNI)* również popiera ideę edukacji finansowej w szkołach. Na swojej stronie internetowej udostępnia wiele informacji z zakresu wiedzy

²⁹⁷ *Personal Finance Education Group (pfeg)* to dobroczynna instytucja, której misją jest badanie, czy kończąca edukację młodzież posiadają odpowiednią wiedzę oraz umiejętności finansowe, pozwalające im funkcjonować w „ubankowanym” społeczeństwie. Oferuje ona porady oraz źródła informacji dla wszystkich uczniów, które różnicuje w zależności od poziomu wykształcenia, a także pochodzenia społecznego i kulturalnego. Pfeg wspiera również brytyjskich nauczycieli, którzy pracują z dziećmi i młodzieżą w wieku 4-19 lat zajmujących się ich edukacją finansową.

²⁹⁸ Władze lokalne posiadają szczegółowe informacje, jakiego typu wiedza finansowa jest potrzebna.

finansowej, w tym również informacje skierowane do dzieci. *Northern Ireland Network for Education (NINE)* oferuje informacje, które pozwalają studentom zrozumieć pojęcie wartości pieniądza i oszczędności.²⁹⁹

W 2006 r. rząd Zjednoczonego Królestwa przyjął plan edukacji finansowej społeczeństwa³⁰⁰. W tym planie założono, że działania na rzecz edukacji będą realizowane zarówno przez instytucje rządowe, organizacje charytatywne oraz firmy prywatne. Wszelkie działania tych podmiotów, podnoszące świadomość finansową i umiejętności zarządzania finansami osobistymi obywateli Wielkiej Brytanii, będą wspierane finansowo. W 2006 r. rząd brytyjski przeznaczył na realizację planu budżet w wysokości 90 mln funtów.

Do najważniejszych instytucji rządowych, która systematyczne działania w zakresie edukacji finansowej Brytyjczyków należy Urząd Nadzoru Finansowego - *Financial Services Authority (FSA)*. Do jej priorytetowych obszarów w tym zakresie należy: podnoszenie poziomu wiedzy wśród: młodych rodziców (tzn. posiadających małe dzieci), młodzieży szkolnej, „młodych dorosłych”, prowadzenie programów edukacyjnych w miejscach pracy, zwiększenie komunikacji między instytucjami finansowymi, a ich klientami, opracowywanie narzędzi pozwalających na zwiększenie edukacji finansowej *on-line* oraz finansowanie doradztwa z zakresu usług finansowych. Jednym z kluczowych celów edukacji finansowej jest zwiększenie zaufania do instytucji finansowych (a w tym – do przechowywania oszczędności w tych instytucjach), które, co pewien czas, w związku z mającymi miejsce obecnie i w przeszłości, kryzysami, jest systematycznie ograniczane.

Do działań na rzecz podnoszenia poziomu ogólnej edukacji finansowej społeczeństwa brytyjskiego włączają się również inne centralne instytucje finansowe i instytucje współpracujące z tymi instytucjami. Wśród nich należy wymienić: *Bank of England*, *FSA*, *British Bankers' Association*, *Financial Ombudsman*, *London Stock Exchange*.

Bank of England oferuje szeroki zakres informacji, mających na celu budowanie świadomości i zrozumienia jego roli i funkcji w gospodarce.

²⁹⁹ Za: *Department for Work and Pensions*, źródło: <http://www.dwp.gov.uk/asd/asd5/rports2005-2006/rrep275.pdf>.

³⁰⁰ M. Izza, Feedback: *UK financial education – a model that works*, Financial Times, 11.08.2008 r.

W celach edukacyjnych ogółu społeczeństwa w Banku zostało utworzone Muzeum, gdzie zostały zgromadzone interesujące materiały, w tym przede wszystkim dotyczące inflacji. Muzeum organizuje również dla różnych grup wiekowych pokazy zgromadzonych zbiorów oraz prezentacje tematyczne.³⁰¹

Dla ludzi młodych, bank centralny udostępnia materiały na temat pieniędzy, cen i gospodarki, posiada zasoby edukacyjne dla szkół podstawowych i średnich oraz organizuje roczny konkurs dla uczniów szkół średnich. Ma to na celu pomóc młodym ludziom zrozumieć, jak działa bank centralny i jakie są przyczyny występowania zjawiska inflacji. *Bank of England*, na swojej stronie Internetowej, udostępnia linki do programów nauczania finansowego. Wśród nich można wymienić³⁰²:

Pounds & Pence

Jest to program przeznaczony dla dzieci w wieku 9-11 lat, którego tematem jest pieniądz i rola banku centralnego w utrzymaniu stabilności cen.

Made of Money

Jest to program przeznaczony dla młodzieży w wieku 14-16 lat, który wyjaśnia, jak poszczególne czynniki makroekonomiczne stymulują rozwój gospodarki.

Target Two Point Zero

Jest to roczny konkurs przeznaczony dla młodzieży w wieku 16-18 lat, gdzie w sposób praktyczny uczniowie poznają działalność *Monetary Policy Committee*.

British Bankers' Association również aktywnie włącza się w edukację finansową. Na swojej stronie internetowej umieszcza informacje dla konsumentów. Przy czym, nie mają już na celu promowania ogólnej świadomości finansowej, ale w szczególności dotyczą³⁰³:

- 1) problemu nadmiernego zadłużenia (tu znajdują się informacje w zakresie współpracy nadmiernie zadłużonego klienta z jego bankiem),
- 2) w jaki sposób unikać oszustw finansowych,
- 3) mechanizmu działania czeków i sposobów posługiwania się nimi.

Financial Ombudsman Service, na swojej stronie WWW, udostępnia nauczycielom i innym pracownikom oświaty programy zawierające informacje na temat roli rzecznika praw obywatelskich w rozwiązywaniu sporów, w tym sporów o charakterze finansowym. Do

³⁰¹ <http://www.bankofengland.co.uk>.

³⁰² <http://www.bankofengland.co.uk>.

³⁰³ www.bba.org.uk.

najważniejszych programów można zaliczyć: *Times Educational Supplement* czy *Education Today*. Inicjatywa ta opiera się na szeroko zakrojonych działaniach, skierowanych przez Rzeczników do młodych ludzi, którzy jako konsumenci, mają mniejszą świadomość swoich praw (w tym ich prawa do korzystania z pomocy rzecznika praw obywatelskich ds. usług finansowych).³⁰⁴

W ramach przyjętego przez rząd planu edukacji finansowej społeczeństwa, w działania edukacyjne zaangażowało się wiele pozarządowych organizacji, instytucji i firm. Jedną z najskuteczniejszych „koalicji” stworzyli: Instytut Biegłych Księgowych Anglii i Walii (*Institute of Chartered Accountants in England and Wales - ICAEW*), GE Money Bank i *Personal Finance Education Group (pfeg)*. Wypracowali oni skuteczny program prowadzący do ulepszenia systemu edukacji finansowej młodzieży. Program ten polega na zorganizowaniu specjalnych kursów *on-line* dla zainteresowanych ekspertów finansowych, aby przekazać im wiedzę na temat szkolnych programów nauczania i metod współpracy ze szkołami. Przeszkoleni (w zakresie metodyki kształcenia) specjaliści ds. finansów, wspólnie z nauczycielami, opracowywali szkolne programy kształcenia finansowego. Ze względu na występujące różnice programowe pomiędzy szkołami, w tym w szczególności na poziomie szkół średnich, nie starano się stworzyć jednolitego programu nauczania finansowego, pozostawiając decyzję o intensywności i zakresie tej edukacji uczestniczącym w tym procesie nauczycielom.

W podejmowane działania na rzecz edukacji finansowej młodzieży, oprócz nauczycieli, starano się również włączyć społeczności lokalne, czego dodatkowym skutkiem była walka z wykluczeniem finansowym. Nie nastawiano się przy tym na działania krótkookresowe, lecz potraktowano podnoszenie świadomości i edukacji finansowych uczniów jako działanie długofalowe, gdzie efekty będą widoczne dopiero w dłuższym horyzoncie czasowym.

W Wielkiej Brytanii istnieje również wiele organizacji charytatywnych, których celem jest podniesienie ogólnego poziomu edukacji finansowej społeczeństwa. Badania przeprowadzone przez niezależnych ekspertów pokazują, że do najbardziej zaufanych charytatywnych organizacji należą: *Credit Action*, *Talking Economics Project*, *Citizens Advice Bureau* i *Personal Finance Education Group*³⁰⁵.

³⁰⁴ www.fos.org.uk.

³⁰⁵ www.economicsnetwork.ac.uk/projects.

Przykład Wielkiej Brytanii pokazuje, że istnieje możliwość stworzenia efektywnego modelu współdziałania sektora publicznego i prywatnego na rzecz edukacji finansowej obywateli. Pierwsze rezultaty działań są już widoczne. Przykładowo, dzięki edukacji, jak efektywniej gospodarować posiadanymi finansami, nastąpiło zmniejszenie (nawet o 75%) poziomu zadłużenia młodzieży. Dla innych krajów powinno być to ważne doświadczenie (w tym również – dla Polski), z którego można i należy skorzystać przy prowadzeniu podobnych programów edukacji finansowej.³⁰⁶ Przy czym dyrektor zarządzający *Institute of Chartered Accountants in England and Wales*, na jednym ze spotkań podsumowujących działalność FSA podkreślił, że w celu edukacji finansowej społeczeństwa, dotychczasowe doświadczenia wskazują, iż instytucje sektora publicznego i prywatnego muszą nadal pracować razem aby mogła zaistnieć rzeczywista zmiana w zachowaniach społecznych w zakresie finansów. Podkreślił również, iż decydenci polityczni powinni jeszcze bardziej włączać się w podejmowane inicjatywy na rzecz edukacji finansowej, poprzez nagradzanie działań i innowacyjnych rozwiązań w dziedzinie edukacji finansowej instytucji sektora finansowego oraz wspieranie wszelkich form współpracy tych instytucji z sektorem publicznym. Jego zadaniem, rząd przeznaczył już spore środki na edukację finansową na poziomie centralnym, natomiast obecnie zadaniem priorytetowym winno być zwiększenie przydziału środków na poziomie lokalnym. W tym celu, rząd powinien promować podejmowanie działań na rzecz edukacji finansowej przez ekspertów – wolontariuszy. Na poziomie lokalnym wiedza i doświadczenie tych ekspertów finansowych mogą być wykorzystane efektywniej, z pożytkiem dla lokalnej społeczności.³⁰⁷ Na zakończenie zaznaczył, że ze względu na ewidentnie występujący problem analfabetyzmu finansowego społeczeństwa brytyjskiego, jego zdaniem podjęte działania na rzecz edukacji finansowej społeczeństwa, dadzą efekty za 20-30 lat. Musi nastąpić wymiana pokoleniowa, aby zauważyć istotne zmiany w zachowaniu i kulturze finansowej wśród Brytyjczyków.³⁰⁸

2.8.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

Jedną z takich inicjatyw jest przeciwdziałanie wykluczeniom finansowym. Miarą wykluczenia finansowego jest odsetek osób posiadających konto bankowe. Wykluczenia

³⁰⁶ http://www.edunews.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=452&Itemid=10.

³⁰⁷ http://edunews.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=452&Itemid=10

³⁰⁸ M. Izza, *Feedback: UK financial education – a model that works*, Financial Times, 11.08.2008 r.

powodują wzrost kosztów, które często są ponoszone przez tych, którzy nie są w stanie ich udźwignąć. Stąd działania przeciwdziałające wykluczeniom stały się jednym z priorytetowych celów dla rządu brytyjskiego. W celu „włączenia” finansowego, pod koniec 2004 r., rząd opracował strategię polityki w tym zakresie i podjął współpracę z kluczowymi instytucjami sektora finansowego i innymi organizacjami. W działaniach podejmowanych przez rząd, za cel przyjęto, że każdy obywatel brytyjski powinien mieć dostęp do odpowiednich usług finansowych, umożliwiających mu³⁰⁹:

- 1) efektywne i bezpieczne zarządzania swoimi pieniędzmi,
- 2) zarządzanie finansami osobistymi w okresie krótkim - aby ograniczać niekorzystny wpływ krótkoterminowych wahań na dochody i wydatki, w długim – aby odnosić długoterminowe korzyści finansowe,
- 3) skuteczne zarządzanie finansami w sytuacji nieoczekiwanych zdarzeń osobistych (np. utraty zdrowia czy pracy).

Walkę rządu brytyjskiego z wykluczeniami finansowymi można podzielić na dwa okresy³¹⁰:

- 1) lata 2005-2008, kiedy to rząd przeznaczył kwotę 120 mln GBP, a sposób jej wykorzystania został określony w przyjętym *Financial inclusion: an action plan*. W skład grupy roboczej odpowiedzialnej za wydatkowanie stworzonego w tym celu *Financial Inclusion Fund* oraz opracowania planu działania weszli: jako przewodniczący - *the Economic Secretary to the Treasury*, jako członkowie – przedstawiciele: *Department for Work and Pensions, the Department for Business, Enterprise and Regulatory Reform, the Department for Communities and Local Government, the Cabinet Office* i *the Ministry of Justice*. Celem planu było zmniejszenie o połowę liczby osób żyjących w gospodarstwach domowych bez dostępu do rachunku bankowego. W połowie 2008 r. rząd ogłosił, że wspólnie z współpracującymi instytucjami, przyjęty cel został zrealizowany w 60%,
- 2) lata 2008-2011³¹¹ – kiedy są i będą kontynuowane prace rozpoczęte w latach 2005-2008, obecnie przyznany budżet wynosi 130mln GBP.

Jednym z elementów walki z wykluczeniem była kampania sfinansowana przez rząd brytyjski pod nazwą *Now Let's Talk Money Campaign*.

Według FSA, do grup społecznych wykluczonych finansowo najczęściej należą³¹²:

³⁰⁹ <http://www.hm-treasury.gov.uk>.

³¹⁰ Tamże.

³¹¹ Okres obowiązywania planu: marzec 2008 - marzec 2011.

³¹² T. Gardener, P. Molyneux, S. Carbo, *Financial Exclusion: Comparative Experiences and Developing Research*, Materiały i Studia nt. financial exclusion, March 2005.

- ludzie pozostający bez pracy przez dłuższy czas (bezrobotni),
- osoby, które nie posiadają bądź utraciły pracę z powodu choroby albo kalectwa,
- samotne matki wychowujące dzieci,
- gospodarstwa domowe pewnych etnicznych grup mniejszości, w tym w szczególności - Pakistańczyków³¹³,
- ludność napływowa,
- ludzie starsi żyjący na wsi,
- osoby nie posiadające mieszkania (domu) i mieszkające w lokalach komunalnych.

Badania pokazują, że wyżej wymienione grupy społeczne wykluczone finansowo, w sposób marginalny korzystają z usług finansowych, gdyż uważają, że banki nie są zainteresowane ich obsługą, a usługi finansowe nie są odpowiednie dla ich potrzeb³¹⁴.

W Wielkiej Brytanii, w porównaniu do krajów UE³¹⁵, relatywnie wysoki jest odsetek osób, które nie posiadają rachunku bankowego, co przy wyżej opisywanej niechęci do korzystania z usług finansowych może stanowić poważne wyzwanie dla walki z wykluczeniem. Jednym ze sposobów zwiększenia dostępności do usług finansowych, jest położenie nacisku na umożliwienie otwierania rachunków bankowych osobom z wyżej wymienionych warstw społecznych. Wprawdzie, w przeciwieństwie do innych krajów (jak np. Belgia, Francja czy Kanada), w Wielkiej Brytanii nie ma przepisów nakładających obowiązek zakładania przez banki rachunków wszystkim klientom, natomiast obowiązuje *voluntary agreement*, czyli niepisana dobra praktyka bankowa, promująca tworzenie takich produktów bankowych, które umożliwiałyby ubankowanie społeczeństwa.³¹⁶ Przy czym w Wielkiej Brytanii, tak jak i w innych krajach, banki, w przypadku obsługi takich klientów, borykają się z przypadkami: utrzymywania przez te osoby zbyt niskich sald na rachunkach oraz często dokonywane przekroczenia przyznaných debetów.³¹⁷

³¹³ Problem wykluczenia Pakistańczyków i innych muzułmanów, którym religia zabrania korzystania z usług finansowych, został opisany w części poświęconej edukacji finansowej w Niemczech..

³¹⁴ E. Kempson, *Policy level response to financial exclusion in developed economies: lessons for developing countries*, The Personal Finance Research Centre University of Bristol "Paper for Access to Finance: Building Inclusive Financial Systems", World Bank, Washington DC, May 2006.

³¹⁵ Informacje na ten temat zostały podane we wstępnej części tego opracowania.

³¹⁶ E. Kempson, *Policy level response to financial exclusion in developed economies: lessons for developing countries*, The Personal Finance Research Centre University of Bristol "Paper for Access to Finance: Building Inclusive Financial Systems", World Bank, Washington DC, May 2006.

³¹⁷ T. Gardener, P. Molyneux, S. Carbo, *Financial Exclusion: Comparative Experiences and Developing Research*, Materiały i Studia nt. financial exclusion, March 2005.

Natomiast inną poważną barierą dla założenia rachunku bankowego są działania podjęte przez świat finansowy, mające na celu ograniczenie możliwości prania brudnych pieniędzy i obsługi finansowej terroryzmu przez banki. Obecnie, banki – rutynowo – przed założeniem rachunku bankowego wymagają zarówno dokumentów, pozwalającą na identyfikację klienta za pomocą fotografii, jak i potwierdzających adres zamieszkania, natomiast w przypadku klientów spoza Wielkiej Brytanii - najchętniej paszportami i dokumenty uprawiające do przebywania na jej terenie. Nie ma możliwości obchodzenia tego prawa, ponieważ w przeszłości zdarzały się przypadki, karania przez nadzór bankowy grzywną banki, za brak przeprowadzania takiej kontroli przy otwieraniu rachunku bankowego. W tej sytuacji uchodźcy czy ludzie bezdomni nie mają możliwości wydostania się z pułapki wykluczenia finansowego.³¹⁸

2.8.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

W realizację programu edukacji finansowej młodzieży zostały również czynnie włączone pozarządowe charytatywne organizacje oraz firmy prywatne. Do najbardziej aktywnych organizacji *non-profit* należą: *pfeg*, *NatWest Face2Face/RBS*, *FSA*, *Connexions*, *Young Scot*, *National Youth Agency*, *GCCNI*, *NINE* i *SCFE*. Organizacje te, na szeroką skalę, prowadzą różnorodne działania, do których zalicza się: organizowanie kursów i szkoleń, wydawanie broszur informacyjnych, udostępnianie różnych form doradztwa oraz prowadzenie stron WWW. Natomiast firmy prywatne, sponsorują te działania.³¹⁹

Omawiając problematykę edukacji finansowej młodzieży, należy wspomnieć o stronie internetowej:

Managing your money.

Jest to strona opracowana przez *Department for Children, School and Families*. Zawiera informacje dla ludzi młodych oraz dla nauczycieli pracujących z młodzieżą na temat: banków, pożyczek, kart kredytowych, rachunków oszczędnościowych, kredytów itp.

³¹⁸ E. Kempson, *Policy level response to financial exclusion in developed economies: lessons for developing countries*, The Personal Finance Research Centre University of Bristol "Paper for Access to Finance: Building Inclusive Financial Systems", World Bank, Washington DC, May 2006.

³¹⁹ Tamże.

Prowadzenie w Zjednoczonym Królestwie edukacji finansowej młodzieży na szeroką skalę jest bardzo istotne, ponieważ wyniki badań zleconych w 2006 r. przez FSA ujawniły, że 50% 17-latków już była lub jest zadłużona³²⁰. Badania opracowane na zlecenie *Department for Work and Pensions* pokazują, że skuteczność edukacji finansowej młodzieży, prowadzącej do tzw. głębokiej świadomości finansowej byłaby większa, gdyby do programów nauczania - obowiązkowo - zostały wprowadzone elementy wiedzy finansowej oraz gdyby - na szeroką skalę - prowadzone były szkolenia dla nauczycieli w tym zakresie.³²¹

W Wielkiej Brytanii edukację finansową dla dorosłych (tj. powyżej 16-tego roku życia) można podzielić cztery główne rodzaje:

- 1) broszury informacyjne i kursy publikowane i organizowane przez instytucje charytatywne, skierowane do osób nie posiadających odpowiedniej wiedzy i wykształcenia finansowego,
- 2) kursy i szkolenia przeprowadzane dla pracowników w miejscu ich pracy,
- 3) zajęcia (kursy) dla studentów – w ramach programów nauczania (obowiązkowe lub dodatkowe),
- 4) informacje dostępne na stronach internetowych i inne formy nauki *on-line*, które są dostępne dla ogółu społeczeństwa.

W zależności od zakresu, mogą one mieć na celu promowanie świadomości finansowej ogółu społeczeństwa lub edukację związaną z konkretnymi rodzajami usług finansowych (np. nowoczesnymi formami płatności / rozliczeń bezgotówkowych, ubezpieczeniem emerytalnym, rachunkiem ROR czy oszczędzaniem na edukację potomstwa itp.)

Według badania przeprowadzone na zlecenie *Department for Work and Pensions*, pokazują, że skuteczność prowadzonych form edukacji finansowej osób dorosłych, mającej na celu zbudowanie tzw. głębokiej świadomości finansowej, zależy od szeregu czynników, w tym przede wszystkim³²²:

- 1) trafności doboru tematyki i zakresu edukacji do potrzeb jej adresatów; większa jest efektywność edukacji, jeżeli jest ona związana z aktualnymi potrzebami dorosłych,
- 2) sposobu przekazywania wiedzy,
- 3) zaufania do osób tę wiedzę przekazujących,
- 4) aktywnego uczestnictwa pośredników, oferujących różne formy tej edukacji.

³²⁰ www.fininc.eu.

³²¹ Za: *Department for Work and Pensions*, źródło: <http://www.dwp.gov.uk/asd/asd5/rports2005-2006/rrep275.pdf>.

³²² Tamże.

W Wielkiej Brytanii, jednym z najważniejszych elementów edukacji w zakresie zarządzania finansami osobistymi jest edukacja dotycząca potrzeby gromadzenia oszczędności, w tym - oszczędności emerytalnych. Wśród instytucji wspomagających ten typ edukacji, na uwagę zasługuje *Pensions Advisory Service (PSA)*. Jest to niezależna organizacja charytatywna, założona 1983 r. Jej celem jest dostarczenie informacji i wskazówek na temat emerytur (państwowych, pracowniczych, osobistych), jak i systemów emerytalnych (indywidualnych i zbiorowych). Pomoc doradców PSA – wolontariuszy w szczególności dotyczy następujących zagadnień³²³:

- 1) prawo do emerytury / renty w przypadku pracy w niepełnym wymiarze godzin,
- 2) jak w sposób indywidualny można oszczędzać na przyszłą emeryturę,
- 3) wybór najodpowiedniejszego rodzaju funduszu emerytalnego,
- 4) możliwości wcześniejszego przejścia na emeryturę,
- 5) kontrola prawidłowości naliczonej renty / emerytury,
- 6) wskazówki dotyczące miejsce, w których można uzyskać informację na temat systemu emerytalnego,
- 7) pomoc w rozwiązywaniu sporów dotyczących systemu emerytalno-rentowego.

Omawiając problematykę edukacji w zakresie ubezpieczeń emerytalnych, należy wspomnieć o promocji innych rodzajów ubezpieczeń. Należy zaznaczyć, że w ich przypadku trudno jest znaleźć informacje na temat edukacji ubezpieczeniowej. Wszelkie informacje są podawane w formie porad konsumenckich. Tego typu porady oferuje m.in. *British Insurance Brokers' Association (BIBA)* (na swojej stronie internetowej www.biba.org.uk). Pojawiające się pewne informacje na temat potrzeby edukacji ubezpieczeniowej Brytyjczyków, tak samo, jak w przypadku edukacji bankowej, zwracają uwagę na: potrzebę zaangażowania się rządu Wielkiej Brytanii w stworzenie podstaw tej edukacji oraz położenie nacisku na edukację dzieci i młodzieży w tym zakresie. Edukacja ta winna być dostosowana do zmieniających się warunków na rynku ubezpieczeniowym.³²⁴

Innym przejawem zarządzania finansami osobistymi są programy mające na celu uświadomienie rodzicom, jak ważne jest oszczędzanie na edukację ich dzieci. Jednym z

³²³ www.pensionsadvisoryservice.org.uk.

³²⁴ *Insurance education of the public: an intermediary perspective*, OECD conference, Istambul, April 2007.

elementów tych programów, są wskazówki, w jak najbardziej ekonomiczny sposób, systematycznie oszczędzać na ten cel.

Jednym z bardziej znanych programów jest *FundingEducation*. Założycielem *FundingEducation* był J. Rowlinson, który część wpływów uzyskiwanych z tytułu realizowanych przedsięwzięć softwarowych dla przedsiębiorstw, przeznacza na rozwój *FundingEducation* i innych podobnych witryn. *FundingEducation* jest działalnością non-profit i koncentruje się na tworzeniu informacji, które mogą być dostępne szerokiemu spektrum użytkowników stron www. Ma na celu przekazanie informacji na temat planowania swoich finansów, oszczędności oraz sposobów finansowania edukacji, w tym przede wszystkim – edukacji potomstwa. Informacje i porady przedstawiane na tej stronie są opracowywane przez ekspertów oraz zawodowych dziennikarzy, którzy posiadają odpowiednie wykształcenie i specjalizują się z dziedziny finansów. Proponowane rozwiązania w zakresie sfinansowania edukacji potomstwa, znajdujące się na stronie internetowej *FundingEducation*, są następujące³²⁵:

- 1) finansowanie kosztów edukacji dziecka (dzieci) na bieżąco, z uzyskiwanych dochodów (jest to najmniej korzystna forma finansowania edukacji, ponieważ w znaczny sposób obciąża budżet domowy; przy takiej formie finansowania, zaleca się wykupienie polisy ubezpieczeniowej, która, w przypadku nieszczęśliwego wypadku czy utraty zdolności do pracy, zagwarantuje dziecku ciągłość finansowania rozpoczętej edukacji),
- 2) *remortgaging* – jest to forma renegocjowania warunków spłaty zaciągniętego kredytu hipotecznego (na mieszkanie bądź dom), w wyniku której, poprzez zmniejszenie miesięcznych spłat kredytu, z uzyskanej nadwyżki finansowej będzie możliwe, na bieżąco, finansowanie wydatków edukacyjnych (przy czym, z tą formą finansowania, wiążą się te same zagrożenia, jak przy finansowaniu na bieżąco, z uzyskiwanych dochodów),
- 3) finansowanie poprzez uzyskany w banku kredyt – przy czym ta forma finansowania, ze względu na długi czas wypłacania i spłacania tego kredytu, wymaga zabezpieczenia, najczęściej poprzez ustanowienie hipoteki na posiadanej przez rodziców nieruchomości (przy takim zabezpieczeniu, w przypadku kiedy rodzice utracą zdolność kredytową, nie tylko nie będą mogli kontynuować finansowania edukacji, ale i utracą posiadaną

³²⁵ www.fundingeducation.co.uk/paying-for-your-childs-education-without-savings.html.

nieruchomość; stąd, przy tej formie finansowania edukacji potomstwa, zaleca się skorzystanie z usług profesjonalnych doradców),

- 4) dedykowane formy systematycznego oszczędzania jeszcze przed rozpoczęciem przez dzieci okresu edukacji; na stronie WWW *FundingEducation* znajduje się wiele adresów, gdzie można znaleźć informacje na temat tego typu planów oszczędzania wraz z oceną tych planów.

London Stock Exchange, w ramach edukacji finansowej, w tym edukacji wspierającej zarządzania finansami osobistymi, oferuje szereg różnego rodzaju programów w zakresie wiedzy nt. rynku kapitałowego, skierowanych do wszystkich zainteresowanych tą problematyką, a w szczególności do ludzi młodych i ich wychowawców. Programy są podzielone na dwie grupy: dla inwestorów początkujących i inwestorów zaawansowanych.

Giełda w Londynie oferuje również zorganizowanym grupom młodzieży z college'ów i studentom oraz ich nauczycielom jednodniowy kurs stacjonarny, pozwalający im zrozumieć, jak działa giełda i pozyskać wiedzę na temat rynku kapitałowego.

Jeżeli chodzi o inne programy edukacyjne, promujące wzrost świadomości potrzeby zarządzania swoimi finansami w Wielkiej Brytanii, to należy wymienić cztery:

1) AXA Experiment

To był eksperyment o charakterze socjalnym. Został stworzony w Brighton w listopadzie 2005 r. Jego celem było sprawdzenie, czy podniesienie poziomu wiedzy nt. finansowe oraz możliwość korzystania z porad finansowych doradców pozwoli na efektywniejsze zarządzanie finansami osobistymi. W eksperymencie udział wzięło 20 gospodarstw domowych z Brighton,

2) Financial Capability Tools (prowadzony przez FSA)

Jest to strona WWW pozwalająca na uzyskanie bezpłatnych informacji, które mogą pomóc ludziom efektywniej planować i zarządzać ich osobistymi finansami,

3) Money, tax and benefits

Strona opracowywana przez *Central Office of Information*, która przekazuje informacje ministerstw rządu Wielkiej Brytanii dotyczące szeroko rozumianego zarządzania pieniędzmi,

4) Financial Literacy Resource Centre

Jest to strona opracowana dla *Financial Literacy*. Informacje zawarte na tej stronie pomagają dorosłym na uzyskanie bądź poszerzenie wiedzy finansowej. Zawiera ona przewodnik o

wszelkich źródłach, gdzie możliwe byłoby znalezienie informacji pozwalających na naukę w zakresie finansów osobistych.

2.8.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

Wśród inicjatyw mających na celu przeciwdziałanie nadmiernemu zadłużeniu należy wymienić *Debt on Our Doorstep*. Jest to kampania o charakterze narodowym, mająca na celu przeciwdziałanie powstawaniu zjawiska pułapki kredytowej oraz promująca odpowiedzialne finansowanie swoich potrzeb konsumenckich. Do tej kampani zostały włączone następujące organizacje: *National Housing Federation*, *Oxfam* i *Citizens Advice Scotland*, *credit unions* oraz wiele lokalnych organizacji i grupy społeczne. Do celów kampanii należy:

- 1) walka z lichwiarskim pożyczaniem pieniędzy grupom społecznym o niskich dochodach,
- 2) lobowanie wśród polityków na rzecz ustawowego wyeliminowania możliwości prowadzenia usług o charakterze lichwiarskim,
- 3) promowanie akcji kredytowych, które nie prowadzą do pułapki nadmiernego zadłużenia,
- 4) prowadzenie „platformy”, na której osoby nadmiernie zadłużone mogą wymienić informacje.

Debt on Our Doorstep jest częścią międzynarodowego rozwijającego się ruchu, mającego na celu promowanie akcji kredytowych, które nie prowadzą do pułapki nadmiernego zadłużenia. Kampania jest reprezentowana w *European Coalition for Responsible Lending*, które zostało założone w Brukseli w 2006.³²⁶

Inną, wcześniej wspomnianą organizacją działającą m.in. na rzecz przeciwdziałania zjawisku nadmiernego zadłużenia jest *British Bankers' Association*.

Innym ciekawym przykładem edukacji finansowej ukierunkowanej na rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych, a jednocześnie będącej przejawem wyżej opisanej kooperacji instytucji rządowych i pozarządowych była współpraca *ICAEW* ze stowarzyszeniem *Poplar Housing Regeneration and Community Association*, działającym we wschodnim Londynie, który opiekuje się społecznością zamieszkującą częścią Londynu, zwaną *Canary Wharf*, gdzie jest najwyższy w stolicy odsetek bezrobotnych i ludzi

³²⁶ <http://www.debt-on-our-doorstep.com>.

wykluczonych finansowo. Zorganizowany we współpracy z tym Stowarzyszeniem m.in. 1) program edukacji finansowej, przygotowany dla dzierżawców, który, zgodnie z przeprowadzonymi badaniami, zmniejszył zaległości w płatnościach z tytułu najmu do 75%, 2) program „*fun with money*”, zorganizowany dla dzieci w wieku od 8 do 13 roku życia, ma na celu zrozumienie i nauczanie ich podstawowych pojęć z zakresu zarządzania pieniędzmi.³²⁷

2.8.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

Jeżeli chodzi o potrzebę edukacji finansowej, ze względu na wypieranie transakcji gotówkowych przez nowoczesne formy płatności/rozliczeń bezgotówkowych, to w Wielkiej Brytanii można zauważyć dwa jej aspekty. Z jednej strony postępujący wzrost techniki umożliwia dokonywanie transakcji elektronicznych w trybie *on-line*. Analizy przeprowadzone w 2007 r. przez *NGO Save the Children* pokazują, że w operacje gotówkowe kosztują rocznie każdy budżet domowy o ok. 1,5 tys. euro więcej niż gdy zostały przeprowadzone w sposób bezgotówkowy³²⁸. Z drugiej strony, wiele drobnych punktów handlowo-usługowych nie przyjmuje płatności kartami płatniczymi. W Zjednoczonym Królestwie ten problem nie jest tak istotny, jak np. w Szwecji, gdzie, ze względu na bardzo duży udział rozliczeń bezgotówkowych, niemalże wypierających transakcje gotówkowe, za kilka lat może zaistnieć sytuacja, że część społeczeństwa będzie całkowicie pozbawiona możliwości korzystania z usług bankowych, a tym samym – nie będzie nawet odczuwała potrzeby samoedukacji finansowej.³²⁹ Informacji na temat sposobów bezgotówkowego systemu płatności można szukać np. na stronie www.electronic-payments.co.uk.

Innym, wcześniej wspomnianym programem na rzecz promowania płatności bezgotówkowych są działania podejmowane przez *British Bankers' Association*. Stowarzyszenie to, na swojej stronie internetowej umieszcza informacje dla konsumentów na temat możliwych rodzajów rozliczeń bezgotówkowych i oraz ich dostępności.

³²⁷ M. Izza, *Feedback: UK financial education – a model that works*, Financial Times, 11.08.2008 r.

³²⁸ Por.: B. Bayot, *Working Paper social, economical and financial consequences of financial exclusion*, Réseau Financement Alternatif.

³²⁹ E. Kempson, *Policy level response to financial exclusion in developed economies: lessons for developing countries*, The Personal Finance Research Centre University of Bristol “Paper for Access to Finance: Building Inclusive Financial Systems”, World Bank, Washington DC, May 2006.

3. Produkty i edukacja finansowa w Polsce (M. Iwanicz-Drozdowska)

3.1. Klasyfikacja i przegląd typów inicjatyw edukacyjnych oraz skali wykluczenia finansowego

W ramach projektu “*Financial services provision and prevention of financial exclusion*”³³⁰ analizowano problem wykluczenia finansowego w Polsce. W jednym z opracowań dokonano przeglądu wybranych inicjatyw w zakresie edukacji finansowej podejmowanych w Polsce. Zwrócono wtedy uwagę na³³¹:

- inicjatywy edukacyjne podejmowane przez Narodowy Bank Polski (Moje finanse, Bank dostępny);
- inicjatywy edukacyjne podejmowane przez Komisję Nadzoru Finansowego (Tydzień oszczędzania, Jak bezpiecznie inwestować na rynku kapitałowym?);
- inicjatywy edukacyjne podejmowane przez sektor bankowy (Związek Banków Polskich - Koalicja na Rzecz Obrotu Bezgotówkowego i Mikropłatności; Forum Akademickie ZBP - Bank dla Młodych; PKO BP – dziś oszczędzam w SKO – jutro w PKO, Fundacja im. Leopolda Kronenberga);
- inicjatywy edukacyjne podejmowane przez instytucje *non-profit* (MicroFinance Center – Zaplanuj swoją przyszłość, Stowarzyszenie Krzewienia Edukacji Finansowej - SKEF),
- dodatkowo - należy wskazać na działania edukacyjne podejmowane przez sektor ubezpieczeń (Polska Izba Ubezpieczeń – ABC ubezpieczeń; PZU SA – różnorodne akcje prewencyjne), a także sektor inwestycyjny (Giełda Papierów Wartościowych i Fundacja Edukacji Rynku Kapitałowego, oferujące różnorodne programy edukacyjne).

Produkty finansowe dostępne dla gospodarstw domowych na polskim rynku nie różnią się istotnie od tych oferowanych na rynkach krajów wysoko rozwiniętych. Wynika to m.in. z przepływu *know-how* pomiędzy spółką matką a spółkami-córkami. Poza tym często stosowana jest praktyka wdrażania takich samych produktów (dopasowanych pod pewnymi względami do cech lokalnego rynku). Jest to możliwe, bowiem usługi finansowe są łatwe do

³³⁰ Vide: www.fininc.eu

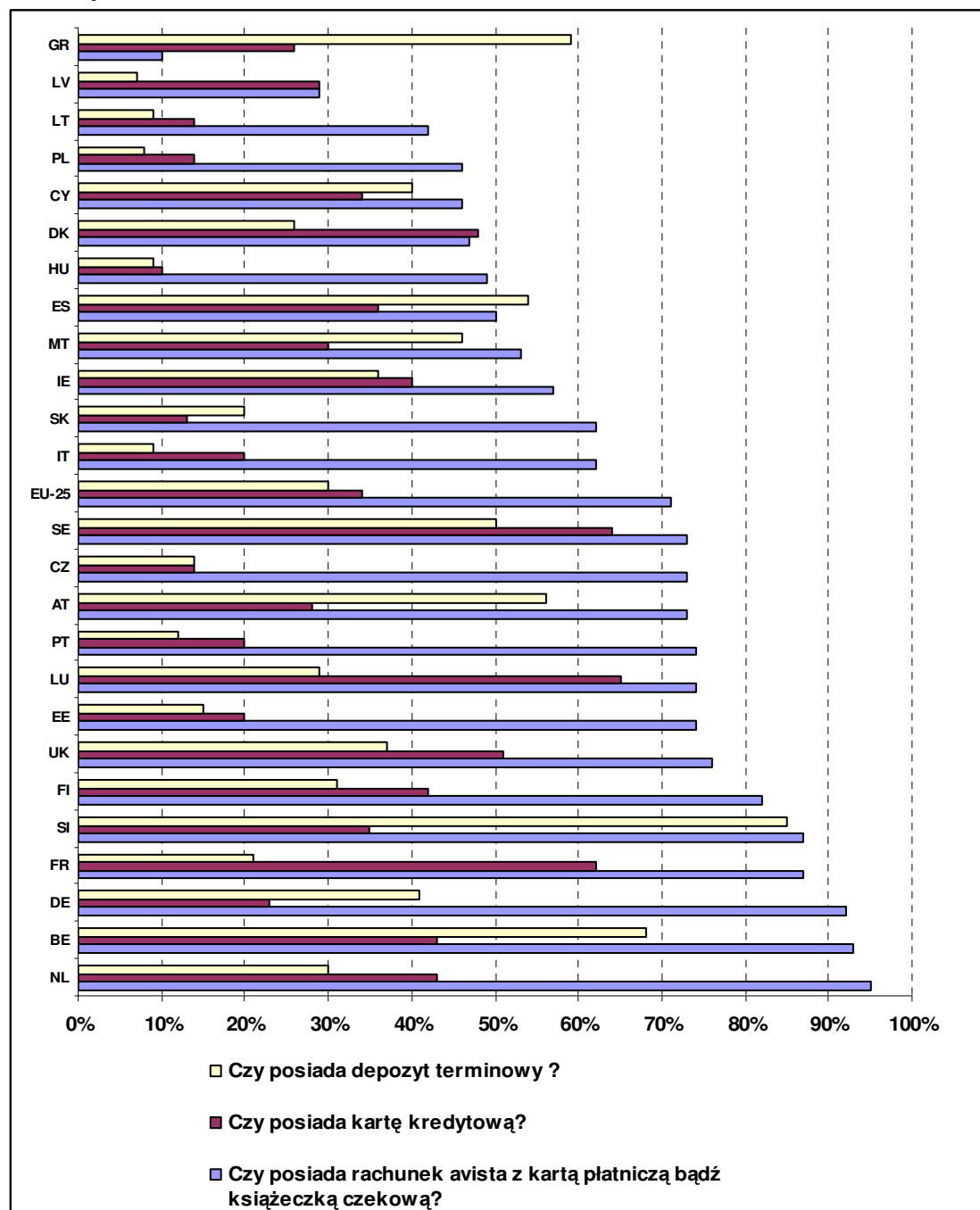
³³¹ P. Błędowski, M. Iwanicz-Drozdowska, *Country report – stage II (Poland)*, Brussels, 2008 (www.fininc.eu).

„kopiowania” a ich tworzenie nie wymaga wysokich nakładów finansowych. Istotnie różni się natomiast stopień korzystania z nich przez gospodarstwa domowe w Polsce w porównaniu z krajami wysoko rozwiniętymi.

Według badań opinii publicznej (Eurobarometer) przeprowadzonych w UE w 2005 roku 71% mieszkańców EU-25³³², powyżej 18 roku życia, posiada rachunek avista wraz z kartą płatniczą lub/i książeczką czekową. W Polsce odsetek ten wyniósł 46% i był wyższy jedynie od odnotowanego na Litwie (42%) i Łotwie (29%). W przypadku depozytów terminowych średnia dla UE-25 wynosiła 30%, zaś w Polsce posiadanie takiego depozytu zadeklarowało 8% badanych.³³³

³³² Badanie to nie obejmowało krajów, które przystąpiły do UE z dniem 1 stycznia 2007 r.

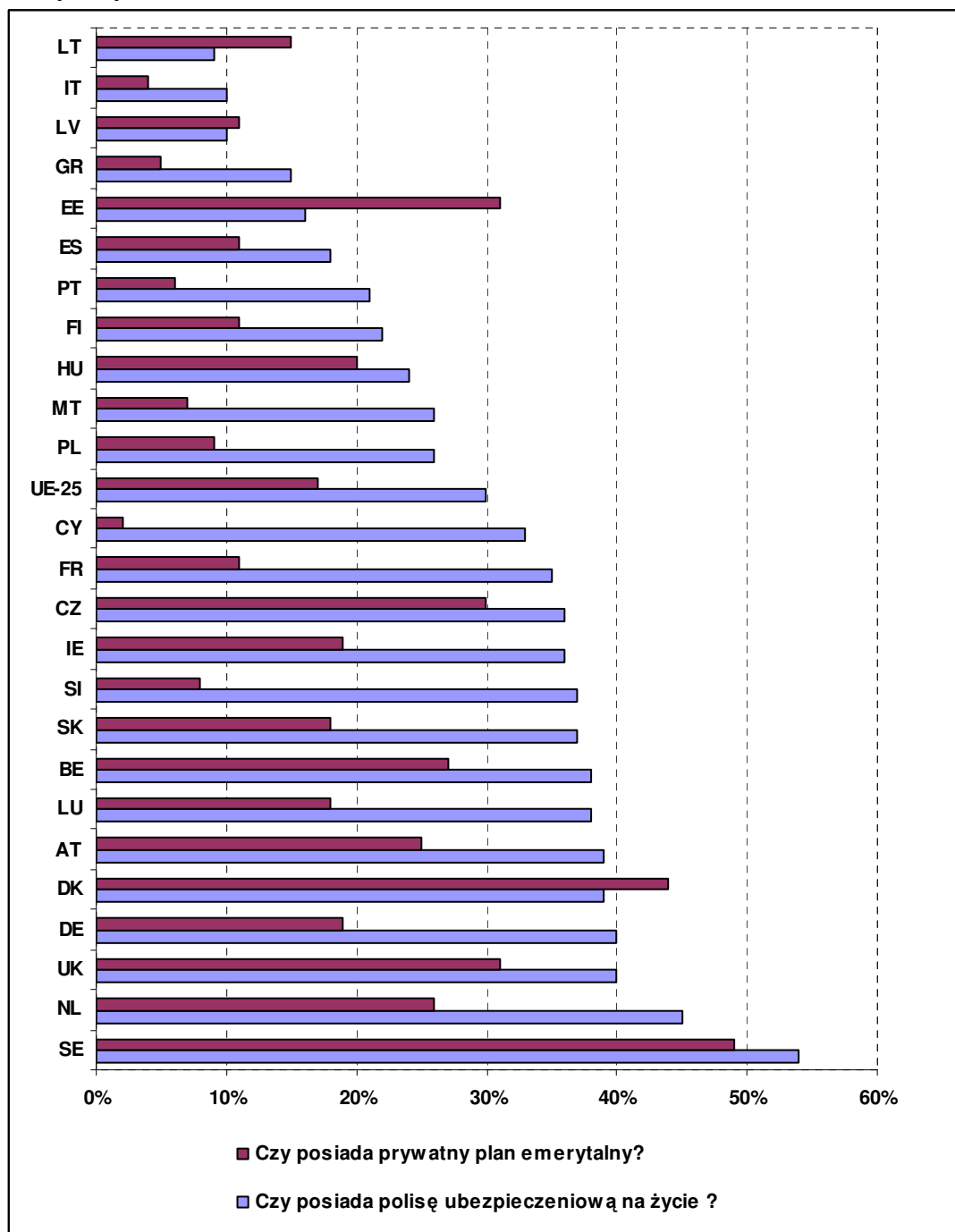
³³³ M. Iwanicz-Drozdowska, *Bezpieczeństwo ...*, op. cit., s. 181.

Rysunek 3: Posiadanie przez klientów indywidualnych rachunków i kart bankowych

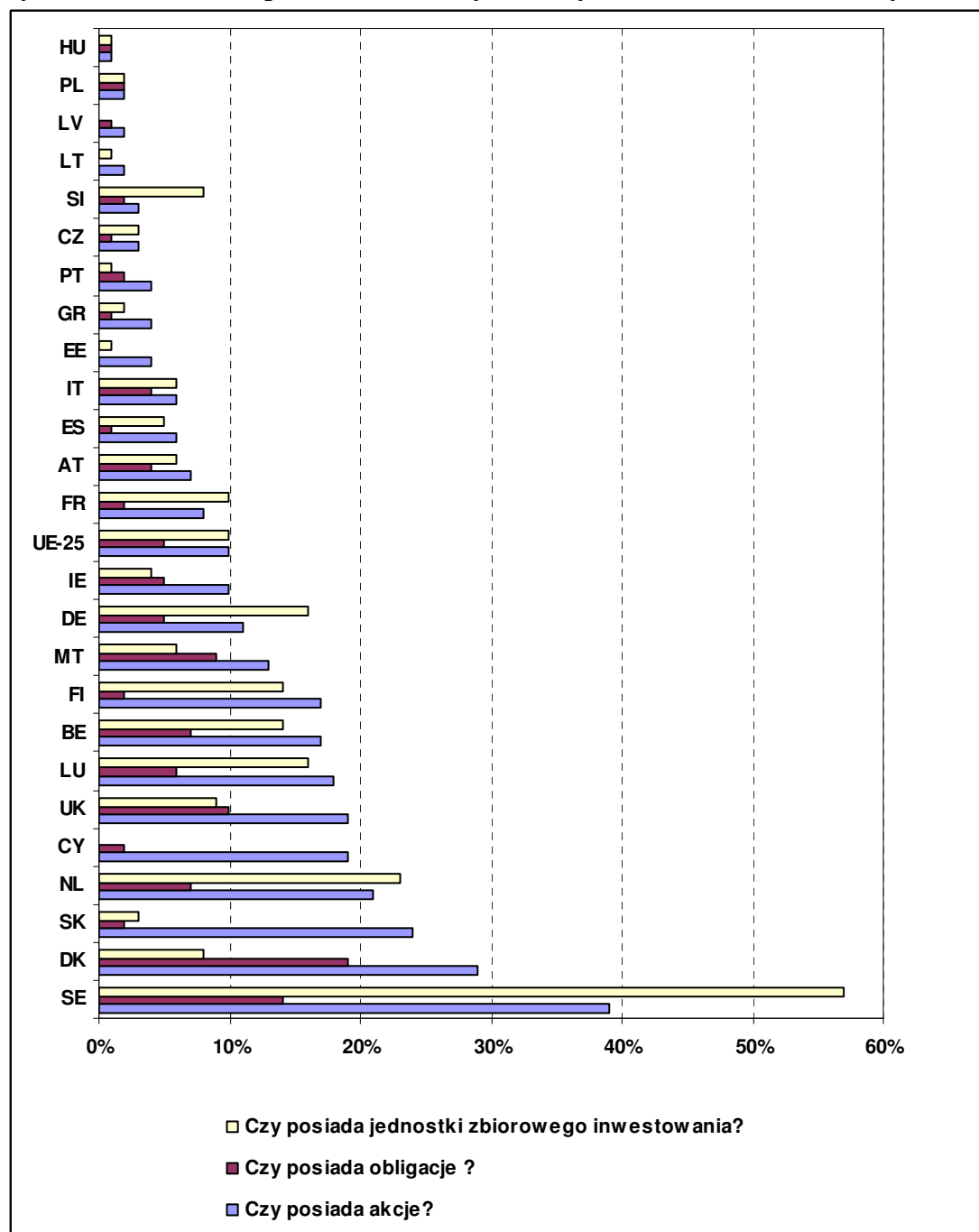
Dane: European Commission, *Public Opinion in Europe on Financial Services*, "Eurobarometer", Brussels, August 2005; oprac. własne.

Widać znaczącą różnicę pomiędzy korzystaniem z rachunków a'vista w trzech krajach UE-15 a Polską, jak również w korzystaniu z kart kredytowych i posiadania depozytów terminowych.

Rysunek 4: Posiadanie przez klientów indywidualnych polis na życie i prywatnych planów emerytalnych

Dane: European Commission, *Public Opinion in Europe on Financial Services*, "Eurobarometer", Brussels, August 2005; oprac. własne.

Rysunek 5: Posiadanie przez klientów indywidualnych instrumentów finansowych

Dane: European Commission, *Public Opinion in Europe on Financial Services*, "Eurobarometer", Brussels, August 2005; oprac. własne.

Klienci indywidualni w Polsce deklarowali posiadanie polis ubezpieczeniowych na życie jedynie o 4 p.p. rzadziej niż średnio w UE-25 (30%). Całkiem nieźle kształtowała się także sytuacja w przypadku prywatnych planów emerytalnych (9% wobec 17% w UE-25). W znacznie mniejszym stopniu klienci detaliczni w Polsce lokowali swoje oszczędności w papiery wartościowe (akcje – 2% wobec 10% w UE-25; obligacje – 2% wobec 5% w UE-25)

i jednostki funduszy inwestycyjnych (2% wobec 10% w UE-25). Pod względem „inwestycji” Polska plasuje się w „ogonie” krajów unijnych.³³⁴

Według badania przeprowadzonego przez P. Błędowskiego i M. Iwanicz-Drozdowską³³⁵ konto bankowe posiadało 68,4% badanej populacji. Biorąc pod uwagę podstawowe cechy społeczno-demograficzne, konto bankowe posiadali nieco częściej mężczyźni (70,2%) niż kobiety (66,7%), a także posiadały je osoby:

- ◆ w przedziale wieku 24-40 lat (79,2%) i 41-60/65 (wiek emerytalny, 75%),
- ◆ z wyższym wykształceniem (93,0%),
- ◆ zamieszkujące miasta co najmniej 100 tysięczne (79,7%),
- ◆ zatrudnione na czas nieokreślony (83,2%),
- ◆ wykazujące dochód co najmniej 2001 PLN (92,5%).

Aż 45,1% respondentów wskazało, iż nie zaciągnęło żadnego kredytu bądź pożyczki, bo nie odczuwało takiej potrzeby. W przypadku 31,0% respondentów brak zadłużenia wynikał z innych przesłanek (głównie ceny kredytu – 16,6% bądź odmowy jego udzielenia – 14,4%). Posiadanie zadłużenia zadeklarowało 31,6% badanych, w tym 11,3% - pożyczek gotówkowych. W przypadku oszczędności odsetek deklarujących ich posiadanie wyniósł 34,9%, zaś w przypadku ubezpieczeń: na życie – 51,9%, mieszkania – 51,3% i auto-casco – 29,2%. Zdecydowanie niższy odsetek badanych zadeklarował posiadanie jednostek funduszy inwestycyjnych (9,8%), akcji (4,9%) i obligacji (2,6%).

3.2. Analiza inicjatyw edukacyjnych

W raporcie przygotowanym na zlecenie Związku Banków Polskich, Polskiej Izby Ubezpieczeń oraz Izby Zarządzających Funduszami i Aktywami, pt. „Mapa edukacji finansowej i ubezpieczeniowej”³³⁶ dokonano przeglądu podjętych w Polsce działań w zakresie edukacji finansowej. Pojęciem edukacji finansowej i ubezpieczeniowej objęto w tym opracowaniu szeroko rozumianą edukację ekonomiczną, a także programy stypendialne, konkursy, praktyki oraz szkolenia z zakresu ekonomii dla grup zawodowych nie

³³⁴ Ibidem.

³³⁵ P.Błędowski, M.Iwanicz-Drozdowska, *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion in Poland. National survey*, September 2007 (www.fininc.eu)

³³⁶ Centrum Edukacji Bankowej i Ubezpieczeniowej przy Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, *Mapa edukacji finansowej i ubezpieczeniowej*, Warszawa, luty 2007.

posiadających wykształcenia ekonomicznego. Jest to, w naszym przekonaniu, zbyt szerokie ujęcie. Aby uzyskać bardziej przejrzysty obraz sytuacji w zakresie edukacji finansowej podejście to należałoby zawęzić, co zaprezentowano poniżej.

3.2.1. Inicjatywy promujące korzystanie z konta bankowego

Dotychczas w Polsce nie zostały podjęte inicjatywy mające bezpośrednio na celu promowanie korzystania z konta bankowego i możliwości, jakie się z nim wiążą (operacje bezgotówkowe). Jedyną formą promocji było zachęcanie do otwarcia konta w danym banku ze względu na jego korzystne oprocentowanie (konta oszczędnościowe) bądź brak opłat albo ich niewielki poziom (rachunki oszczędnościowo-rozliczeniowe). Działania te jednak były skierowane do osób posiadających konto i biorących pod uwagę zmianę banku. Jako inicjatywę pośrednio promującą korzystanie z konta bankowego można postrzegać projekt „Bank dostępny”, współrealizowany przez Narodowy Bank Polski.

Bank dostępny

Projekt „Bank dostępny” był realizowany w latach 2003-2005 przez Stowarzyszenie Otwarte Drzwi i Narodowy Bank Polski³³⁷. Jego rozpoczęcie w 2003 roku było związane z obchodami Europejskiego Roku Osób Niepełnosprawnych. Jego celem było wyłonienie i nagrodzenie banków, które są najbardziej przyjazne osobom niepełnosprawnym i starszym. Program ten miał zachęcić banki do tworzenia rozwiązań umożliwiających osobom niepełnosprawnym i starszym korzystanie z usług bankowych w zakresie i w sposób dostosowany do swoich potrzeb (np. podjazdy na wózki w placówkach banku). Ponadto, w drugiej edycji ocenie poddano usługi bankowości elektronicznej, jako potencjalnie przyjazne części osób niepełnosprawnych.

Laureatów wyłanianiano na podstawie nadesłanych deklaracji oraz badań niezależnych audytorów. Przyznawano również wyróżnienie głosami osób niepełnosprawnych i starszych w „Ankiecie dla Klienta”. Banki oceniano w kategorii „mały bank”, tj. posiadający nie więcej niż 10 oddziałów oraz „duży bank”, posiadający co najmniej 10 oddziałów. Dodatkowo w II edycji nagradzano banki w kategorii „oferta elektroniczna banku”.

³³⁷ Informacje na ten temat na: www.nbp.pl/edukacja/

Poza powyższą inicjatywą nie zidentyfikowano innych inicjatyw, które przyczyniałyby się do zwiększenia możliwości korzystania z konta bankowego osobom „nieubankowionym”.

3.2.2. Inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi

Wśród inicjatyw mających na celu wykształcenie umiejętności zarządzania finansami osobistymi należy zwrócić uwagę na 3 najważniejsze inicjatywy, mające charakter ciągły. Pierwszą z nich będzie edukacja młodzieży w zakresie przedmiotu „Podstawy przedsiębiorczości”, prowadzona przez wiele lat (także za czasów gospodarki centralnie planowanej) akcja „Dziś oszczędzam w SKO – jutro w PKO” oraz program „Zaplanuj swoją przyszłość”, prowadzony przez Centrum Mikrofinansowe (MFC). Po ich prezentacji, przedstawione zostaną inne, wybrane inicjatywy.

Podstawy przedsiębiorczości³³⁸

Podstawy przedsiębiorczości to przedmiot w ramach obowiązkowego programu dydaktycznego w szkołach ponadgimnazjalnych, na który przewidziane są dwie godziny lekcyjne w ciągu całego cyklu kształcenia. Dyrektor szkoły, w ramach swoich uprawnień, może zwiększyć wymiar kształcenia o dodatkową godzinę. Osoby prowadzące zajęcia z tego zakresu muszą spełniać określone kryteria kompetencyjne. Dla nich organizowane są dodatkowe formy kształcenia w postaci kursów i seminariów, m.in. przez Narodowy Bank Polski oraz Komisję Nadzoru Finansowego. W ramach podstaw przedsiębiorczości treści nauczania ujęto w 23 punktach³³⁹:

1. Postawa przedsiębiorczości. Mocne i słabe strony własnej osobowości, samoakceptacja, asertywność, inicjatywność, odpowiedzialność, itp.
2. Organizacja pracy. Zasady pracy zespołowej. Kierowanie i podejmowanie decyzji.
3. Mobbing w miejscu pracy, sposoby przeciwdziałania.
4. **Zależność między zyskiem a ryzykiem.**

³³⁸ W niniejszym raporcie nie uwzględniono nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego, która zacznie obowiązywać od roku szkolnego 2009/2010 (vide: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, w szczególności załącznik nr 4 do rozporządzenia).

³³⁹ Centrum Edukacji Bankowej i Ubezpieczeniowej przy Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, *Mapa edukacji...*, op.cit., s. 7.

5. Motywy aktywności zawodowej i gospodarczej człowieka. Rodzaje potrzeb. Zdolność do wyznaczania sobie celów i zadań.
6. Funkcjonowanie rynku i gospodarki rynkowej. Rola norm etycznych w funkcjonowaniu rynku („kreatywna księgowość”, korupcja).
7. Funkcjonowanie giełdy papierów wartościowych.
8. Gospodarstwa domowe – dochody i wydatki, inwestowanie własnych pieniędzy. Ochrona praw konsumentów.
9. System zabezpieczenia emerytalnego. Ubezpieczenie zdrowotne i ubezpieczenia majątkowe.
10. Przedsiębiorstwo w gospodarce – różnorodność form organizacyjno-prawnych i ich rola w rozwoju gospodarki.
11. Majątek przedsiębiorstwa. Koszty i przychody oraz zasady rozliczeń finansowych przedsiębiorstwa.
12. Formy pozyskiwania kapitału i jego inwestowania.
13. Planowanie procedury podjęcia działalności gospodarczej.
14. Nawiązywanie i rozwiązywanie stosunku pracy. Podstawowe prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy.
15. Rola państwa w gospodarce rynkowej. Podstawowe funkcje ekonomiczne państwa.
16. Wzrost gospodarczy i jego mierniki.
17. Pieniądz i banki – bank centralny, banki komercyjne, bankowe i pozabankowe usługi finansowe. Inflacja.
18. Budżet państwa, budżety jednostek samorządu terytorialnego – funkcje, źródła wpływów, kierunki wydatków.
19. Rynek pracy i bezrobocie.
20. Metody aktywnego poszukiwania pracy. Instytucje wspomagające aktywne poszukiwanie pracy.
21. Współpraca gospodarcza Polski z zagranicą. Integracja z Unią Europejską.
22. Proces globalizacji gospodarki i jego konsekwencje dla Polski.
23. Etyka biznesu.

Pięć punktów, które zaznaczono powyżej (4, 7-9 oraz 17) obejmuje problematykę edukacji finansowej. Młodzież ze szkół ponadgimnazjalnych ma zatem możliwość zapoznania się z podstawowymi aspektami działalności instytucji finansowych oraz samych usług

finansowych. Naszym zadaniem nie jest ocena jakości kształcenia na tym poziomie, lecz wskazanie na źródła wiedzy finansowej ludzi młodych.³⁴⁰

Poza wskazanymi powyżej rozwiązaniem o charakterze ciągłym podejmowanych jest mnóstwo działań dodatkowych w postaci olimpiad, konkursów z zakresu przedsiębiorczości.

Szkolne Kasy Oszczędności

Bank PKO BP jako bank tradycyjnie gromadzący oszczędności Polaków od lat patronuje Szkolnym Kasom Oszczędności (SKO). Już w 1935 roku ówczesna Poczta Kasa Oszczędności objęła zarządem SKO. Aktualnie działa w Polsce ok. 2 500 Szkolnych Kas Oszczędności, w tym ok. 2300 w szkołach podstawowych, ok. 185 w gimnazjach i ok. 15 w szkołach średnich. Zrzeszają one ponad 250 tys. członków.³⁴¹ Oprócz wykształcania nawyku oszczędzania, uczniowie mogą brać udział w konkursie "Dziś oszczędzam w SKO - jutro w PKO", dzięki którym uzyskują nagrody za gromadzenie oszczędności i działania promujące edukację ekonomiczną. Konkurs jest organizowany wspólnie z Ministerstwem Edukacji Narodowej i Związkiem Harcerstwa Polskiego. Jako że najwięcej SKO działa w szkołach podstawowych nawyk oszczędzania i rozumienie jego celu jest wykształcane wśród dzieci. Wg danych Ministerstwa Edukacji Narodowej na koniec marca 2008 roku działało w Polsce 14339 szkół podstawowych, a zatem SKO działają w ok. 16% szkół podstawowych. Wydaje się, iż PKO BP – jako bank z tradycjami – powinien zachęcać szkoły do zakładania SKO. Mogłaby to być podstawowa działalność w ramach CSR, a także przyczynek do utrzymania wysokiej rozpoznawalności marki wśród klientów.

Zaplanuj swoją przyszłość

Centrum Mikrofinansowe (MFC), działające od 1997 roku w Warszawie jest członkiem światowej sieci instytucji mikrofinansowych. W 2004 roku powstało Konsorcjum na Rzecz Edukacji Finansowej dla Osób o Niskich Dochodach. Na całym świecie program był finansowany przez Citigroup Foundation i koordynowany przez Microfinance Opportunities i Freedom from Hunger. W Polsce do Konsorcjum – poza Centrum Mikrofinansowym – przystąpił m.in. Związek Banków Polskich. W ramach projektu przeprowadzono działania

³⁴⁰ Oceny programów nauczania przedmiotu „Podstawy przedsiębiorczości” dokonano w „Mapie edukacji...”, op. cit., s. 5-86.

³⁴¹ <http://www.pkobp.pl/index.php?id=sko/grupa=6/section=stud>

pilotażowe w latach 2004-2006³⁴² (program szkoleniowy – Zaplanuj swoją przyszłość). W 2004 roku przeprowadzono wywiady w 3 gminach mające na celu potwierdzenie użyteczności przygotowanego programu, a także określenie najlepszego sposobu dotarcia z kampanią edukacyjną do gospodarstw domowych o niskich dochodach. W 2005 roku przeprowadzono szkolenie pilotażowe dla 262 osób (w 28 grupach). Treningiem objęto osoby dorosłe do 45 roku życia, a także uczniów w wieku 16-19 lat. MFC próbowało zachęcić do udziału całe rodziny, aby zwiększyć skuteczność uczenia zarządzania finansami osobistymi oraz planowania finansowego wśród osób tworzących gospodarstwo domowe.

Opracowany pakiet edukacyjny odpowiada na zapotrzebowanie na edukację finansową wśród osób o niskich dochodach, wypełniając lukę, jaką był brak przedsięwzięć z zakresu edukacji finansowej dla tej grupy docelowej. Program ten był tworzony wspólnie z reprezentantami grupy docelowej, o czym wspomniano powyżej. Warsztaty Edukacji Finansowej mają wprowadzić osoby o niskich dochodach w praktyczne zagadnienia ich codziennego życia oraz mają za zadanie przekonać uczestników warsztatów do celowości planowania własnych finansów domowych i systematycznego oszczędzania.³⁴³

W 2007 roku, dzięki pozyskaniu nowego źródła finansowania do 2009 roku, ponownie uruchomiono działania w zakresie edukacji finansowej osób o niskich dochodach (*Levi Strauss Foundation*). Program jest prowadzony we współpracy z 30 partnerami, głównie organizacjami lokalnymi. Jego celem jest stworzenie modelu dystrybucji edukacji finansowej opartej na sieci lokalnych punktów doradztwa finansowego. Tworzyć je mają liderzy społeczności lokalnych.³⁴⁴

I faza odnowionego projektu wiązała się z przygotowaniem trenerów do przekazywania wiedzy społecznościom lokalnym. Wg informacji pozyskanych z MFC program ma być prowadzony do 2015 roku, a zatem ma charakter długofalowy i dlatego też został potraktowany jako inicjatywa ciągła.

³⁴² Na stronie internetowej: www.edufin.org.pl zamieszczone są dwa raporty dotyczące wyników i wniosków z badań: Matul M., Pawlak K., Fałkowski J., *Priorytety wzmacniania edukacji finansowej wśród ubogich rodzin w Polsce. Zarys zagadnienia na podstawie wyników badania jakościowego*, październik 2004; Matul M., Pawlak K., Guzowski K., *Edukacja finansowa dla osób o niskich dochodach w praktyce. Raport z ewaluacji pilotażu warsztatów z edukacji finansowej*, lipiec 2005.

³⁴³ Centrum Edukacji Bankowej i Ubezpieczeniowej przy Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, *Mapa edukacji...*, op.cit., s.155-156.

³⁴⁴ Więcej na ten temat: www.edufin.org.pl

Portal edukacyjny NBP

Pośrednie znaczenie dla kształcenia umiejętności zarządzania finansami osobistymi ma portal edukacyjny Narodowego Banku Polskiego (www.nbportal.pl), na którym dostępne są informacje specjalnie przygotowane dla uczniów i nauczycieli. W części portalu określonej jako „centrum ucznia” znajduje się zakładka o nazwie „Moje finanse”, która zawiera trzy komponenty:

- Polubić banki (konto, oszczędności, kredyty),
- Moje inwestycje (inwestycje w papiery wartościowe i fundusze inwestycyjne),
- Inwestycja w przyszłość (system emerytalny).

Jest to program edukacyjny opracowany z myślą o uczniach szkół ponadgimnazjalnych. Program ten jest finansowany przez Fundację Kronenberg i NBP, a za praktyczną realizację programu odpowiada Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości³⁴⁵. Obecnie program realizuje 1671 szkół ponadgimnazjalnych.

Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości

Istnieją także programy dotyczące funkcjonowania banków czy giełdy. Jako przykłady można podać program:

- „Banki w akcji”, którego pomysłodawcą jest Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości; uczniowie poznają dzięki niemu zasady funkcjonowania banków, przy wykorzystaniu symulacji komputerowej; obejmuje on uczniów szkół ponadgimnazjalnych i może być częścią w programie nauczania „Podstaw przedsiębiorczości”; szkoła, aby przystąpić do programu musi spełniać określone wymagania;
- „Moje finanse - Z klasy do kasy” - Narodowy Bank Polski oraz Fundacja Bankowa im. Kronenberga i Gazeta Wyborcza, współorganizują taki konkurs. Stanowi on część projektu edukacyjnego Gazety Wyborczej „Szkoła z klasą”; obejmuje on uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych; dotychczasowe działania obejmowały głównie południowo-wschodnią część Polski; przy programie tym także współpracuje Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości.

³⁴⁵ Więcej na ten temat: www.junior.org.pl

Działania KNF

Poza bankiem centralnym, także organ nadzoru (Komisja Nadzoru Finansowego) włącza się w akcje edukacyjne. Od kilku lat nadzorcy organizują seminaria dla nauczycieli przedsiębiorczości (działania te są kontynuowane po poprzednicze KNF – Komisji Papierów Wartościowych i Giełd) z zakresu funkcjonowania rynku kapitałowego. Ponadto w 2007 roku KNF objął patronatem „Tydzień oszczędzania” i „Światowy dzień oszczędzania”. Były one organizowane przez Fundację Kronenberga we współpracy z Fundacją Think! oraz 17 regionalnymi rozgłościami radiowymi.³⁴⁶

Akcja firmy Provident

Do osób dorosłych jest skierowana „Akademia Rodzinnych Finansów”, prowadzona przez firmę Provident. Na dedykowanej do tego stronie (<http://www.akademiarodzinnychfinansow.pl/>) znajdują się podstawowe informacje związane z finansami osobistymi. Firma Provident jest kojarzona jako pożyczkodawca dla osób, które nie otrzymały kredytów w bankach i działa w segmencie podwyższonego ryzyka. Podjęcie przez nią działań, mających na celu poprawę poziomu edukacji finansowej osób dorosłych należy ocenić pozytywnie.

Działania środowiska ubezpieczeniowego

Z „Mapy edukacji finansowej ...” wynika, iż nie ma obecnie w Polsce inicjatyw mających na celu szerzenie edukacji ubezpieczeniowej. Polska Izba Ubezpieczeń nie podaje informacji o podejmowaniu działań w zakresie edukacji ubezpieczeniowej. Na jej stronie internetowej można znaleźć jedynie informacje o podstawowych typach ubezpieczeń (ABC ubezpieczeń). W sektorze ubezpieczeń PZU SA i PZU Życie SA jako jedne z niewielu firm, utworzyły fundusz prewencyjny i prowadzą aktywne działania w zakresie prewencji. Grupa PZU przeznacza corocznie kilkadziesiąt milionów złotych na działalność prewencyjną i jest pod tym względem liderem na polskim rynku ubezpieczeniowym. Działania PZU jako najlepiej rozpoznawalnego polskiego ubezpieczyciela zasługują na pozytywną ocenę. Mieszczą się one w koncepcji CSR. Należy dodać, że PZU jest w Polsce liderem rankingów CSR wśród instytucji finansowych.

³⁴⁶ Więcej na ten temat:

http://www.knf.gov.pl/komisja_i_urzad_komisji/dzialalnosc_educacyjna/edukacja/tydzien_oszczedzania.html

Działania instytucji rynku kapitałowego

W odniesieniu do rynku papierów wartościowych – poza nauczaniem wybranych zagadnień w ramach podstaw przedsiębiorczości na uwagę zasługuje skierowana do uczniów i nauczycieli Szkolna Internetowa Gra Giełdowa (SIGG)³⁴⁷, której patronuje Giełda Papierów Wartościowych. Organizatorem gry jest Fundacja Edukacji Rynku Kapitałowego (FERK). Liczba zespołów biorących udział w grze wzrastała stopniowo - w szóstej edycji SIGG wystartowało 4932 zespołów z 1072 szkół.

Na stronach internetowych Giełdy Papierów Wartościowych oraz Fundacji Edukacji Rynku Kapitałowego znajdują się materiały informacyjne i edukacyjne, głównie skierowane do osób dorosłych, zainteresowanych aktywnym działaniem na rynku kapitałowym. Ważnym elementem jest „Szkółka Giełdowa” organizowana przez GPW razem z ośrodkami akademickimi. FERK przygotował materiały edukacyjne dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych, studentów, a także inwestorów.

3.2.3. Inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych

Problemami osób nadmiernie zadłużonych zajmuje się – w pewnym zakresie – Stowarzyszenie Krzewienia Edukacji Finansowej (SKEF), powiązane z systemem spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych (SKOK). We współpracy z systemem SKOK, SKEF prowadzi także arbitraż konsumencki. Dzięki środkom unijnym (Transition Facility 2004, TF2004/ 016-829.02.04.04/Kon/05) utworzono sieć Ośrodków Doradztwa Finansowego i Konsumenckiego (ODFiK – Ośrodki Doradztwa Finansowego i Konsumenckiego, www.odfik.skef.pl). Zaczęto je budować od 2001 roku. Do niedawna działało 7 centrów w największych polskich miastach, a obecnie funkcjonują 4 (w Gdyni, Katowicach, Krakowie i w Warszawie). Ponadto na stronie internetowej znajdują SKEF się krótkie informacje na temat prostych produktów finansowych.

Dotychczas polskie społeczeństwo nie było dotknięte istotnie problemem nadmiernego zadłużenia, jednak konsumpcyjny styl życia, przyjmowany głównie przez ludzi młodych, może doprowadzić do popadania coraz większej liczby osób w pułapkę nadmiernego

³⁴⁷ Patrz: <https://sigg.gpw.com.pl/>

zadłużenia. W związku z zawirowaniami na rynku finansowym i rosnącym obciążeniem osób fizycznych spłatą kredytów, głównie mieszkaniowych, coraz częściej słysząc głosy o rosnącym problemie nadmiernego zadłużenia.

Planowane wprowadzenie w Polsce ustawy o upadłości konsumenckiej może zwiększyć zainteresowanie instytucji finansowych promowaniem działań zapobiegających nadmiernemu zadłużeniu.

3.2.4. Inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe

W porównaniu z krajami wysoko rozwiniętymi w Polsce dużą rolę odgrywają nadal płatności gotówkowe. Obrót gotówkowy jest z perspektywy całej gospodarki droższy niż obrót bezgotówkowy. Wg danych Europejskiego Banku Centralnego, na koniec 2004 roku liczba operacji płatniczych (bezugotówkowych) *per capita* wynosiła w EU-25 144,99. W Polsce zaś – 24,52. W krajach UE objętych niniejszym badaniem liczba płatności *per capita* wynosiła: w Niemczech – 179,22, w Austrii – 206,58 i w Wielkiej Brytanii – 215,99. Jak widać Polskę dzielił i nadal dzieli duży dystans w zakresie obrotu bezgotówkowego w porównaniu z krajami wyżej rozwiniętymi.³⁴⁸

Biorąc pod uwagę strukturę operacji bezgotówkowych w Polsce przeważało polecenie przelewu (*credit transfer*), co stanowiło o odmienności polskiej struktury płatności. Dane porównawcze w wybranym zakresie zamieszczono poniżej.

Tabela 9. Struktura płatności bezgotówkowych wg instrumentu - stan na 2004 r.

Wyszczególnienie	Polecenie przelewu	Polecenie zapłaty	Czeki	e-Money	Płatności kartowe
Austria	52,32%	36,12%	0,35%	-	15,13%
Niemcy	42,21%	41,64%	0,76%	0,26%	10,02%
Polska	77,63%	0,81%	0,04%	-	21,52%
Wielka Brytania	20,13%	20,05%	16,17%	-	43,65%
UE-25	29,60%	25,60%	11,42%	0,52%	31,82%

Źródło: European Central Bank, *Blue Book Addendum. Payment and Securities Settlement Systems in the European Union and in the Acceding Countries*, Frankfurt am Main, December 2006, s.32-33, oprac. własne.

³⁴⁸ European Central Bank, *Blue Book Addendum. Payment and Securities Settlement Systems in the European Union and in the Acceding Countries*, Frankfurt am Main, December 2006, s. 27.

Promowanie *direct debit*

Czeki są popularne spośród analizowanych krajów w Wielkiej Brytanii i także w USA. Największe różnice w strukturze płatności dotyczą polecenia zapłaty (*direct debit*). Prawdopodobnie to było przyczyną promowania przez środowisko bankowe tej formy rozliczeń. Jest ona „pewniejsza” z perspektywy dostawcy usługi i dlatego jest preferowana m.in. przez operatorów telefonicznych, RWE. Wspomniane podmioty, wraz z bankami, utworzyły „Koalicję na rzecz polecenia zapłaty”. Promują one tę formę płatności wśród swoich klientów. Inicjatorem utworzenia niniejszej koalicji w 2002 roku był Związek Banków Polskich.

Promowanie obrotu bezgotówkowego i mikropłatności

W kwietniu 2007 roku, także z inicjatywy Związku Banków Polskich, utworzono Koalicję na Rzecz Obrotu Bezgotówkowego i Mikropłatności. Do koalicji przystąpiło dotychczas 48 podmiotów, głównie banków i miast, a także Narodowy Bank Polski, którego Prezes patronuje koalicji. Celem Koalicji jest intensyfikacja wykorzystania przez polskie społeczeństwo rachunków bankowych i płatności bezgotówkowych.

Powyższe działania mogą przynieść efekt dopiero w długiej perspektywie czasu, a zatem na obecnym etapie można pozytywnie ocenić jedynie sam fakt ich podjęcia, a nie uzyskane efekty.

4. Polska na tle krajów wysoko rozwiniętych. Wnioski końcowe (M. Iwanicz-Drozdowska)

OECD³⁴⁹ przedstawiło rekomendacje dotyczące zasad i dobrych praktyk w zakresie edukacji i świadomości finansowej. Są one następujące:

- rząd i inni interesariusze powinni promować obiektywną, etyczną i skoordynowaną edukację finansową,
- edukacja finansowa powinna rozpoczynać się w szkołach, aby ludzie byli edukowani w tym zakresie jak najszybciej,
- edukacja finansowa powinna być dobrą praktyką w instytucjach finansowych, co zwiększyłoby ich wiarygodność,
- edukacja finansowa powinna być wyraźnie oddzielona od przekazu komercyjnego; powinny zostać opracowane odpowiednie zasady postępowania dla pracowników instytucji finansowych,
- instytucje finansowe powinny sprawdzać, czy klient czyta i rozumie informacje, szczególnie jeżeli dotyczą długoterminowych zobowiązań lub usług finansowych z potencjalnie znaczącymi konsekwencjami finansowymi; mały druk lub niezrozumiała dokumentacja nie powinny być stosowane,
- edukacja finansowa powinna koncentrować się na szczególnie istotnych aspektach finansów osobistych, takich jak: podstawowe formy oszczędności, zadłużenie, ubezpieczenie, emerytura,
- programy powinny być nakierowane na budowanie zdolności finansowej (*financial capacity*) i tam, gdzie jest to zasadne nakierowane na specyficzne segmenty i dopasowane do indywidualnych potrzeb,
- przyszli emeryci powinni być uświadamiani co do potrzeby oceny obowiązujących rozwiązań emerytalnych publicznych i prywatnych,
- powinny być promowane narodowe kampanie informacyjne, specyficzne strony internetowe, darmowe serwisy informacyjne i serwisy ostrzegające o kwestiach związanych z wysokim ryzykiem (np. defraudacją) dla konsumentów korzystających z usług finansowych.

³⁴⁹ OECD, *The importance of financial education*, „Policy Brief”, July 2006, s. 3.

Po przeprowadzeniu analizy działań w zakresie edukacji finansowej w Polsce i w wybranych krajach wysoko rozwiniętych widać, iż w wielu aspektach sytuacja w Polsce odbiega *in minus* od sytuacji w krajach wysoko rozwiniętych. Najczęściej przypisuje się te różnice przełomowi gospodarczo-politycznemu, jakiego Polska doznała i konieczności szybkiego wprowadzania wielu rozwiązań od dawna istniejących w krajach o gospodarce rynkowej. Edukacja w zakresie finansów osobistych nie znajdowała się na czołowym miejscu.

Warto zwrócić uwagę, że każdy z krajów reprezentuje specyficzne rozwiązania i trudno mówić o istnieniu jednolitego modelu edukacji finansowej w krajach wysoko rozwiniętych. Spośród analizowanych krajów w wielu aspektach na wysoką ocenę zasługują rozwiązania brytyjskie ze względu na duże zaangażowanie rządu zarówno w edukację, jak i w rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych. Najgorzej spośród 4 krajów wysoko rozwiniętych wyglądają rozwiązania w USA. Rozwiązania niemieckie i austriackie wykazują wiele zbieżności. Na podstawie pozyskanych danych i informacji dotyczących edukacji finansowej, można stwierdzić, że każdy z zanalizowanych krajów ma pewien dystans do pokonania, aby wypełniać dobre praktyki, zaproponowane przez OECD.

Dużą rolę w prowadzeniu działań edukacyjnych odgrywa internet, dzięki któremu informacje, programy e-learningowe czy też proste porady mogą docierać do praktycznie nieograniczonej liczby osób. Wymaga to jednak posiadania dostępu do internetu i komputera oraz umiejętności obsługi PC. Stopień korzystania z internetu jest niższy w Polsce niż w innych krajach unijnych. Dane dla analizowanych krajów zamieszczono w tabeli poniżej.

Tabela 10. Stopień korzystania z Internetu w wybranych krajach UE – stan na 2007 r. (% gospodarstw domowych)

Wyszczególnienie	Internet szerokopasmowy	Internet przez modem	Łącznie dostęp do internetu
Austria	46	13	59
Niemcy	50	28	78
Polska	30	7	37
Wielka Brytania	57	12	69
Irlandia	31	26	57
UE-25	43	14	57
UE-27	42	14	56

Źródło: Dane Eurostat, oprac. własne.

Łącznie odsetek gospodarstw domowych z dostępem do Internetu jest o 19 p.p. niższy niż średnia dla krajów UE. Dane z „Diagnozy Społecznej 2007” pozwalają zapoznać się z dostępem do Internetu różnych grup społecznych (tabela poniżej).

Tabela 11. Stopień korzystania z Internetu w Polsce w wybranych przekrojach (w %)

Grupa społeczno-demograficzna	Wyszczególnienie	Deklarowane korzystanie z Internetu
Ogółem		39,2
Grupa społeczno-ekonomiczna	Pracownicy	54,8
	Rolnicy	16,2
	Pracownicy użytkujący gospodarstwo rolne	33,3
	Emeryci	17,4
	Renciści	15,9
	Pracujący na własny rachunek	73,8
	Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	25,2
Wielkość miejscowości zamieszkania	Powyżej 500tys.	57,6
	200-500tys.	50,2
	100-200tys.	44,3
	20-100tys.	44,2
	do 20tys.	40,4
	Wieś	22,4
	Województwa ślasy wschodniej	30,7
Dochód na jednostkę konsumpcji w gospodarstwie domowym	Pierwszy kwartył	19,1
	Drugi kwartył	30,7
	Trzeci kwartył	41,7
	Czwarty kwartył	60,1

Źródło: Diagnoza Społeczna 2007 (www.diagnoza.com), s. 271.

Dostęp do Internetu jest szczególnie niski wśród osób o niskich dochodach, zamieszkujących tereny wiejskie i także ślasy wschodnią. Ta część populacji wymaga zatem prowadzenia działań edukacyjnych poza Internetem. W krajach wysoko rozwiniętych, gdzie dostęp do Internetu jest bardziej powszechny ten sposób edukacji będzie z natury docierał do większej części społeczeństwa niż w przypadku krajów o niższym poziomie rozwoju gospodarczego.

Ponadto, niezależnie od kraju, należy stwierdzić, że osoby starsze nie będą najczęściej zainteresowane (bądź nie będą w stanie) korzystać z Internetu jako źródła wiedzy.

Z perspektywy Polski jako najważniejsza wydaje się edukacja dzieci i młodzieży, która umożliwi wykształcenie w nich głębokiej świadomości finansowej. Elementy finansów osobistych należałoby wprowadzić już w szkole podstawowej, aby ułatwić dzieciom rozumienie tego, co obserwują (np. zakupy na raty, płacenie kartą). Wymaga to odpowiedniego przygotowania kadry dydaktycznej. Poza odpowiednim programem edukacji w szkołach podstawowych, gimnazjach i ponadgimnazjalnych, także instytucje finansowe, w sposób bardziej skoordynowany powinny angażować się w edukowanie *de facto* swoich potencjalnych przyszłych klientów. Szkolne Kasy Oszczędności mogą – o ile PKO BP zdecydowałby się promować ten program – spełnić tutaj ważną rolę. W mniejszych miejscowościach ważną rolę mogą odgrywać banki spółdzielcze. Także akcje prewencyjne PZU mogą trafiać do dzieci i młodzieży.

W odniesieniu do osób dorosłych edukacja finansowa społeczeństwa powinna – tak jak w Wielkiej Brytanii – spotkać się ze wsparciem rządu.

Edukację finansową osób dorosłych należy różnicować tak, aby obrane metody i sposoby dotarcia do grup docelowych były jak najbardziej skuteczne. W przypadku studentów wskazane jest nauczanie finansów – jako przedmiotu obowiązkowego – na pozaekonomicznych kierunkach studiów.

Szczególną rolę odgrywa edukacja finansowa osób o niskich dochodach oraz osób zamieszkujących małe miejscowości i wsie. Inicjatywa Centrum Mikrofinansowego (MFC) jest najlepszą w tym zakresie spośród analizowanych, bowiem daje szansę na „przetrenowanie” praktycznych aspektów pod okiem przygotowanych do tego instruktorów.

Osoby wykształcone, mające dostęp do Internetu mogą korzystać z internetowych form poprawy poziomu edukacji finansowej, których nie brakuje także w Polsce.

Wskazane jest rozwijanie ośrodków doradztwa na bazie Ośrodków Doradztwa Finansowego i Konsumenckiego lub – ze względu na ich niewielką liczebność – od nowa, z wykorzystaniem doświadczeń i kontaktów Centrum Mikrofinansowego.

Działania podejmowane przez władze unijne pokazują, że problem wykluczenia finansowego i nadmiernego zadłużenia staje się dla nich ważny. Świadczą o tym m.in. projekty i

ekspertyzy zamawiane przez Komisję Europejską. Na rozwijającym się i ciągle integrującym się rynku usług finansowych Unii Europejskiej, kwestie edukacji finansowej powinny znaleźć się w centrum zainteresowań. Wskazane byłoby przygotowanie planu działań w tym zakresie wspieranego przez Unię Europejską. Istotne jest, aby uniknąć np. błędów amerykańskich, gdzie skuteczność programu edukacji finansowej nie została oceniona pozytywnie. Powinna się zatem liczyć skuteczność działań, a nie same hasła.

Jako szczególnie ważne należy uznać promowanie dostępu do konta bankowego (łącznie z możliwością dokonywania operacji bezgotówkowych) i przekonywanie obywateli, że obrót bezgotówkowy jest, z perspektywy całej gospodarki, tańszy i bardziej efektywny.

W szerszym zakresie władze unijne powinny wspierać tworzenie rozwiązań edukacyjnych dla dzieci, młodzieży i osób dorosłych, szczególnie o niskich dochodach. Jest to szczególnie ważne, bowiem osoby te częściej mogą wpadać w spiralę nadmiernego zadłużenia.

Władze unijne powinny także wspierać tworzące się platformy współpracy, pozwalające na wymianę doświadczeń organizacji z różnych krajów. Przykładem może być *European Consumer Debt Network*, której członkiem jest polski SKEF.

Można wskazać, że w wielu aspektach działania podejmowane w Polsce są mniej intensywne niż podejmowane w krajach wysoko rozwiniętych.

W odniesieniu do inicjatyw dotyczących korzystania z konta bankowego sytuacja kształtowała się podobnie w Polsce i w pozostałych krajach analizowanych. W przypadku Polski i Irlandii podejmowane powinny być w większym zakresie działania umożliwiające zwiększenie korzystania z usług bankowych w podstawowym zakresie, bowiem problem wykluczenia finansowego jest w obu przypadkach znaczący. Jak wskazują m.in. doświadczenia francuskie, niezbędne może się okazać przyjęcie rozwiązań prawnych, które obligowałyby wszystkie banki, bądź pewne ich grupy do świadczenia podstawowych usług bankowych po niskim koszcie.

Z racji tego, że problem wykluczenia finansowego, którego najprostszą miarą jest niekorzystanie z konta bankowego, jest w Unii Europejskiej znaczący, można się spodziewać pewnych działań organów unijnych, chociaż bieżący kryzys finansowy może przesłonić

znaczenie tego problemu. W Białej Księdze dotyczącej polityki w zakresie usług finansowych na lata 2005-2010 zapisano tylko jeden akapit poświęcony dostępności do rachunków bankowych: „Dla większości konsumentów dostęp do rachunku bankowego jest furtką do korzystania z usług i rynków finansowych. Rachunek bankowy ma też coraz większe znaczenie dla obywateli, pozwalając im uczestniczyć w rynku i życiu społecznym – zwłaszcza w kontekście korzystania z płatności elektronicznych w obrębie jednolitego obszaru płatniczego. Należy zlikwidować przeszkody charakteryzujące różnego rodzaju rachunki bankowe (rachunki bieżące, oszczędnościowe, papierów wartościowych), zwiększyć wybór dla konsumentów oraz konkurencję pomiędzy dostawcami usług.”³⁵⁰

W 2009 roku Komisja Europejska ogłosiła konsultacje społeczne dotyczące podstawowego konta bankowego (*basic bank account*)³⁵¹. Konsultacje zostały zamknięte w dniu 6 kwietnia br. Pierwsze pytanie w ramach konsultacji dotyczyło tego, czy każdy obywatel lub rezydent UE – do określonego terminu – powinien posiadać konto bankowe. Pozostałe pytania dotyczyły możliwości znalezienia odpowiedniego rozwiązania tego problemu, m.in. na jakich zasadach tego typu dostęp określić i jakie instytucje powinny go zapewniać. Jako że konsultacje dopiero się zakończyły, trudno oczekiwać, aby Komisja Europejska, podjęła szybko decyzję w tym zakresie.

Wnioski związane z inicjatywami w zakresie korzystania z konta bankowego warto połączyć z wnioskami dotyczącymi inicjatyw promujących bezgotówkowe formy płatności. Inicjatywy takie odgrywają szczególne znaczenie w tych krajach, gdzie obrót gotówkowy odgrywa dużą rolę, czyli m.in. w Polsce i w Irlandii. W obu przypadkach inicjatywy odnoszące się do proponowania płatności bezgotówkowych nie były liczne, lecz w przypadku Irlandii były inicjowane i wspierane przez rząd. Połączenie promowania i umożliwiania korzystania z konta bankowego, jak również promowania płatności bezgotówkowych daje możliwość obniżenia kosztów obrotu płatniczego w skali całej gospodarki. Dodatkowo powinno ułatwić obywatelom zarządzanie finansami osobistymi i nawiązanie współpracy z bankiem, aby móc zaspokoić także swoje potrzeby kredytowe. W Polsce inicjatywy w zakresie obrotu bezgotówkowego wywodzą się z sektora bankowego i nie mają wsparcia rządu.

³⁵⁰ Komisja Wspólnot Europejskich, Biała Księga. Polityka w dziedzinie usług finansowych na lata 2005-2010, KOM(2005) 629, grudzień 2005, s. 16.

³⁵¹ http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/2009/financial_inclusion_en.htm (stan na 4.04.2009 r.).

W krajach wysoko rozwiniętych, gdzie płatności bezgotówkowe są popularne promowane jest nie tyle korzystanie z tej formy płatności, co korzystanie z coraz to nowszych rozwiązań w tym zakresie (np. płatności za pomocą telefonu komórkowego). Analizując inicjatywy podejmowane w Polsce można mieć wrażenie, że koncentrują się one na wybranych (nowych) formach płatności, a nie na kształtowaniu zwyczaju korzystania z płatności bezgotówkowych w ogólności.

Tabela 12. Porównanie inicjatyw w zakresie edukacji finansowej w analizowanych krajach

Inicjatywa/program edukacyjny	PL	AT	AU	CA	CH	DE	GB	IE	USA
Korzystanie z konta bankowego	*	**	bd	* (dla migrantów)	*	**	***	*	*
Finanse osobiste – szkoły podstawowe i gimnazja	*	**	*	**	**	**	***	*	**
Finanse osobiste – szkoły ponadgimnazjalne	***	**	**	**	**	**	***	**	**
Finanse osobiste – studia	*	*	**	**	**	*	**	bd	**
Finanse osobiste – osoby dorosłe	*	*	***	***	**	***	***	***	*
Rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych	*	***	***	***	***	**	***	***	**
Promowanie płatności bezgotówkowych	*	*	bd	*	*	**	*	* (wspólnie z rządem)	bd

Objaśnienia:

* - występują pojedyncze inicjatywy

** - występują liczne inicjatywy

*** - występują liczne inicjatywy, w tym koordynowane przez rząd

Źródło: opracowanie własne.

Edukacja w zakresie finansów osobistych dla różnych grup wiekowych, jak również rozwiązywanie problemów osób niezmiernie zadłużonych są ze sobą ściśle powiązane. Jednym z czynników, który wpływa na możliwość znalezienia się w pułapce nadmiernego zadłużenia jest brak podstawowej wiedzy z zakresu finansów osobistych i nierozumienie, że pożyczanie środków poza sektorem bankowym i unii kredytowych wiąże się z wysokimi kosztami. W przypadku Polski edukacja w zakresie finansów osobistych – poza szczeblem ponadgimnazjalnym – była mniej rozwinięta niż w analizowanych krajach. Wysoka ocena edukacji finansowej w szkołach ponadgimnazjalnych wiązała się jedynie z prowadzeniem zajęć z zakresu podstaw przedsiębiorczości. Zajęcia te powinny dać uczniom możliwość zdobycia wiedzy z zakresu finansów, w tym finansów osobistych. Taka jest ocena od strony formalnej. Nie spotkaliśmy się w trakcie prowadzenia badań z raportami, które odnosiłyby się do rzeczywistych efektów kształcenia, jak również skuteczności budowania świadomości finansowej uczniów.

Największe braki można zidentyfikować w zakresie edukacji osób dorosłych. W tej sferze Polska mocno odstaje od krajów wysoko rozwiniętych. Należy jednak zaznaczyć, że w wielu przypadkach edukacja finansowa osób dorosłych jest powiązana z rozwiązywaniem problemu nadmiernego zadłużenia i nauczania ich rozsądnego gospodarowania środkami. W takim aspekcie działania edukacyjne i rozwiązywanie problemu nadmiernego zadłużenia ma na celu „łagodzenie” niewiedzy i jej konsekwencji (działania naprawcze). W Polsce problem nadmiernego zadłużenia nie jest na razie znaczący.

Za najbardziej wskazane z zakresu edukacji finansowej należy uznać kształcenie w tym zakresie dzieci od szkoły podstawowej począwszy na osobach dorosłych, podejmujących studia skończywszy. Wykształcenie określonych nawyków i zaznajomienie dzieci i młodzieży z pojęciami finansowymi, powinno ułatwić ich poruszanie się w życiu dorosłym w zakresie finansów osobistych. Studenci, a zatem osoby wykształcone w danej dziedzinie, powinni także mieć możliwość kształcenia się w zakresie finansów osobistych. Działania edukacyjne na wspomnianych etapach należy uznać za prewencyjne, co jest szczególnie ważne i cenne. Współcześnie obywatele – obok znajomości obsługi komputera, korzystania z Internetu, nauki języków obcych – powinni także znać mechanizmy funkcjonowania finansów, które w coraz większym stopniu wpływają na ich życie.